

**Τ. Ε. Ι. ΔΥΤΙΚΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ, ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ & ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ
ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΩΝ & ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΩΝ ΜΟΝΑΔΩΝ**

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**«Ο ιδεολογικοπολιτικός ρόλος του μουσείου
στη διάδοση των κυρίαρχων αντιλήψεων σχετικά με το έθνος και
την εθνική ταυτότητα»**

**ΑΒΡΑΜΙΔΗΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ
Αριθμός Μητρώου:243**

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια: Αλεξοπούλου Αικατερίνη

**ΑΘΗΝΑ
ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 2017**

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	2
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	2
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΠΡΟΣΕΓΓΙΖΟΝΤΑΣ ΤΗΝ ΕΘΝΙΚΗ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ	4
Δυτικό μοντέλο	5
Εθνοτικό μοντέλο.....	6
Όψεις και διαστάσεις της εθνικής ταυτότητας	8
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΕΘΝΟΓΕΝΕΣΗ	10
Εθνοτική αλλαγή-Το παράδειγμα της Ελλάδας.....	12
Από τους εθνοτικούς πυρήνες στο σχηματισμό των εθνών	13
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Η ΕΜΦΑΝΙΣΗ ΤΩΝ ΕΘΝΩΝ	16
Τα πρώτα έθνη	16
Νεωτερικότητα και αρχαιότητα του έθνους	17
α. Νεωτεριστές.....	19
β. Αρχεγονιστές και Παλαϊστές	20
γ. Εθνοσυμβολιστές.....	20
δ. Μετανεωτεριστές.....	20
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΣΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΟΥ ΕΘΝΟΥΣ	22
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ ΤΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΣΥΛΛΟΓΗΣ	28
Palazzo Medici.....	28
Παράλογη Αίθουσα.....	31
Η συλλογή της Βασιλικής Εταιρείας	33
Επικοινωνία σε μια «οικουμενική γλώσσα»	35
Γαλλική επανάσταση - Αλλαγή σελίδας για το Μουσείο	36
Συμπεράσματα	38
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΤΗ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ ΣΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΠΟΛΙΤΙΚΗ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ	42
Ο ρόλος του μουσείου στη διαμόρφωση της ελληνικής Εθνικής Ταυτότητας.....	43
ΕΠΙΛΟΓΟΣ	50
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	52
ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ	54
Η στροφή στη μελέτη του λαϊκού πολιτισμού στον ευρωπαϊκό χώρο.....	54
Ο Ν.Γ. Πολίτης και η ελληνική Λαογραφία.....	54
Η ίδρυση του Λαογραφικού Αρχείου (1918)	55

Το ιστορικό και πνευματικό πλαίσιο της γέννησης της ελληνικής Λαογραφίας ως επιστήμης.....	55
ΜΟΥΣΕΙΟ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΪΚΗΣ ΤΕΧΝΗΣ	58
Ιστορικό-Παρουσίαση.....	58
Πολιτική διαχείρισης συλλογών	59
Εκθεσιακές Πρακτικές	60
Το Νέο μουσείο.....	61
Χωροθέτηση	62
ΕΘΝΙΚΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ	64
Ελληνική Εθνολογική Εταιρεία	64
ΕΚΘΕΣΙΚΕΣ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ	66
Το σήμερα μέσα από το χθες... ..	66
Το εθνικό ιστορικό μουσείο σήμερα μουσειογραφικός σχεδιασμός και Ιστορική αφήγηση	68
Η ανάγνωση του αντικειμένου.....	70
Η ποιότητα και το περιεχόμενο της πληροφορίας	72
Μέσα από τις πηγές.....	74
Διάταξη στο χώρο	76
Συμπεράσματα	79
Η σημασία του Εθνικού Ιστορικού Μουσείου σήμερα.....	79
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ	82
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	84

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η μελέτη και έρευνα, και έπειτα η διεξαγωγή συμπερασμάτων, αποσκοπεί κατά την άποψη μου στην περεταίρω κατανόηση του κόσμου που μας περιβάλλει και αυτός είναι ο σκοπός σε μεγάλο ή μικρό βαθμό, κάθε επιστημονικής εργασίας. Ακολουθώ και σε αυτήν.

Στην εποχή μας γνωρίσαμε τον παγκόσμιο χάρτη ήδη χωρισμένο σε έθνη, το καθένα από αυτά με την δική του ξεχωριστή ταυτότητα, χαρακτηριστικά, ήθη και έθιμα. Αλλά από αυτά μεγάλα, άλλα μικρά, άλλα πιο πλούσια και άλλα πιο φτωχά, άλλα αυτόνομα και κυρίαρχα ενώ άλλα πλήρως ή μερικώς εξαρτώμενα. Γιατί συμβαίνει αυτό; Ήταν πάντα έτσι; Τι είναι το έθνος; Τι συνθέτει την εθνική ταυτότητα ενός λαού; Ποιες εξελικτικές διαδικασίες οδήγησαν στη μετάβαση από προηγούμενες μορφές οργάνωσης των κρατών στη διάρθρωση τους σε έθνη; Σε αυτά τα ερωτήματα θα επιχειρήσουμε να δώσουμε απάντηση στο πρώτο μέρος της εργασίας αυτής.

Συγχρόνως θα επιχειρήσουμε να αντιληφθούμε το ρόλο του μουσείου σε όλη αυτή την εξελικτική διαδικασία της μετάβασης προς το έθνος και έπειτα από αυτό στη δόμηση της εθνικής ταυτότητας του κάθε έθνους.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η εθνική ταυτότητα αποτέλεσε τόσο στο παρελθόν όσο και στις μέρες μας μία πρόκληση για την επιστημονική κοινότητα, αλλά και για την «διάνοξη» της κάθε εποχής. Ο λόγος που συμβαίνει αυτό κυρίως εντοπίζεται στο ότι κάθε προσπάθεια να δομηθεί ένας σταθερός και διαχρονικός ορισμός, μια απόλυτη έννοια, έμοιαζε να αδυνατεί να καλύψει ολόκληρο το φάσμα αυτού που επιχειρούσε να ορίσει, διότι η κατανόηση της έννοιας της εθνικής ταυτότητας βρίσκεται στις αλλεπάλληλες αλλαγές που δόμησαν και εν τέλει διαμόρφωσαν όπως την ξέρουμε σήμερα, μια άλλη έννοια, την έννοια του έθνους. Αυτό που επιχειρείται μέσα από την συγκεκριμένη εργασία στο πρώτο μέρος είναι, όχι ο ορισμός της εθνικής ταυτότητας, αλλά η ανάδειξη ενός τρόπου προσέγγισης του ζητήματος μέσα από την γραφή δύο μεγάλων μελετητών πάνω στο φαινόμενο του έθνους και της εθνικής ταυτότητας, σκιαγραφώντας έτσι τα στοιχεία εκείνα τα οποία θα μπορούσαν, εν δυνάμει να αποτελέσουν τη βάση για τον ορισμό, αλλά κυρίως την κατανόηση του ζητήματος, και την ενθάρρυνση για περαιτέρω μελέτη.

Στο πρώτο κεφάλαιο επιχειρείται μια ανάλυση των κυρίαρχων μοντέλων του έθνους ενώ παρουσιάζονται όψεις της εθνικής ταυτότητας στα δύο αυτά μοντέλα. Στο δεύτερο κεφάλαιο παρουσιάζεται το παράδειγμα του σχηματισμού του ελληνικού έθνους καθώς και οι επιρροές που δέχτηκε, ενώ παρουσιάζεται και η δεύτερη φάση του σχηματισμού των εθνών μέσα από τους εθνοτικούς πυρήνες.

Στο τρίτο κεφάλαιο πραγματεύεται την εμφάνιση των πρώτων εθνών και τις συνθήκες κάτω από τις οποίες δημιουργήθηκαν ενώ γίνεται ανάλυση των κυρίαρχων προσεγγίσεων γύρω από το ζήτημα τους έθνους και της εθνικής ταυτότητας, με σκοπό να αναδειχθεί η πολύπλοκη και πολυδιάστατη φύση του ζητήματος. Στο τέταρτο και τελευταίο κεφάλαιο του πρώτους μέρους γίνεται μια συνοπτική παρουσίαση της προσέγγισης τους έθνους και της εθνικής ταυτότητας μέσα από το σύγγραμμα του E. Hobsbawm, μέσα από το οποίο είμαστε σε θέση να αντλήσουμε διαφορετικές πληροφορίες και να εμβαθύνουμε ακόμα περισσότερο, χάρη στην ιδιαίτερη μελέτη και ανάλυση του συγγραφέα γύρω από τα ζητήματα αυτά.

Η εξέλιξη και η διαμόρφωση της εθνικής ταυτότητας ενός λαού, δεν θα μπορούσε να μην περιέχει τα υλικά τεκμήρια που μαρτυρούν την ύπαρξη της, η διατήρηση και η μελέτη αυτών των τεκμηρίων συμβάλει αδιαμφισβήτητα στην βαθύτερη κατανόηση της εξελικτικής πορείας ενός έθνους αλλά και της ίδιας της έννοιας της εθνικής ταυτότητας. Το μουσείο και η έννοια της συλλογής έχουν την δική τους θέση στην διαμόρφωση της εθνικής ταυτότητας, όπως αναλύεται στο δεύτερο μέρος της εργασίας. Στο πρώτο κεφάλαιο θα γίνει μια ιστορική αναδρομή στις έννοιες της συλλογής και του μουσείου ενώ στο δεύτερο κεφάλαιο αναλύεται ο ρόλος τους μουσείου στη διαμόρφωση της ελληνικής ταυτότητας.

Στο δεύτερο μέρος της εργασίας επιχειρείται η ανάδειξη του ρόλου του μουσείου στη διαμόρφωση της εθνικής ταυτότητας και του έθνους μέσα από δυο ελληνικά μουσεία τα οποία έπαιξαν πρωταγωνιστικό ρόλο στην διαμόρφωση της ελληνικής εθνικής ταυτότητας, του Εθνικού Ιστορικού Μουσείου και του Μουσείου Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης. Θα αναλυθούν οι εκθεσιακές πρακτικές αλλά και τα εκθεσιακά μέσα με τα οποία αυτά τα μουσεία επιχείρησαν να συμβάλουν στη διαμόρφωση της εθνικής ταυτότητας, αλλά και μια προσπάθεια να αναδειχτούν οι διαφορετικές οπτικές που κυριαρχούν ανάμεσα τους πάνω στο ζήτημα

του

έθνους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΠΡΟΣΕΓΓΙΖΟΝΤΑΣ ΤΗΝ ΕΘΝΙΚΗ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ

Απ' όλες τις συλλογικές ταυτότητες που μοιράζονται σήμερα οι άνθρωποι, η εθνική είναι από τις πιο θεμελιώδης και τις πιο περιεκτικές. Όχι μόνο το ιδεολογικό κίνημα του εθνικισμού έχει διεισδύσει σε κάθε γωνιά του πλανήτη αλλά και ολόκληρος ο κόσμος μας είναι διαιρεμένος πρώτα και κύρια σε «έθνη-κράτη»- ή σε κράτη που διατείνονται πως είναι έθνη- ενώ η εθνική ταυτότητα ενίοτε βρίσκεται στη βάση των επανεμφανιζόμενων σε όλο τον κόσμο εκστρατειών για λαϊκή κυριαρχία και δημοκρατία, αλλά και κλειστών τυραννικών καθεστώτων.

Αν υπάρχουν πραγματικά κάποια φαινόμενα, τα οποία απασχόλησαν για αιώνες την ανθρωπότητα αυτά πρέπει να είναι το έθνος και η εθνική ταυτότητα. Δεν υπάρχει σχεδόν καμιά περιοχή του κόσμου που να μην έχει σηματοδοτηθεί από τις εθνοτικές και εθνικές συγκρούσεις ή στην οποία να μην παρατηρήθηκε η εμφάνιση κινήσεων που διεκδικούν την εθνική ανεξαρτησία του εκλεκτού τους λαού. Η παγκοσμιοποίηση της εθνικής ταυτότητας είναι μια παντοδύναμη πραγματικότητα η οποία διέπει συχνά τις πολιτισμικές μας αντιλήψεις και τα πολιτικά μας εγχειρήματα.

Η εθνική ταυτότητα, σαν έννοια στις μέρες μας δεν είναι μόνο παγκόσμια είναι και διάχυτη. Ίσως σε ορισμένες περιπτώσεις θεωρείται περισσότερο σημαντική και σε άλλες λιγότερο. Μπορούμε, όμως, να πούμε ότι διαποτίζει τη ζωή των ατόμων και των κοινοτήτων και στα περισσότερα πεδία δράσης.

Στη σφαίρα της κουλτούρας η παρουσία της αποκαλύπτεται σ' ένα ολόκληρο φάσμα από πεποιθήσεις και μύθους αξίες και μνήμες και ακόμα στην γλώσσα, στους νόμους, στους θεσμούς και στις τελετουργίες. Από κοινωνική άποψη, ο εθνικός δεσμός παρέχει την πιο περιεκτική κοινότητα, τα γενικά αποδεκτά σύνορα εντός των οποίων λαμβάνει χώρα σε κανονικές συνθήκες η κοινωνική αλληλεπίδραση, αλλά και το όριο που μας διαφοροποιεί από τους «έξω». Το έθνος μπορεί επίσης να θεωρηθεί ως η βασική μονάδα της «οικονομικής ηθικής» τόσο από εδαφική άποψη όσο και από άποψη πόρων και καταμερισμού εργασίας.

Από πολιτική άποψη, η εθνική ταυτότητα σήμερα δεν προσδιορίζει μόνο την σύνθεση στελεχών κάθε καθεστώτος αλλά επίσης νομιμοποιεί και συχνά επηρεάζει τους πολιτικούς στόχους και τις διοικητικές πρακτικές που ρυθμίζουν την καθημερινή ζωή του πολίτη. Τέλος, συγκεντρώνοντας τη θεμελιώδη πολιτική αφοσίωση των πολιτών το έθνος και η εθνική ταυτότητα έχουν αναδειχτεί σε μοναδική αναγνωρισμένη πηγή της «διεθνούς» νομιμότητας και της εγκυρότητας των διακρατικών οργανισμών κάθε περιοχής, κάθε ηπείρου κι εντέλει παγκοσμίως. Η οργάνωση μιας κοινότητας κρατών μοιάζει να προϋποθέτει την ύπαρξη της σταθεράς του έθνους ως μοναδική μονάδα πολιτικής νομιμοφροσύνης και πολιτικής δράσης, με δεδομένη την τεράστια πολυπλοκότητα και ποικιλομορφία του «έθνους» και της «εθνικής ταυτότητας».

«Η εθνική ταυτότητα είναι μια αφηρημένη πολυδιάστατη κατασκευή που άπτεται ενός ευρύτερου φάσματος τομέων ζωής και εμφανίζει πολλές μεταλλαγές και συνδυασμούς.»

Ο Φριντριχ Μάινεκε το 1908, ήταν ο πρώτος που έκανε την διάκριση μεταξύ Kulturnation δηλαδή μια εν πολλοίς παθητικής πολιτισμικής κοινότητας και Staatsnation, δηλαδή του ενεργού, αυτοπροσδιοριζόμενου πολιτικού έθνους. Μπορεί να διαφωνήσει κανείς, με τον τρόπο που χρησιμοποιεί αυτούς τους όρους- ή ακόμα και με τους ίδιους τους όρους, όμως η διάκριση αυτή καθεαυτή είναι έγκυρη και σημαντική. Από πολιτική άποψη στην αρχαία Ελλάδα δεν υπήρχε ένα «έθνος» (nation) αλλά ένα πλήθος πόλεων κρατών, η κάθε μία από τις οποίες προστάτευε ζηλότυπα την αυτονομία της. Ωστόσο ήταν υπαρκτή η αρχαιοελληνική πολιτισμική και εθνοτική κοινότητα αλλά όχι για αρχαιοελληνικό «έθνος».

Με αυτό θέλουμε να πούμε πως ότι άλλο και αν εννοούμε με τον όρο «εθνική «ταυτότητα οπωσδήποτε σε αυτή πρέπει να εμπεριέχεται μια αίσθηση πολιτικής κοινότητας – έστω και υποτυπώδης. Η πολιτική κοινότητα με την σειρά της συνεπάγεται τουλάχιστον κάποιους κοινούς θεσμούς και έναν κοινό κώδικα δικαιωμάτων και καθηκόντων για όλα τα μέλη της. Επίσης υποδηλώνει την ύπαρξη ενός σαφούς κοινωνικού χώρου, μια αρκετά καθαρά οριοθετημένης εδαφικής περιοχής με την οποία τα μέλη της ταυτίζονται και στην οποία αισθάνονται ότι ανήκουν. Αυτό ακριβώς είχαν στο νου τους οι διαφωτιστές philosophes όταν όρισαν το έθνος ως κοινότητα όσων υπακούουν στους ίδιους νόμους και θεσμούς μέσα σε μια δεδομένη επικράτεια.

Πρόκειται ασφαλώς για μια χαρακτηριστική δυτική αντίληψη για το έθνος. Όμως το γεγονός είναι πως η δυτική εμπειρία άσκησε ισχυρή, καθοδηγητική θα λέγαμε, επιρροή στον τρόπο που αντιλαμβανόμαστε τη μονάδα που ονομάζουμε «έθνος». Γιατί στη Δύση έκαναν την πρώτη τους εμφάνιση, σε στενή σύνδεση μεταξύ τους, το νέο είδος πολιτικής πρακτικής – το ορθολογικό κράτος- και το νέο είδος κοινότητας – το εδαφικό κράτος-, που άφησαν βαθιά αποτυπώματα στις μεταγενέστερες μη δυτικές αντιλήψεις για το έθνος, έστω και αν οι τελευταίες παρέκλιναν από τις νόρμες τους.

Δυτικό μοντέλο

Θα άξιζε, λοιπόν να παρουσιάσουμε διεξοδικότερα αυτό το δυτικό μοντέλο του έθνους, το «έθνος του πολίτη». Κατ' αρχάς πρόκειται για μια κατά κύριο λόγο χωρική ή εδαφική έννοια. Σύμφωνα με την δυτική αντίληψη τα έθνη πρέπει να διαθέτουν σαφώς προσδιορισμένες εδαφικές επικράτειες. Λαός και έδαφος πρέπει ν' ανήκουν ο ένας στο άλλο, με τον τρόπο που οι πρώτοι Ολλανδοί, για παράδειγμα πίστευαν πως είχαν διαμορφωθεί από τις φουσκωμένες τους θάλασσες και πως μόνοι τους είχαν σμιλεύσει κυριολεκτικά τη γη που εξουσίαζαν και είχαν κάνει δική τους. Όμως αυτή η γη δεν μπορεί να βρίσκεται οπουδήποτε καθώς δεν πρόκειται για ένα τυχαίο κομμάτι γης. Είναι και πρέπει να είναι «ιστορική» γη, η πατρίδα, το λίκνο του λαού ακόμα και όταν, όπως στην περίπτωση των Τούρκων δεν πρόκειται για τη γη της απώτατης προέλευσης του. «Ιστορική γη» είναι ο τόπος στον οποίο η μορφολογία του εδάφους και οι άνθρωποι έχουν ασκήσει αμοιβαία και ευεργετική επίδραση ο ένας στον άλλον επί σειρά γενεών. Η πατρίδα γίνεται θησαυροφυλάκιο ιστορικών μνημών και συνειρμών, ο τόπος όπου οι «δικοί μας» σοφοί, άγιοι και ήρωες έζησαν, έδρασαν, προσευχήθηκαν και πολέμησαν. Όλα αυτά την καθιστούν ιδιαίτερη.

Επιπλέον οι πόροι αυτής της γης, γίνονται αποκλειστικό κτήμα του λαού της. Δεν επιτρέπεται να τους χρησιμοποιούν και να τους εκμεταλλεύονται «ξένοι». Το εθνικό έδαφος πρέπει να αποκτήσει αυτάρκεια. Η αυτάρκεια πέρα από το μέσο προάσπισης οικονομικών συμφερόντων είναι μέσο υπεράσπισης της ιερής πάτριας γης.

Ένα δεύτερο στοιχείο είναι η ιδέα της patria, δηλαδή της κοινότητας νόμων και θεσμών που εκφράζουν μια ενιαία πολιτική βούληση. Αυτό συνεπάγεται τουλάχιστον την ύπαρξη κάποιων κοινών κανονιστικών θεσμών που αποτελούν έκφραση κοινών πολιτικών αισθημάτων και προθέσεων. Μερικές φορές η patria εκφράζεται μέσα από έντονα συγκεντρωτικούς ενωτικούς θεσμούς και νόμους, όπως έγινε στην μετεπαναστατική Γαλλία.

Παράλληλα με την ανάπτυξη της αίσθησης μιας νομικής και πολιτικής κοινότητας, μπορούμε να εντοπίσουμε στα μέλη τέτοιων κοινοτήτων την αίσθηση της ισότητας απέναντι στο νόμο.

Τα διάφορα είδη «δικαιωμάτων του πολίτη» που έχουν απαριθμήσει οι κοινωνιολόγοι και στα οποία περιλαμβάνονται τα ατομικά, νομικά, πολιτικά και τα κοινωνικοοικονομικά δικαιώματα, σύμφωνα με την δυτική αντίληψη, ειδικά τα νομικά και πολιτικά θεωρούνται αναπόσπαστο κομμάτι του (δυτικού) μοντέλου του έθνους. Αυτό συνεπάγεται σ' έναν ελάχιστο βαθμό αμοιβαίων δικαιωμάτων και υποχρεώσεων των μελών και το συνακόλουθο αποκλεισμό των «ξένων» από αυτά. Συνεπάγεται, επίσης, την ύπαρξη ενός κοινού νομικού

κώδικα πέρα και πάνω από τους τοπικούς νόμους σε συνδυασμό με κρατικές υπηρεσίες επιφορτισμένες με την επιβολή του, όπως τα ακυρωτικά δικαστήρια. Εξίσου σημαντική είναι η κοινή παραδοχή πως –θεωρητικά– όλα τα μέλη του έθνους είναι ίσα απέναντι στο νόμο και πως οι νόμοι της patria είναι εξίσου δεσμευτικοί για τους πλούσιους και τους ισχυρούς.

Τέλος η ισότητα των μελών της ειδικά οριοθετημένης πολιτικής κοινότητας απέναντι στο νόμο θεωρείται ότι προϋποθέτει κάποιο βαθμό κοινών αξιών και παραδόσεων, αποδεκτών από ολόκληρο τον πληθυσμό ή τουλάχιστον από την κοινότητα που αποτελεί τον «πυρήνα» της. Με άλλα λόγια τα έθνη πρέπει να διαθέτουν σε κάποιο βαθμό μια κοινή κουλτούρα και πολιτική ιδεολογία, ένα σύνολο κοινών αντιλήψεων και βλέψεων, αισθημάτων και ιδεών, τα οποία να συνενώνουν τον πληθυσμό της πατρίδας. Η αποστολή της εξασφάλισης μια κοινής δημόσιας, μαζικής κουλτούρας ανατίθεται σε κρατικές υπηρεσίες που αναλαμβάνουν την κοινωνικοποίηση του λαού και κυρίως στο δημόσιο εκπαιδευτικό σύστημα και τα μέσα μαζικής ενημέρωσης.

Το δυτικό μοντέλο της εθνικής ταυτότητας θεωρεί τα έθνη ως πολιτισμικές κοινότητες των οποίων τα μέλη συνενώνονται (αν δεν ομογενοποιούνται) από κοινές ιστορικές μνήμες, μύθους - σύμβολα και παραδόσεις.

Ακόμα και εκεί όπου το ίδιο το κράτος, δέχτηκε να εντάξει στους κόλπους του τις νέες κοινότητες προερχόμενες από μετανάστευση, οι οποίες διέθεταν δικές τους ιστορικές κουλτούρες, χρειάστηκε να περάσουν πολλές γενιές προτού οι απόγονοι των μεταναστών γίνουν αποδεκτοί (στο βαθμό που επιτεύχθηκε πράγματι κάτι τέτοιο) στον κύκλο του «έθνους» υποδοχής.

Μια ιστορική εδαφική επικράτεια, μια νομικο - πολιτική κοινότητα, πολιτική ισότητα και ισότητα απέναντι στο νόμο μια κοινή πολιτική κουλτούρα και ιδεολογία: αυτά είναι τα συστατικά του τυπικού δυτικού μοντέλου για το έθνος. Δεδομένης της επιρροής που ασκεί η Δύση στον σύγχρονο κόσμο, τα στοιχεία αυτά διατήρησαν τη ζωτική τους σημασία και στις περισσότερες μη δυτικές αντιλήψεις περί εθνικής ταυτότητας- έστω και με κάπως τροποποιημένη μορφή.

Εθνοτικό μοντέλο

Ταυτόχρονα όμως έξω από τη Δύση και κυρίως στην Ανατολική Ευρώπη και την Ασία ξεπήδησε ένα μάλλον διαφορετικό μοντέλο του Έθνους. Ιστορικά, το μοντέλο αυτό αμφισβήτησε την κυριαρχία του δυτικού μοντέλου και πρόσθεσε ορισμένα σημαντικά νέα στοιχεία, περισσότερο εναρμονισμένα με τις πολύ διαφορετικές συνθήκες και ιστορικές πορείες των μη δυτικών κοινοτήτων.

Αυτό το μη δυτικό μοντέλο μπορεί να ονομαστεί με τον όρο «εθνοτική» αντίληψη του έθνους. Η ειδοποιός διαφορά του έγκειται στην έμφαση που δίνει στους κοινούς προγόνους και τη γηγενή κουλτούρα. Ενώ η δυτική αντίληψη ορίζει πως κάθε άτομο πρέπει ν' ανήκει σε κάποιο έθνος, το οποίο όμως μπορεί να επιλέξει το ίδιο, η μη δυτική η εθνοτική αντίληψη δεν αφήνει τέτοια περιθώρια. Είτε παραμένει το άτομο εντός της κοινότητας του είτε μεταναστεύσει σε κάποια άλλη, εξακολουθεί αναπόφευκτα να είναι οργανικό μέλος της κοινότητας στην οποία γεννήθηκε και η οποία το σημαδεύει για πάντα. Με άλλα λόγια, το έθνος θεωρείται πρώτα και κύρια μια κοινότητα βασισμένη στην κοινή καταγωγή.

Το εθνοτικό μοντέλο διαθέτει επίσης ποικίλες όψεις. Πρωτίστως, όπως είναι φανερό, η έμφαση δίνεται στην καταγωγή – ή μάλλον σε ό, τι θεωρείται ως καταγωγή και όχι στο έδαφος. Το έθνος γίνεται αντιληπτό σαν μια φαντασιακή «υπέρ-οικογένεια» θεμελιώνει τις αξιώσεις του καυχώμενο για τα πιστοποιητικά καταγωγής και τις γενεαλογίες του, που σε πολλές περιπτώσεις έχουν εντοπιστεί από τους εγχώριους διανοούμενους, ειδικά στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης και της Μέσης Ανατολής. Σύμφωνα με την εθνοτική αντίληψη, αυτό που έχει σημασία είναι να μπορεί το έθνος να εντοπίζει τις ρίζες του σε μια υποτιθέμενη

κοινή καταγωγή, γεγονός που καθιστά όλα τα μέλη του αδέρφια – ή τουλάχιστον εξαδέλφια – και τα διαφοροποιεί από τους ξένους μέσω των συγγενικών δεσμών τους.

Αυτή η έμφαση σε κάποιους υποτιθέμενους δεσμούς συγγένειας, βοηθά να εξηγηθεί έντονα το λαϊκό ή δημώδες στοιχείο της εθνοτικής αντίληψης τους έθνους.

Φυσικά ο «λαός» καταλαμβάνει εξέχουσα θέση και στο δυτικό μοντέλο. Όμως εκεί αντιμετωπίζεται ως πολιτική κοινότητα, υποκείμενη σε κοινούς νόμους και θεσμούς. Στο εθνοτικό μοντέλο ο λαός, ακόμα και αν στην πράξη δεν έχει αναλάβει ενεργό πολιτική δράση, αποτελεί το αντικείμενο των εθνικιστικών φιλοδοξιών και τον υπέρτατο κριτή της εθνικιστικής ρητορείας. Για να δικαιώσουν τις πράξεις τους και να συνενώσουν τις διάσπαρτες τάξεις και ομάδες, οι ηγέτες του χρειάζεται να προσφύγουν στην «λαϊκή» βούληση, γεγονός που καθιστά την εθνοτική αντίληψη σαφέστερα «διαταξική» και της προσδίδει μια περισσότερο «λαϊκίστικη» χροιά, ακόμα και εάν ο πραγματικός σκοπός της ιντελιγκέντσιας δεν είναι να προσκαλέσει τις μάζες να συμμετάσχουν στον πολιτικό στίβο. Συνεπώς, στην εθνοτική αντίληψη του έθνους, η λαϊκή κινητοποίηση παίζει εξέχοντα ρόλο αν όχι στην πράξη, τουλάχιστον σε ηθικό και ρητορικό επίπεδο. Παρόμοια, αντίστοιχη θέση με αυτή που κατέχει ο νόμος στο δυτικό «μοντέλο του πολίτη», στο εθνοτικό μοντέλο καταλαμβάνει η ντόπια λαϊκή κουλτούρα και κυρίως η γλώσσα και τα έθιμα.

Γενεαλογία και υποτιθέμενοι δεσμοί καταγωγής, λαϊκή κινητοποίηση, γλωσσικά ιδιώματα, έθιμα και παραδόσεις: αυτά είναι τα στοιχεία μιας εναλλακτικής αντίληψης, η οποία αντικατοπτρίζει μια πολύ διαφορετική διαδρομή προς το «σχηματισμό έθνους», μια διαδρομή που ακολούθησαν πολλές κοινότητες της Ανατολικής Ευρώπης και της Ασίας και αποτέλεσε μια δυναμική πολιτική αμφισβήτηση του δυτικού μοντέλου.

Τα παραπάνω υποδηλώνουν ότι πίσω από τα ανταγωνιστικά μοντέλα του έθνους υπάρχουν ορισμένες κοινές πεποιθήσεις όσον αφορά τα συστατικά του, τα οποία το διαφοροποιούν από οποιοδήποτε άλλο είδος συλλογικής πολιτισμικής ταυτότητας. Σε αυτές συγκαταλέγεται η ιδέα πως τα έθνη είναι εδαφικά οριοθετημένες πληθυσμιακές μονάδες και πως πρέπει να διαθέτουν δική τους πατρίδα πως τα μέλη τους μοιράζονται μια κοινή μαζική κουλτούρα, κοινούς ιστορικούς μύθους και μνήμες πως τα μέλη διαθέτουν αμοιβαία νομικά δικαιώματα και υποχρεώσεις στο πλαίσιο κοινού νομικού συστήματος πως τα έθνη διαθέτουν ένα κοινό σύστημα καταμερισμού εργασίας και παραγωγής και επιτρέπουν την κινητικότητα των μελών τους εντός του εδάφους τους.

Η ύπαρξη αυτών των κοινών παραδοχών μας δίνει την δυνατότητα να κατονομάσουμε τα θεμελιώδη χαρακτηριστικά της εθνικής ταυτότητας:

- μια ιστορική εδαφική επικράτεια- η πατρίδα
- κοινοί μύθοι και ιστορικές μνήμες
- μια κοινή, μαζική, δημόσια κουλτούρα
- κοινά νομικά δικαιώματα και υποχρεώσεις για όλα τα μέλη
- κοινή οικονομία και ελευθερία μετακίνησης εντός της επικράτειας.

Συνεπώς ως εδώ, το έθνος μπορεί να οριστεί ως κατονομασμένος ανθρώπινος πληθυσμός που μοιράζεται μια ιστορική εδαφική επικράτεια, κοινούς μύθους και ιστορικές μνήμες, μια δημόσια κουλτούρα, κοινή οικονομία και κοινά για όλα τα μέλη νομικά δικαιώματα και υποχρεώσεις.

Αυτός ο προσωρινός ορισμός εργασίας ο οποίος απαντάται στο έργο του **Anthony D. Smith** “**Εθνική Ταυτότητα**”¹ αποκαλύπτει πόσο σύνθετη και αφηρημένη είναι η φύση της εθνικής ταυτότητας. Πράγματι το έθνος αντλεί στοιχεία από άλλα είδη συλλογικών ταυτοτήτων, γεγονός που εξηγεί όχι μόνο τον τρόπο με τον οποίο η εθνική ταυτότητα μπορεί να συνδυαστεί με άλλες ταυτότητες – ταξικές, θρησκευτικές ή εθνοτικές – αλλά και τις χαμαιλεοντικές μεταλλάξεις της εθνικιστικής ιδεολογίας σε άλλες ιδεολογίες όπως ο

¹ Anthony D. Smith “Εθνική Ταυτότητα”, σελ. 39

φιλελευθερισμός και ο φασισμός. Η εθνική ταυτότητα είναι θεμελιωδώς πολυδιάστατη και σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να περιοριστεί σε ένα και μόνο στοιχείο – ούτε καν από τις ίδιες τις ομάδες των εθνικιστών – ούτε είναι δυνατόν να επιβληθεί εύκολα και γρήγορα σ' έναν πληθυσμό με τεχνητά μέσα.

Εδώ πρέπει να επισημανθεί πως, ο παραπάνω ορισμός διακρίνει σαφώς την εθνική ταυτότητα από οποιαδήποτε έννοια του κράτους. Το τελευταίο αναφέρεται αποκλειστικά στους δημόσιους θεσμούς, οι οποίοι είναι διάφοροι και ανεξάρτητοι από τους κοινωνικούς θεσμούς και διαθέτουν το μονοπώλιο του καταναγκασμού και του αποκλεισμού μέσα σε μια δεδομένη επικράτεια. Το έθνος, από την άλλη πλευρά, δηλώνει έναν πολιτισμικό και πολιτικό δεσμό, ο οποίος ενώνει σε μια μοναδική πολιτική κοινότητα όλους όσους μοιράζονται μια ιστορική κουλτούρα και πατρίδα.

Αυτό δεν σημαίνει πως αρνούμαστε την ύπαρξη κάποιας αλληλοεπικάλυψης μεταξύ των δύο εννοιών, δεδομένης της κοινής τους αναφοράς σε μια ιστορική εδαφική επικράτεια και της προσφυγής τους (τουλάχιστον όσον αφορά τα δημοκρατικά κράτη) στη λαϊκή κυριαρχία. Όμως παρά το γεγονός ότι τα νεωτερικά κράτη αναγκάζονται να εμφανίζονται ως κράτη ενός συγκεκριμένου έθνους προκειμένου να αποκτήσουν εθνική και λαϊκή νομιμοποίηση, το περιεχόμενο και το επίκεντρο του κράτους είναι πολύ διαφορετικό.

Το γεγονός ότι δεν υπάρχει συνταύτιση κράτους και έθνους αποδεικνύουν τα πολυάριθμα παραδείγματα «πλουραλιστικών» κρατών των ημερών μας. Πράγματι, σύμφωνα με τις εκτιμήσεις του Γουόκερ Κόννορ, μόνο το 10% των κρατών που υπήρχαν στις αρχές της δεκαετίας του '70 θα μπορούσαν να ισχυριστούν ότι ήταν πράγματι «έθνη – κράτη», δηλαδή ότι τα σύνορά τους συνέπιπταν με αυτά του έθνους και ότι το σύνολο του πληθυσμού τους μοιραζόταν την ίδια εθνοτική κουλτούρα.

Όψεις και διαστάσεις της εθνικής ταυτότητας

Από εννοιολογική άποψη, το έθνος έχει καταλήξει να είναι μείγμα δύο διαφορετικών διαστάσεων, μίας που βασίζεται στον πολίτη και το έδαφος και μίας εθνοτικής – γενεαλογικής, σε διαφορετικές κατά περίπτωση αναλογίες. Αυτό το πολυδιάστατο είναι που ανέδειξε την εθνική ταυτότητα σε μια τόσο εύκαμπτη και ανθεκτική δύναμη της σύγχρονης ζωής και πολιτικής και της επέτρεψε να συνδυάζεται επιτυχώς με άλλες ισχυρές ιδεολογίες και κινήματα χωρίς να χάνει το χαρακτήρα της.

Η πολύπλευρη δύναμη της εθνικής ταυτότητας αποδεικνύεται αν παρατηρήσουμε ορισμένες από τις λειτουργίες που επιτελεί για τις ομάδες και τα άτομα.

Οι εξωτερικές λειτουργίες που επιτελεί σύμφωνα με τον A.D.Smith, είναι εδαφικές, οικονομικές και πολιτικές. Τα έθνη κατ' αρχάς προσδιορίζουν έναν ορισμένο κοινωνικό χώρο μέσα στον οποίο πρέπει να ζουν και να εργάζονται τα μέλη τους και οριοθετούν ένα ιστορικό έδαφος που τοποθετεί την κοινότητα στο χρόνο και το χώρο.

Από οικονομική άποψη, τα έθνη είναι εγγυητές της προσπάθειας για έλεγχο των πόρων της επικράτειας τους, συμπεριλαμβανομένου και του ανθρώπινου. Επίσης επεξεργάζονται ένα ενιαίο σύστημα καταμερισμού εργασίας και ενθαρρύνουν την κινητικότητα αγαθών και εργασίας καθώς και την κατανομή των πόρων μεταξύ των μελών τους στο εσωτερικό της πατρίδας. καθορίζοντας πια είναι τα μέλη, τα όρια και οι πόροι του έθνους, η εθνική ταυτότητα παρέχει την ορθολογική θεμελίωση των ιδεωδών της εθνικής αυτάρκειας.

Από πολιτική άποψη, η εθνική ταυτότητα στηρίζει το κράτος και τα όργανά του – ή τα προ-πολιτικά τους ισοδύναμα για όσα έθνη δεν έχουν αποκτήσει δικό τους κράτος. Η επιλογή του πολιτικού προσωπικού, η ρύθμιση της πολιτικής συμπεριφοράς και η εκλογή κυβερνήσεων βασίζονται πάνω στο κριτήριο του εθνικού συμφέροντος, το οποίο θεωρείται πως είναι αντανάκλαση της εθνικής βούλησης και της εθνικής ταυτότητας του συνόλου του πληθυσμού.

Ίσως, όμως, η πρώτιστη πολιτική λειτουργία της εθνικής ταυτότητας να συνίσταται στο γεγονός ότι νομιμοποιεί τα κοινά νομικά δικαιώματα και τις αντίστοιχες υποχρεώσεις που απορρέουν από τους νομικούς θεσμούς και τα οποία προσδιορίζουν τις ιδιαίτερες αξίες και το χαρακτήρα του έθνους και αντανακλούν τα παμπάλαια ήθη και έθιμα του λαού. Στις μέρες μας η επίκληση της εθνικής ταυτότητας έχει αναδειχθεί σε κύριο μέσο νομιμοποίησης του κοινωνικού καθεστώτος και της κοινωνικής αλληλεγγύης.

Επιπλέον οι εθνικές ταυτότητες επιτελούν και ορισμένες περισσότερο προσωπικές εσωτερικές λειτουργίες για τα άτομα που ανήκουν στην κοινότητα. Η εμφανέστερη από αυτές είναι η κοινωνικοποίησή τους ως «μέλη του έθνους και πολίτες». Στις μέρες μας ο στόχος αυτός επιτυγχάνεται μέσω των υποχρεωτικών, τυποποιημένων, δημόσιων, μαζικών εκπαιδευτικών συστημάτων, με την βοήθεια των οποίων οι κρατικές αρχές αποβλέπουν να ενσταλάξουν την αφοσίωση στο έθνος και μια διακριτή, ομοιογενή κουλτούρα-δραστηριότητα στην οποία τα περισσότερα καθεστώτα επιδίδονται με αξιοσημείωτη ενεργητικότητα υπό την επίδραση των εθνικιστικών ιδεωδών που σχετίζονται με την πολιτισμική αυθεντικότητα και την ενότητα.

Το έθνος επίσης καλείται να παράσχει έναν κοινωνικό δεσμό που θα συνδέσει άτομα και τάξεις προσφέροντας τους ένα ρεπερτόριο από κοινές αξίες, σύμβολα και παραδόσεις. Η χρήση συμβόλων (σημαιών, νομισμάτων, εθνικών ύμνων, στολών, μνημείων και τελετών) υπενθυμίζει στα μέλη την κοινή κληρονομιά και την πολιτισμική τους συγγένεια ενώ η αίσθηση της κοινής ταυτότητας και του «ανήκειν» τα χαλυβδώνει και ανυψώνει το ηθικό τους. Το έθνος μεταβάλλεται σε ομάδα ικανή να ξεπεράσει όλα τα εμπόδια και τις δυσκολίες και να επιτύχει τους στόχους της με την βοήθεια της πίστης.

Τέλος η αίσθηση της εθνικής ταυτότητας παρέχει ένα αποτελεσματικό μέσο για τον προσδιορισμό και την τοποθέτηση του ατομικού εαυτού στον κόσμο, μέσα από το πρίσμα μιας συλλογικής προσωπικότητας και της διακριτής κουλτούρας της. Μέσω της κοινής μοναδικής κουλτούρας αποκτούμε την δυνατότητα να μάθουμε «ποιοι είμαστε» μέσα στον σύγχρονο κόσμο. Ανακαλύπτοντας εκ νέου αυτή την κουλτούρα «ανακαλύπτουμε και πάλι» εμάς τους ίδιους «τον αυθεντικό μας εαυτό» - ή τουλάχιστον αυτό πίστεψαν πολλά από τα απομονωμένα και αποπροσανατολισμένα άτομα που εξαναγκάστηκαν να παλέψουν με τις τεράστιες αλλαγές και τις αβεβαιότητες του σύγχρονου κόσμου.

Εν κατακλείδι, ο εθνικισμός, το δόγμα που καθιστά το έθνος αντικείμενο ενός πολιτικού εγχειρήματος και την εθνική ταυτότητα μέτρο κάθε ανθρώπινης αξίας, αμφισβητεί από τα χρόνια της Γαλλικής Επανάστασης την ιδέα μιας ενωμένης ανθρωπότητας, μιας παγκόσμιας κοινότητας και της ηθικής της ενότητας. Στη θέση τους προσφέρει μια στενή, φορτισμένη με συγκρούσεις νομιμοποίηση για την πολιτική κοινότητα, η οποία αναπόφευκτα στρέφει τις διάφορες πολιτισμικές ενότητες τη μία εναντίον της άλλης και – δεδομένου του αριθμού και της ποικιλίας των πολιτισμικών διαφορών» - δεν μπορεί παρά να οδηγήσει ολόκληρη την ανθρωπότητα σε μια πολιτική Χάρυβδη

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΕΘΝΟΓΕΝΕΣΗ

Η εθνοτική ομάδα είναι ένα είδος πολιτισμικής κοινότητας που εξαίρει το ρόλο των μύθων καταγωγής και τις ιστορικές μνήμες και καθίσταται αναγνωρίσιμη βάσει μίας ή περισσότερων πολιτισμικών διαφορών όπως η θρησκεία, τα έθιμα, η γλώσσα, οι θεσμοί. Πρόκειται για κοινότητες που είναι διπλά «ιστορικές»: όχι μόνο επειδή η ιστορική μνήμη έχει ουσιώδη σημασία για τη συνέχειά τους αλλά και επειδή αποτελούν και οι ίδιες προϊόντα συγκεκριμένων ιστορικών δυνάμεων και συνεπώς είναι εκτεθειμένες στην ιστορική αλλαγή και στη φθορά.

Η εθνοτική κοινότητα από την άλλη πλευρά, χαρακτηρίζεται από αυτά ακριβώς τα γνωρίσματα, έστω κι αν υποστηρίζονται και διατυπώνονται σαφώς μόνο από μικρές μερίδες του συγκεκριμένου πληθυσμού ή αν κάποια από αυτά κατά περιόδους γίνονται περισσότερο έντονα και εμφανή από τα υπόλοιπα. Μπορούμε να κατονομάσουμε έξι τέτοια κύρια γνωρίσματα της εθνοτικής κοινότητας (της *ethnie*, για να χρησιμοποιήσουμε τον γαλλικό όρο):

1. το κοινό όνομα
2. το μύθο της κοινής καταγωγής
3. τις κοινές ιστορικές μνήμες
4. ένα ή περισσότερα διαφοροποιητικά στοιχεία της κοινής κουλτούρας
5. την πρόσδεση σε μια συγκεκριμένη «πατρίδα»
6. την αίσθηση αλληλεγγύης που συνδέει σημαντικές μερίδες του πληθυσμού.

Όσο μεγαλύτερος είναι ο βαθμός στον οποίο ο δεδομένος πληθυσμός διαθέτει ή μοιράζεται αυτά τα χαρακτηριστικά (και όσο περισσότερα είναι αυτά), τόσο περισσότερο πλησιάζει τον ιδεότυπο της εθνικής κοινότητας (*ethnie*). Όπου υπάρχει συνδυασμός όλων αυτών των στοιχείων είναι φανερό πως έχουμε να κάνουμε με μια κοινότητα βασισμένη σε μια ιστορική κουλτούρα, η οποία διαθέτει αίσθηση της κοινής της ταυτότητας.

Αυτό που παίζει αποφασιστικό ρόλο είναι ο μύθος της κοινής καταγωγής και όχι η ίδια η κοινή καταγωγή ως γεγονός (το οποίο άλλωστε, συνήθως είναι πολύ δύσκολο να επαληθευτεί). Σημασία για την αίσθηση της ταύτισης με την εθνότητα έχει η φανταστική καταγωγή και η ιδέα των κοινών προγόνων. Μάλιστα ο Χόροβιτς (Hogowitz, 1985-Κεφ. 2) παρομοίασε τις εθνοτικές ομάδες με «υπέρ-οικογένειες» φανταστικής καταγωγής, διότι τα μέλη τους πιστεύουν η *ethnie* τους αποτελείται από διασυνδεδεμένες οικογένειες που απαρτίζουν όλες μαζί μια τεράστια «οικογένεια» συνδεδεμένη με μυθικούς δεσμούς πατρότητας και καταγωγής.

Χωρίς το μύθο της καταγωγής, η επιβίωση της *ethnie* – για οποιοδήποτε χρονικό διάστημα είναι δύσκολη. Η αίσθηση του «από πού ήρθαμε» είναι ουσιώδης για τον προσδιορισμό «ποιοι είμαστε».

Όμως μορφή μύθου μπορεί επίσης να προσλάβει και ότι χαρακτηρίζεται ως «κοινές ιστορικές μνήμες». Πράγματι για πολλούς προ-νεωτερικούς λαούς η διαχωριστική γραμμή μεταξύ μύθου και ιστορίας είναι συχνά θολή ή και ανύπαρκτη. Ακόμα και σήμερα αυτή η γραμμή δεν είναι τόσο σαφής όσο θα επιθυμούσαν ορισμένοι ένα σχετικό παράδειγμα είναι η διαμάχη γύρω από την ιστορική ύπαρξη του Ομήρου και του Τρωικού Πολέμου.

Παρόμοια, η σύνδεση με μια συγκεκριμένη εδαφική έκταση και με συγκεκριμένες τοποθεσίες έχει επίσης μυθική και υποκειμενική χροιά. Αυτό που έχει σημασία για την εθνοτική ταύτιση είναι περισσότερο οι δεσμοί με την γη και οι συνειρμοί που δημιουργεί και λιγότερο το γεγονός της παραμονής σε αυτή ή η κατοχή της. Πρόκειται για το μέρος στο οποίο ανήκουμε. Συχνά αντιπροσωπεύει μια ιερά γη, τη γη των πατέρων, των νομοθετών,

των βασιλέων, των σοφών, των ποιητών και των ιερέων μας όλα αυτά είναι που την καθιστούν πατρίδα μας. Ανήκουμε σε αυτή όσο ανήκει και αυτή σε μας.

Ωστόσο αυτό που έχει μεγαλύτερη βαρύτητα για την ταύτιση με την εθνότητα δεν είναι η ανθεκτικότητα ή η ανεξάρτητη παρουσία γνωρισμάτων όπως το χρώμα ή η θρησκεία αλλά η σημασία που τους προσδίδει ένας μεγάλος αριθμός ατόμων (ή οργανώσεων), όπως καταδεικνύει η αυξανόμενη πολιτική βαρύτητα που απέκτησαν η γλώσσα και το χρώμα τους δύο τελευταίους αιώνες.

Πως σχηματίζεται όμως μια εθνότητα; Μπορούμε να δώσουμε μόνο μερικές δοκιμαστικές απαντήσεις. Όπου αυτή η διαδικασία έχει καταγραφεί στις ιστορικές πηγές, διαφαίνεται η παρουσία ορισμένων σταθερών μοντέλων στο σχηματισμό εθνότητων. Μελετώντας το έργο του A.D. Smith, μπορούμε να διακρίνουμε δύο κύρια είδη σχηματισμού: **τη συνένωση** και **τη διαίρεση**. Από τη μία πλευρά εντοπίζουμε παραδείγματα σχηματισμού εθνότητων από την ένωση ανεξάρτητων ομάδων μια διαδικασία που μπορεί να υποδιαιρεθεί σε συγχωνεύσεις διαφορετικών μονάδων (λ. χ πόλεων-κρατών) και σε αφομοιώσεις μιας μονάδας από άλλη (λ. χ αφομοιώσεις περιοχών ή «φυλών»). Από την άλλη πλευρά, μια εθνότητα μπορεί να διαιρεθεί με τη διαδικασία που ο Χόροβιτς ονομάζει «πολλαπλασιασμό», όπου ένα μέρος της εθνότητας αποχωρεί από αυτήν για να σχηματίσει μια νέα ομάδα, όπως έγινε στην περίπτωση του Μπανγκλαντές.

Ένα τέτοιο παράδειγμα στην αρχαιότητα αντιπροσώπευαν οι Έλληνες, οι οποίοι αισθάνονταν ταυτόχρονα μέλη μιας πόλεως, μιας «υπο-εθνικής κοινότητας» (δωρική, ιωνική, αιολική, βοιωτική κ.λ.π - που στην πραγματικότητα συνιστούσαν αφ' εαυτές εθνικές ταυτότητες) αλλά και της ευρύτερης ελληνικής πολιτισμικής *ethnie* έτσι και η εθνικότητα φαίνεται σταθερή και συνάμα ρευστή, ανάλογα με τις σκοπιμότητες και την απόσταση του παρατηρητή από το εν λόγω κοινωνικό φαινόμενο.

Θα διασαφηνίσουμε τις παραπάνω παρατηρήσεις με μια σύντομη επισκόπηση ορισμένων περιπτώσεων τέτοιων «αποδιοργανωτικών» πολιτισμικών αλλαγών, οι οποίες αντί να καταστρέψουν την αίσθηση της κοινής εθνότητας και την αντίστοιχη ταυτότητα (έτσι όπως την ορίσαμε ήδη), την ανανέωσαν. Στα συνήθη γεγονότα που προκαλούν βαθιές αλλαγές στο πολιτισμικό περιεχόμενο της εθνότητας συγκαταλέγονται ο πόλεμος και η κατάκτηση, ο εκπατρισμός και η υποδούλωση, η εισροή μεταναστών και η αλλαγή θρησκευματος. Από τη σασανιδική περίοδο και μετά, οι Πέρσες κατακτήθηκαν από τους Άραβες, τους Τούρκους και άλλους λαούς, προσηλυτίστηκαν σταδιακά στο Ισλάμ και δέχθηκαν περισσότερα από ένα κύματα μεταναστών. Ωστόσο, παρά τις αλλαγές που υπέστη η συλλογική πολιτισμική τους ταυτότητα ως συνέπεια αυτών των διαδικασιών, οι Πέρσες διατήρησαν την αίσθηση πως διέθεταν μια διακριτή εθνότητα, η οποία μάλιστα κατά καιρούς αναζωογονήθηκε κυρίως στην περίοδο της γλωσσικής και λογοτεχνικής Νέας Περσικής Αναγέννηση, του 10^{ου} και 11^{ου} αιώνα.

Αυτά τα παραδείγματα μας οδηγούν σε μια περαιτέρω διαπίστωση: πως συχνά ο συνδυασμός αντίξωων εξωτερικών παραγόντων με μια πλούσια εσωτερική, «εθνική» ιστορία μπορεί τελικά να βοηθήσει την αποκρυστάλλωση και την διαιώνιση των εθνικών ταυτοτήτων. Ίσως οι ρίζες των πολιτισμικών διαφοροποιήσεων να χάνονται στα τελευταία στάδια της προϊστορίας, όμως μπορούμε τουλάχιστον να προσπαθήσουμε να απομονώσουμε ορισμένες από τις επανεμφανιζόμενες δυνάμεις που όπως φαίνεται συγκροτούν την αίσθηση της εθνότητας και εξασφαλίζουν τη διατήρησή της για μεγάλα χρονικά διαστήματα.

Μεταξύ αυτών των δυνάμεων καθοριστική σημασία φαίνεται πως έχουν η συγκρότηση κράτους, η στρατιωτική κινητοποίηση και η οργανωμένη θρησκεία. Πολλά χρόνια πριν, ο Βέμπερ σχολίαζε τη σημασία της πολιτικής δράσης για το σχηματισμό και την επιβίωση των εθνικών κοινοτήτων υποστηρίζοντας ότι «η πολιτική κοινότητα, ανεξαρτήτως του πόσο τεχνητά έχει οργανωθεί, είναι ο πρωταρχικός εμπνευστής της πίστης στην κοινή εθνικότητα».

Πιθανόν ο ρόλος που παίζει η συγκρότηση κράτους για την εθνοτική αποκρυστάλλωση να υπερεκτιμάται ωστόσο, είναι σαφές πως η δημιουργία ενός ενοποιημένου πολιτειακού οργανισμού όπως ήταν η αρχαία Αίγυπτος, το Ισραήλ, η Ρώμη, η σασανιδική Περσία, η Ιαπωνία και η Κίνα-για να μην αναφερθούμε στη Γαλλία, την Ισπανία και την Αγγλία- έπαιξε πρωταγωνιστικό ρόλο στην ανάπτυξη μιας αισθητικής κοινότητας και, εν τέλει, συνεκτικών εθνών.

Ακόμα πιο σημαντικός φαίνεται να είναι ο ρόλος των πολεμικών συγκρούσεων. Όχι μόνο γιατί «ο πόλεμος κάνει το κράτος (και το κράτος τον πόλεμο)» όπως διακήρυξε ο Τίλι αλλά επιπλέον επειδή οι εχθροπραξίες διαμορφώνουν εθνοτικές κοινότητες όχι μόνο στους αντιπάλους αλλά και σε τρίτους, στα εδάφη των οποίων συχνά διεξάγονται.

Ίσως θα ήταν υπερβολικό να συνάγουμε πως η αίσθηση της κοινής εθνότητας απορρέει από το φόβο των «έξω» και από τον κατά ζεύγη ανταγωνισμό, όμως κανείς δεν μπορεί να αρνηθεί τον καθοριστικό ρόλο του πολέμου- όχι απαραίτητα, όπως πρότεινε ο Γκέοργκ Ζίμελ, δηλαδή ως χωνευτήρι της εθνότητας (γιατί ο πόλεμος είναι εξίσου πιθανό να θραύσει τη συνοχή, όπως έκανε ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος για ορισμένες ευρωπαϊκές χώρες)- αλλά ως παράγοντας που κινητοποιεί τα εθνοτικά συναισθήματα και την εθνική συνείδηση, ως κεντρομόλος δύναμη της κοινοτικής ζωής και πηγή μύθων και μνημών για τις μελλοντικές γενεές. Ίσως μάλιστα η προαναφερθείσα λειτουργία να είναι αυτή που συνδέεται βαθύτερα από κάθε άλλη με τη συγκρότηση της εθνοτικής ταυτότητας.

Όσο για την οργανωμένη θρησκεία, ο ρόλος της είναι πνευματικός και συνάμα κοινωνικός. Ο μύθος της κοινής εθνοτικής καταγωγής συνυφαίνεται συχνά με τους μύθους της δημιουργίας- τέτοια παραδείγματα είναι ο μύθος του Δευκαλίωνα και της Πύρρας στη Θεογονία του Ησίοδου και ο μύθος του Νώε στη Βίβλο- ή τουλάχιστον προϋποθέτει την ύπαρξή τους. Οι λατρευτικές τελετές και το τυπικό της Εκκλησίας ή της κοινότητας των πιστών εφοδιάζουν τις διάφορες εθνοτικές κοινότητες με ιερά κείμενα, προσευχές, ψαλμούς, εορτές, τελετές και έθιμα, κάποτε ακόμα με ένα σύστημα γραφής, που τις διαφοροποιούν από τους γείτονές τους. Και πάνω από όλη αυτή την κληρονομιά των πολιτισμικών ιδιαιτεροτήτων στέκουν ως «θεματοφύλακες» οι ιερείς, οι γραφείς και οι ραψωδοί που καταγράφουν, διατηρούν και μεταδίδουν το κεφάλαιο των εθνοτικών μύθων, μνημών, συμβόλων και αξιών που περικλείεται στις ιερές παραδόσεις, συγκεντρώνοντας το σεβασμό του λαού, μέσα από τα ιερά και τους ναούς, τα μοναστήρια και τα σχολεία, σε κάθε πόλη και χωριό που ανήκει στη σφαίρα της πολιτισμικής τους κοινότητας.

Όμως, ενώ η δημιουργία κράτους, η παρατεταμένη εμπόλεμη κατάσταση και η οργανωμένη θρησκεία έχουν παίξει εξέχοντα ιστορικό ρόλο στην αποκρυστάλλωση και τη συντήρηση της εθνότητας, είναι δυνατόν επίσης να λειτουργήσουν και ως παράγοντες διάλυσης ή διάσπασης των εθνοτικών ταυτίσεων.

Εθνοτική αλλαγή - Το παράδειγμα της Ελλάδας

Σ' αυτό το σημείο, για την καλύτερη κατανόηση της ιστορικής διαδρομής προς το έθνος, με την σημερινή του μορφή, θα ασχοληθούμε με το συναφές ζήτημα του τρόπου με τον οποίο οι εθνοτικές κοινότητες αλλάζουν χαρακτήρα, διαλύονται ή επιβιώνουν.

Ας ξεκινήσουμε με την εθνοτική αλλαγή και με ένα “συγγενές” μας παράδειγμα, την περίπτωση των Ελλήνων. Οι σύγχρονοι Έλληνες διδασκόμαστε πως είμαστε οι κληρονόμοι και απόγονοι όχι μόνο του ελληνικού Βυζαντίου αλλά και των αρχαίων Ελλήνων και του κλασικού πολιτισμού. Και στις δύο περιπτώσεις (οι οποίες στην πραγματικότητα αντιπροσωπεύουν δύο διαφορετικούς, ανταγωνιστικούς μύθους καταγωγής που βρίσκονται στο προσκήνιο από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα), η «καταγωγή» προσεγγίζεται σε μεγάλο βαθμό με δημογραφικούς όρους ή, μάλλον, η πολιτισμική συγγένεια με το Βυζάντιο και την αρχαία Ελλάδα (και κυρίως την Αθήνα) στηρίζεται πάνω στη δημογραφική συνέχεια. Δυστυχώς, όσον αφορά το μύθο του κλασικού ελληνισμού, τα δημογραφικά στοιχεία είναι στην

καλύτερη περίπτωση ισχνά και στη χειρότερη ανύπαρκτα. Όπως απέδειξε πριν πολύ καιρό ο Φαλμεράιερ, η δημογραφική συνέχεια των Ελλήνων διακόπηκε βίαια ανάμεσα στα τέλη του 6^{ου} και τον 8^ο αιώνα από μαζικά κύματα Αβάρων, Σλάβων και αργότερα Αλβανών μεταναστών. Όπως δείχνουν τα στοιχεία που διαθέτουμε από εκείνη την περίοδο, οι μετανάστες κατόρθωσαν να καταλάβουν το μεγαλύτερο τμήμα της κεντρικής Ελλάδας και της Πελοποννήσου (του Μορέα) απωθώντας τους γνήσιους ελληνόφωνους και Έλληνες κατοίκους τους (οι οποίοι ήδη είχαν αναμιχθεί με τους Μακεδόνες, τους Ρωμαίους και τους άλλους) στις παράκτιες περιοχές και τα γνήσια του Αιγαίου. Έτσι το κέντρο του πραγματικά ελληνικού πολιτισμού μεταφέρθηκε προς τα ανατολικά: στο Αιγαίο, τα μικρασιατικά παράλια και την Κωνσταντινούπολη. Αυτό σημαίνει πως οι σύγχρονοι Έλληνες δύσκολα μπορούμε να θεωρηθούμε ως απευθείας απόγονοι των αρχαίων Ελλήνων παρά το γεγονός ότι σε καμία περίπτωση δεν μπορεί και να αποκλειστεί κάτι τέτοιο.

Κατά κάποιο τρόπο, η προηγούμενη επιχειρηματολογία είναι ταυτόχρονα σχετική αλλά και άσχετη με την αίσθηση της – σύγχρονης και προγενέστερης- ελληνικής ταυτότητας. Είναι σχετική στο βαθμό που οι ίδιοι οι Έλληνες, τωρινοί και παλαιότεροι, νιώθουμε πως η «ελληνικότητά» μας είναι προϊόν της καταγωγής μας από τους αρχαίους (ή τους βυζαντινούς) Έλληνες και πως αυτή η πατρογονική σχέση είναι που μας κάνει να αισθανόμαστε μέλη της μεγάλης «υπέρ-οικογένειας» των Ελλήνων, υπό την έννοια ότι τα κοινά αισθήματα της συνέχειας και του «ανήκειν» έχουν ουσιώδη σημασία για να υπάρξει μια ζωντανή αίσθηση της ταυτότητας. Είναι άσχετη υπό την έννοια ότι οι εθνικές κοινότητες δεν συγκροτούνται βάσει γραμμών βιολογικής καταγωγής αλλά από την αίσθηση της συνέχειας, της κοινής μνήμης και του συλλογικού πεπρωμένου, δηλαδή βάσει γραμμών πολιτισμικής συγγένειας οι οποίες ενσωματώνονται στους ιδιαίτερους μύθους, τις μνήμες, τα σύμβολα και τις αξίες που διατηρεί μια δεδομένη πληθυσμιακή πολιτισμική μονάδα. Υπό αυτή την έννοια, μεγάλο μέρος από τη διασωθείσα κληρονομιά της αρχαίας Ελλάδας πράγματι διαφυλάχτηκε ή αναβίωσε. Ακόμα και κατά την περίοδο των σλαβικών μεταναστεύσεων, στην Ιωνία και κυρίως στην Κωνσταντινούπολη σημειώθηκε μια αυξανόμενη έμφαση στην ελληνική γλώσσα, φιλοσοφία και λογοτεχνία και μια στροφή προς τα κλασικά μοντέλα σκέψης και μάθησης. Παρόμοιες «ελληνικές αναγεννήσεις» επανεμφανίστηκαν τον 10^ο και τον 14^ο αιώνα αλλά και μετέπειτα, προωθώντας σημαντικά την αίσθηση της πολιτισμικής συγγένειας με την αρχαία Ελλάδα και την κλασική της κληρονομιά. Τέλος έχει παρατηρηθεί, το γεγονός πως στην περίπτωση της Ελλάδας, η θρησκεία, μπορεί να συντηρήσει την αίσθηση της κοινής εθνότητας όπως το κουκούλι τη χρυσαλλίδα, τουλάχιστον για κάποια περίοδο, όπως έκανε η ελληνική ορθοδοξία για το αυτοδιοικούμενο ελληνορθόδοξο μιλέτι κατά την περίοδο της οθωμανικής εξουσίας.

Από τους εθνοτικούς πυρήνες στο σχηματισμό των εθνών

Με την βοήθεια ενοποιητικών μηχανισμών, όπως οι θρησκευτικές μεταρρυθμίσεις, τα πολιτισμικά δάνεια, η λαϊκή συμμετοχή και ο μύθος του εκλεκτού έθνους δομείται σταδιακά αυτό που θα μπορούσε να ονομαστεί **εθνοτικός πυρήνας**.

Πρόκειται για αρκετά συνεκτικές και συνειδητά διακριτές εθνοτικές κοινότητες οι οποίες αποτέλεσαν την καρδιά και τη βάση ορισμένων κρατών. Κατά την ύστερη μεσαιωνική περίοδο αυτές οι πολιτισμικές κοινότητες σχημάτισαν τους πυρήνες γύρω από τους οποίους μεγάλα και ισχυρά κράτη έστησαν τον διοικητικό, δικαστικό, οικονομικό και στρατιωτικό τους μηχανισμό για να προσαρτήσουν στην συνέχεια γειτονικά εδάφη με πολιτισμικά διαφορετικούς πληθυσμούς.

Ο εντοπισμός του εθνοτικού πυρήνα μας παρέχει πολλές πληροφορίες για τη μορφή και το χαρακτήρα του μετέπειτα έθνους- αν (και όποτε) προκύψει κάτι τέτοιο. Μας βοηθά να απαντήσουμε σε μεγάλο βαθμό στο ερώτημα: **ποίο είναι το έθνος;** και σε μικρότερο βαθμό στο ερώτημα: **πού είναι το έθνος;** Δηλαδή, ο εθνοτικός πυρήνας ενός κράτους, ο οποίος

συνήθως διαμορφώνει το χαρακτήρα και τα όρια του έθνους, αφού πολύ συχνά τα κράτη συνενώνονται για να σχηματίσουν έθνη ακριβώς πάνω στη βάση τέτοιων πυρήνων. Παρά το γεγονός ότι τα περισσότερα από τα σύγχρονα έθνη είναι στην πραγματικότητα πολυεθνικά, ή, πιο σωστά, τα περισσότερα έθνη-κράτη είναι πολυεθνικά, πολλά από αυτά διαμορφώθηκαν αρχικά γύρω από μια κυρίαρχη *ethnie*, η οποία προσάρτησε ή προσέελκυσε άλλες εθνοτικές κοινότητες ή τμήματα εθνοτικών κοινοτήτων στο κράτος στο οποίο έδωσε το όνομά της και το εφοδίασε με ένα πολιτισμικό καταστατικό. Διότι, εφ' όσον οι εθνοτικές κοινότητες συνδέονται εξ ορισμού με μια δεδομένη εδαφική επικράτεια και όχι σπάνια με έναν περιούσιο λαό και την ιερή του γη, τα υποτιθέμενα όρια του έθνους προσδιορίζονται εν πολλοίς από τους μύθους και τις μνήμες της κυρίαρχης *ethnie* (εδώ περιλαμβάνεται το «ιδρυτικό καταστατικό», ο μύθος της χρυσής εποχής και οι συνακόλουθες εδαφικές διεκδικήσεις ή εθνοτικοί «τίτλοι κυριότητας») Εξ ου και οι πολυάριθμες συγκρούσεις που εκδηλώνονται ακόμα και στις μέρες μας για τα χαμένα κομμάτια της εθνοτικής πατρίδας – στην Αρμενία, στο Κοσσυφοπέδιο, στο Ισραήλ και στην Παλαιστίνη, στο Ογκαντέν και αλλού.

Η στενή συγγένεια (αλλά και οι διάφορές) που υπάρχουν ανάμεσα στις έννοιες «εθνοτική κοινότητα» και «έθνος» και τις αντίστοιχες ιστορικές αναφορές μπορεί να διαπιστωθεί επίσης αν ξαναθυμηθούμε τον ορισμό που αξιοποιήσαμε για το έθνος. Το **έθνος**, είχαμε υποστηρίξει, **είναι ένας κατονομασμένος ανθρώπινος πληθυσμός που μοιράζεται μια ιστορική εδαφική επικράτεια, κοινούς μύθους και ιστορικές μνήμες, μια μαζική δημόσια κουλτούρα, κοινή οικονομία και κοινά για όλα τα μέλη νομικά δικαιώματα και υποχρεώσεις**. Εξ ορισμού, λοιπόν, το έθνος είναι μια κοινότητα κοινών μύθων και μνήμων, όπως και η εθνοτική κοινότητα επίσης, όπως και αυτή, είναι και εδαφική κοινότητα. Αλλά ενώ για τις *ethnies* ο δεσμός με το έδαφος είναι δυνατόν να είναι μόνο ιστορικός και συμβολικός, για το έθνος είναι υλικός και πραγματικός: τα έθνη κατέχουν έδαφη. Με άλλα λόγια, σε κάθε περίπτωση, το έθνος απαιτείται να διαθέτει ορισμένα εθνοτικά «στοιχεία». Τα τελευταία φυσικά μπορεί να είναι ανακατεργασμένα, πράγμα που συμβαίνει συχνά. Ωστόσο, το έθνος είναι αδιανόητο χωρίς κάποιος κοινούς μύθους και αναμνήσεις που συνδέονται με την πάτρια γη.

Διαπιστώνουμε, λοιπόν, κάποια κυκλικότητα στην άποψη ότι τα έθνη σχηματίζονται στη βάση εθνοτικών πυρήνων. Πράγματι, από εννοιολογική και ιστορική σκοπιά, εθνοτική κοινότητα και έθνος αλληλεπικαλύπτονται σε σημαντικό βαθμό. Παρά ταύτα πρόκειται για διαφορετικές έννοιες και ιστορικά μορφώματα. Πολλά από τα χαρακτηριστικά του έθνους απουσιάζουν από τις εθνοτικές κοινότητες: οι τελευταίες δεν κατοικούν απαραίτητα στη «δική» τους πάτρια γη η κουλτούρα τους μπορεί να μην είναι δημόσια ή κοινή για όλα τα μέλη συχνά δεν διαθέτουν και ούτε είναι απαραίτητο να διαθέτουν ένα κοινό σύστημα καταμερισμού εργασίας ή οικονομική ενότητα και επίσης, δεν χρειάζεται να έχουν κοινούς νομικούς κώδικες και κοινά για όλους δικαιώματα και υποχρεώσεις. Αυτά τα γνωρίσματα των εθνών είναι προϊόντα της επίδρασης ορισμένων ειδικών κοινωνικών και ιστορικών συνθηκών πάνω στους προϋπάρχοντες εθνοτικούς πυρήνες ή εθνοτικές μειονότητες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Η ΕΜΦΑΝΙΣΗ ΤΩΝ ΕΘΝΩΝ

Είναι σημαντικό να θυμηθούμε για ακόμη μια φορά τον ορισμό εργασίας του A. D. Smith, για το έθνος, και που αξιοποιήσαμε ώστε να αντιληφθούμε καλύτερα πως *“...το έθνος είναι μια πολυδιάστατη έννοια, ένας ιδεότυπος που λειτουργεί ως πρότυπο ή μέτρο σύγκρισης και τον οποίο μιμούνται σε διάφορους βαθμούς διάφορα έθνη...”*.

Τα πρώτα έθνη

Ο σχηματισμός των πρώτων εθνών τοποθετείται τον 19^ο και 20^ο αιώνα και επηρεάστηκε βαθιά απ τα παραδείγματα της Αγγλίας, της Γαλλίας και της Ισπανίας και σε μικρότερο βαθμό από αυτά της Ολλανδίας και της Ελβετίας. Συνήθως αυτό αποδίδεται στη στρατιωτική και οικονομική ισχύ που είχαν αποκτήσει αυτές οι χώρες κατά την πρώτη περίοδο του σχηματισμού εθνών στη Δυτική Ευρώπη. Δεδομένου ότι αντιπροσωπεύουν τις ακμάζουσες, μεγάλες δυνάμεις του 16^{ου} και 17^{ου} αιώνα, τα κράτη αυτά θεωρήθηκαν από τους λιγότερο ευνοημένους ως παραδείγματα προς μίμηση και το εθνικό «σχήμα» ως κλειδί της επιτυχίας τους. Αυτό, στην περίπτωση της Αγγλίας και της Γαλλίας και σε πιο περιορισμένο βαθμό της Ισπανίας, δεν ήταν καθόλου τυχαίο. Πράγματι, η σχετικά πρόωμη ανάπτυξη των αντίστοιχων εθνών συνδυάστηκε με διαδοχικές επαναστάσεις στη σφαίρα της διοίκησης, της οικονομίας και του πολιτισμού. Μάλιστα, από πολλούς υποστηρίζεται πως τόσο σε αυτές όσο και σε άλλες περιπτώσεις, στην πραγματικότητα το κράτος ήταν αυτό που «δημιούργησε» το έθνος και πως η δραστηριοποίησή του στο πεδίο της φορολογίας, της στρατολογίας και της διοίκησης ήταν αυτή που προικοδότησε τον πληθυσμό της δικαιοδοσίας του με την αίσθηση της κοινής ταυτότητας και της πολιτικής νομιμοφροσύνης. Το κράτος υπήρξε η απαραίτητη προϋπόθεση και η μήτρα για την κυοφορία της- τόσο έκδηλης στις μέρες μας- εθνικής νομιμοφροσύνης. Η διεύρυνση των δικαιωμάτων του πολίτη και η δημιουργία μιας υποδομής που συνέδεσε τα απομακρυσμένα τμήματα της επικράτειας και αύξησε κατακόρυφα την πυκνότητα των επικοινωνιακών δικτύων εντός των κρατικών συνόρων προσέλκυε όλο και περισσότερες περιοχές και τάξεις στον εθνικό πολιτικό στίβο και δημιούργησε την εικόνα μιας εθνικής κοινότητας -αυτό που ονομάζουμε «Αγγλία», «Γαλλία», «Ισπανία»- η οποία ξυπνάει μια πολύ έντονη αίσθηση της αφοσίωσης και του «ανήκειν» ακόμα και σήμερα.

Στη πράξη, όμως, αν χρησιμοποιήσουμε ως κριτήριο το βάθος της κρατικής διείσδυσης στην κοινωνία και τις διάφορες γεωγραφικές της περιφέρειες θα χρειαστεί να μεταθέσουμε χρονολογικά την πραγμάτωση των εθνών της Δύσης αρκετούς αιώνες αργότερα. Κάτι τέτοιο θα παρουσίαζε τα δυτικά έθνη να προηγούνται χρονικά κατά λίγες μόλις δεκαετίες από τα υπόλοιπα παραδείγματα εθνών, δεδομένου ότι στη Γαλλία και την Αγγλία οι κατώτερες τάξεις δεν είχαν ενσωματωθεί πολιτικά μέχρι τα τέλη του 19^{ου} αιώνα και οι γυναίκες έως τη δεκαετία του 1920. Ωστόσο, τα δύο αυτά έθνη είχαν ασκήσει επιρροή σε άλλα μέρη του κόσμου πολύ ενωρίτερα επομένως δεν είναι δυνατόν να χρεώσουμε την εμφάνιση των πρώτων εθνών στο κράτος της «κινητοποίησης των μαζών», τουλάχιστον με κριτήριο το πώς έγινε αντιληπτό το πράγμα από τους εξωτερικούς παρατηρητές. Θα ήταν πολύ απλοϊκό να ισχυριστεί κανείς πως το κράτος «δημιούργησε» τα πρώτα έθνη tout court. Στο βαθμό που έφερε οποιαδήποτε ευθύνη για τη δημιουργία τους, αυτό έγινε σε συνδυασμό και στο πλαίσιο άλλων διαδικασιών.

Δύο από αυτές τις διαδικασίες ή «επαναστάσεις» σχετίζονται άμεσα με τη συζήτησή μας. Η πρώτη είναι η **οικονομική επανάσταση**: η πορεία προς την οικονομία της αγοράς που ξεκίνησε σε λιγοστούς κρατικούς πυρήνες της υστερομεσαιωνικής Δύσης για να διαδοθεί στη συνέχεια στις υπόλοιπες περιοχές της Ευρώπης, τη λατινική Αμερική και την υπόλοιπη αμερικάνικη ήπειρο, την Ασία και τέλος την Αφρική. Η καπιταλιστική επανάσταση οδήγησε στη δημιουργία ασύγκριτα μεγαλύτερων εμπορικών δικτύων, πρώτα στη Δύση και έπειτα σε επιλεγμένες περιφέρειες, γεγονός που με τη σειρά του ενθάρρυνε τη συσσώρευση κεφαλαίου

και την εμφάνιση των πλούσιων αστικών κέντρων και του εμπορικού κεφαλαίου. Τα ευρωπαϊκά κράτη, που βρίσκονταν συχνά σε εμπόλεμη κατάσταση μεταξύ τους, ωφελήθηκαν από αυτή τη δραστηριότητα των αστικών τους τάξεων, η οποία τους επέτρεψε τη δημιουργία μεγαλύτερων και καλύτερα εξοπλισμένων στρατών και την οργάνωση μιας περισσότερο αποτελεσματικής διοίκησης στελεχωμένης από «ειδικούς».

Η δεύτερη απ τις «δυτικές» επαναστάσεις ήταν η **πολιτισμική και εκπαιδευτική**. Στο επίκεντρό της βρίσκεται η παρακμή της εκκλησιαστικής αυθεντίας που υπήρξε επακόλουθο των αναμορφωτικών κινήσεων στο εσωτερικό της εκκλησίας και των πολέμων της Μεταρρύθμισης. Το γεγονός αυτό επέτρεψε να αναπτυχθούν οι εκκοσμηκευμένες σπουδές (κυρίως οι κλασικές ανθρωπιστικές σπουδές και οι θετικές επιστήμες), η πανεπιστημιακή εκπαίδευση και, τέλος, νέοι, εγκόσμιοι δρόμοι επικοινωνίας- νουβέλα, θέατρο και εφημερίδες. Σημαντικό ρόλο σε αυτές τις διαδικασίες έπαιξαν οι διανοούμενοι και οι επαγγελματίες (η ιντελιγκέντσια), που στρατολογήθηκαν από τα αναπτυσσόμενα διοικητικά κράτος για να θέσουν τις τεχνικές «εξειδικευμένες γνώσεις» τους και τον «ορθολογικό» τους λόγο στην υπηρεσία δυναστικών και πολιτικών στόχων. Εξαιτίας της συγκριτικά πρόωμης ανάπτυξης του ορθολογικού κράτους στη Δύση (παρά την περιορισμένη διείσδυσή του στην κοινωνία), τα στρώματα των διανοούμενων και των επαγγελματιών εντάχθηκαν σε μεγάλο βαθμό στους θεσμούς του, στο προσωπικό και στις γραφειοκρατικές του διαδικασίες. Παρά το γεγονός ότι υπήρξαν ορισμένοι διανοούμενοι που έδρασαν εκτός των κρατικών θεσμών (ιδιαίτερα την περίοδο του γαλλικού Διαφωτισμού), οι περισσότεροι από αυτούς τοποθετήθηκαν στα παλαιά πανεπιστήμια ή απορροφήθηκαν στην κρατική διοίκηση. Αυτό έδωσε στο κράτος τη δυνατότητα να αναλάβει το ίδιο πρωτοβουλία για τον προσδιορισμό των ορίων και του χαρακτήρα της εθνικής κοινότητας, διαδικασία που ενίσχυσαν ακόμη περισσότερο τα διάφορα επαναστατικά πατριωτικά- ιακωβίνικα καθεστώτα.

Με τις τρεις αυτές επαναστάσεις- διοικητική, οικονομική και πολιτισμική- οι απομακρυσμένες περιοχές και οι εθνοτικές τους κοινότητες καθώς και οι μεσαιές και κατώτερες τάξεις, ενσωματώθηκαν στην κουλτούρα της κυρίαρχης πλευρικής εθνοτικής κοινότητας, με τη διαμεσολάβηση του γραφειοκρατικού κράτους. Η δημιουργία του κοσμικού έθνους των μαζών, εντέλει, υπήρξε αποτέλεσμα ενός δυναμικού προγράμματος πολιτικής κοινωνικοποίησης που πραγματοποιήθηκε μέσω του δημόσιου, μαζικού εκπαιδευτικού συστήματος. Όμως, προηγουμένως, είχε συντελεστεί ήδη η σταδιακή διάδοση μιας αριστοκρατικής εθνοτικής κουλτούρας και η μετάλλαξη της σε μια γνησιότερα εθνική κουλτούρα: σε μια κουλτούρα όχι μόνο εθνοτική αλλά και πολιτική, η οποία απευθυνόταν σε όλα τα κοινωνικά στρώματα και συμβάδιζε με την επέκταση των ατομικών και νομικών δικαιωμάτων σε ευρύτερα τμήματα του βασιλείου. Σε τελευταία ανάλυση, πάντως, οι ρίζες αυτής της διαδικασίας, σύμφωνα με τον A. D. Smith, πρέπει να αναζητηθούν στην παρουσία μιας πυρηνικής εθνοτικής κοινότητας γύρω από την οποία κατέστη δυνατό να οικοδομηθούν τα ισχυρά κράτη που έφεραν σε πέρας την ενσωμάτωση των υπόλοιπων στρωμάτων και των απομακρυσμένων από το κέντρο περιοχών και εθνοτικών κοινοτήτων. Χάρη στην ανθεκτικότητα ορισμένων εθνοτικών μύθων, μνημών και συμβόλων, που είχαν ενσωματωθεί σε έθιμα, παραδόσεις, κώδικες και τεχνοτροπίες, πρώτα η Αγγλία και κάπως αργότερα η Γαλλία, κατόρθωσαν να σφυρηλατηθούν σε βασιλεία δομημένα στη βάση αρκετά ομοιογενών (τουλάχιστον από υποκειμενική σκοπιά) *ethnies*, τα οποία συγκρότησαν ισχυρά κράτη, ικανά να απλωθούν σε έκταση και σε βάθος, ώστε να δημιουργήσουν τους αμέσως επόμενους αιώνες τη σχετικά καινοφανή ιδέα του έθνους.

Νεωτερικότητα και αρχαιότητα του έθνους

Επισημαίνουμε μέσα από την μελέτη του ζητήματος δύο τρόπους με τους οποίους τα διαφορετικά είδη εθνοτικών κοινοτήτων μεταμορφώθηκαν σε έθνη. Ο πρώτος ήταν κρατικά υποστηριζόμενος και ξεκινούσε από μια πλευρική εθνοτική κοινότητα που συνιστούσε τον

πυρήνα ενός εθνοτικού κράτους. Όσο για τα κράτη αυτού του τύπου γίνονταν περισσότερο συγκεντρωτικά και γραφειοκρατικά, προσπαθούσαν να ενσωματώσουν τις μεσαίες τάξεις και τις απομακρυσμένες περιοχές μέσω στρατιωτικών, οικονομικών, δικαστικών και διοικητικών διαδικασιών. Όπου η προσπάθεια αυτή στέφθηκε με επιτυχία, κατόρθωσε να συγκολλήσει συχνά ανόμοιους πληθυσμούς σε μια ενιαία πολιτική κοινότητα θεμελιωμένη πάνω στην πολιτιστική κληρονομιά του κυρίαρχου εθνικού πυρήνα. Αν η ιντελιγκέντσια έπαιξε κάποιο ρόλο σε αυτή την διαδικασία, ο ρόλος της ήταν δευτερεύων. Πρωταγωνιστές ήταν οι βασιλείς, οι υπουργοί και οι γραφειοκράτες οι μεσαίες τάξεις έκαναν αργότερα την εμφάνισή τους, ενώ η στάση της αριστοκρατίας και του κλήρου ήταν συχνά αμφίρροπη διότι παρά το γεγονός, ότι, από μια άποψη, η κουλτούρα και η κληρονομιά που προωθούσε το κράτος τους, «ανήκε» το τελικό αποτέλεσμα ήταν η περιθωριοποίηση τόσο των αριστοκρατών όσο και του κλήρου έτσι η «δική τους» κληρονομιά και κουλτούρα μετατράπηκε, θεωρητικά σε κοινό κτήμα. Μέσα στο νέο, πολιτικό έθνος, οι ίδιοι συχνά υπερφαλαγγίστηκαν.

Η δεύτερη διαδρομή για την διαμόρφωση του έθνους είχε περισσότερο λαϊκό χαρακτήρα. Αφετηρία της ήταν οι μικρότερες δημόδης κοινότητες που χρειάζονταν να αντικαταστήσουν την εθνοτική – θρησκευτική αυτό εικόνα τους με μια άλλη, περισσότερο ενεργητική πολιτική εικόνα. Κλειδί γι' αυτή τη μεταμόρφωση υπήρξαν οι διαδικασίες της λαϊκής κινητοποίησης. Μικροί κύκλοι παιδαγωγών διανοούμενων, παρά την ανομοιογένεια των αντιδράσεων τους απέναντι στον εκδυτικισμό και τη νεωτερικότητα, προσηλώθηκαν ολόψυχα στην αποκάθαρση και την κινητοποίηση του «λαού» προσφεύγοντας σε αυτό που θεωρούσαν ως εθνοτικό παρελθόν της κοινότητας. Για το σκοπό αυτό χρειάστηκε να εφοδιάσουν τις σύγχρονες τους γενιές με γνωστικούς χάρτες και ιστορικά ήθη, αντλώντας υλικό από τους ποιητικούς χώρους και τις χρυσές εποχές του κοινοτικού παρελθόντος. Με αυτό τον τρόπο προσδοκούσαν να μετασχηματίσουν τις οπισθοδρομικές παραδοσιακές εθνοτικές τους κοινότητες σε δυναμικά πολιτικά έθνη, διατηρώντας όμως την «ιδιοματικότητα» τους.

Όσο προχωρούσε ο 19^{ος} αιώνας οι εθνικιστές και των δύο τύπων κοινοτήτων κατέληξαν να θεωρούν το έθνος ως ένα νεωτερικό και συνάμα φυσικό φαινόμενο, το οποίο εξυπηρετούσε την ανατέλλουσα βιομηχανική εποχή αλλά είχε τις ρίζες του σε πανάρχαιους χρόνους. Όπως είδαμε, αυτός ο διττός προσανατολισμός βρίσκεται επίσης στη βάση της σύγχρονης επιστημονικής διαμάχης γύρω από τη νεωρετικότητα τους έθνους και του εθνικισμού. Από όσα ειπώθηκαν έως εδώ καθίσταται σαφές πως στην πραγματικότητα **το έθνος είναι ένα νεωτερικό φαινόμενο με την έννοια ότι:**

1. απαιτεί τη δημιουργία ενός ενιαίου νομικού κώδικα περί κοινών δικαιωμάτων και υποχρεώσεων καθώς και την κατοχύρωση των δικαιωμάτων του πολίτη όταν το έθνος αποκτήσει την ανεξαρτησία του.
2. βασίζεται σε μια ενοποιημένη οικονομία με ενιαίο σύστημα καταμερισμού εργασίας και ελευθερίας κίνησης αγαθών και ανθρώπων σε ολόκληρη την εθνική επικράτεια.
3. χρειάζεται να διαθέτει μια αρκετά συμπαγή εδαφική επικράτεια, κατά προτίμηση με «φυσικά» υπερασπίσιμα σύνορα, ενταγμένη μέσα σε ένα κόσμο αποτελούμενο από παρόμοια, συμπαγή έθνη.
4. απαιτεί μια ενιαία «πολιτική κουλτούρα» και ένα δημόσιο, μαζικό εκπαιδευτικό και επικοινωνιακό σύστημα που θα κοινωνικοποιήσει τις μελλοντικές γενιές στο ρόλο του «πολίτη» του νέου έθνους.

Όπως είδαμε, τα περισσότερα από αυτά τα στοιχεία σπανίως απαντώνται – σε οποιοδήποτε βαθμό- στα προ- νεωτερικά εθνοτικά κράτη, όσο ισχυρά και αν φαίνονται τα τελευταία. Τόσο από την άποψη της τεχνολογίας και της πολιτικής βούλησης, όσο και από την άποψη της αυτοεικόνας από τα κράτη αυτά έλειπε η διπλή ορμή για ανάδειξη της ομοιογένειας αλλά και της μοναδικότητάς τους. Απουσίαζαν τόσο η κατανόηση αυτών των προαπαιτούμενων του νεωτερικού έθνους όσο και τα ελατήρια που θα μπορούσαν να δημιουργήσουν ακόμα και αν υπήρχε μια τέτοια τάση, επικαλύπτονταν από άλλες

περισσότερο τοπικιστικές ή αντίθετα, περισσότερο οικουμενικές ανάγκες και οράματα, με αποτέλεσμα ο ρόλος του χωριού και της Εκκλησίας να ακυρώνει την πολιτική αναγκαιότητα του σχηματισμού έθνους.

Ωστόσο υπάρχει και η άλλη πλευρά της εικόνας. Όσο νεωτερικό και αν φαίνεται από πολλές πλευρές το έθνος, δεν παύει να διαθέτει πολύ βαθιές ρίζες. Οι εθνικιστές μπορεί να κριθούν ένοχοι γιατί κατάργησαν τις ιστορικές αποστάσεις αλλά δεν έκαναν πέρα για πέρα λάθος. Είχαν κατανοήσει πως για να επιβιώσει μέσα στον σύγχρονο κόσμο το έθνος, πρέπει να το επιτύχει σε δύο επίπεδα: το κοινωνικοπολιτικό και το πολιτισμικό-ψυχολογικό. Ποια είναι στο κάτω κάτω η *raison d'être* οποιουδήποτε έθνους (ως διάφορο του κράτους) αν όχι μεταξύ άλλων και η καλλιέργεια των μοναδικών (ή υποτιθέμενα μοναδικών) πολιτισμικών του αξιών. Η εθνοτική ιδιαιτερότητα παραμένει εκ των ουκ άνευ του έθνους και αυτό το συνεπάγεται κοινούς μύθους καταγωγής, κοινές ιστορικές μνήμες, μοναδικά πολιτισμικά χαρακτηριστικά και μια αίσθηση διαφορετικότητας αν όχι και εκλογής – δηλαδή την ύπαρξη των στοιχείων που χαρακτήριζαν τις εθνοτικές κοινότητες των προ-νεωτερικών εποχών. Το νεωτερικό έθνος πρέπει όχι μόνο να διατηρήσει αλλά και να καλλιεργήσει αυτά τα στοιχεία, προκειμένου να μην καταστεί αόρατο.

Μια άλλη όψη «αρχαιότητας» των νεωτερικών εθνών συνδέεται με την τοποθέτηση τους στο χώρο. Τα έθνη βρίσκονται εκεί που βρίσκονται εξαιτίας της υποτιθέμενης μακραίωνης σχέσης τους με ένα συγκεκριμένο κομμάτι γης. «Τα έθνη έχουν βαθιές ρίζες». Ακόμη κι αν οι ρίζες αυτές δεν είναι τόσο βαθιές η διατύπωση αυτού του ισχυρισμού είναι αναγκαία προκειμένου να επιτευχθεί όχι μόνο η διεθνής αναγνώριση αλλά και οι πολύ ουσιαστικότερες επιδιώξεις της συλλογικής ασφάλειας και της αναγέννησης του έθνους. Εδώ οι αυστηρά πρακτικές όψεις της εθνικότητας συνδυάζονται με τις καθαρά συμβολικές. Ο εθνικισμός έχει να κάνει με τη «γη» τόσο με την έννοια της κυριότητας και της «κυριολεκτικής» ανοικοδόμησής της, όσο και με την έννοια του «ανήκειν» στον τόπο όπου έζησαν οι «πατέρες μας» και τον οποίο η ιστορία οριοθέτησε ως «πατρίδα» μας. Συνεπώς, κατά τον Α. D. Smith η θέση του έθνους, μέσα στο χώρο εξαρτάται από μια ανάγνωση της εθνοτικής ιστορίας που προϋποθέτει την ύπαρξη δεσμών ανάμεσα στις διαδοχικές γενιές μιας κοινότητας συνδεδεμένης με μια κοινή ιστορία και πεπρωμένο και με κάποιο συγκεκριμένο τόπο πάνω στην υδρόγειο. Αυτό δεν σημαίνει πως το ίδιο το έθνος είναι «αρχαίο» αλλά πως πολλά έθνη διαθέτουν στοιχεία που γίνονται υποκειμενικά αντιληπτά ως προ-νεωτερικά.

Σε αυτό το σημείο κρίνεται απαραίτητο να γίνει μια επισκόπηση των κυρίαρχων προσεγγίσεων γύρω από το ζήτημα του έθνους έτσι όπως αποτυπώνεται στο άρθρο του Μάριου Χατζόπουλου **“ΕΘΝΟΣ ΚΑΙ ΕΘΝΙΚΙΣΜΟΣ-ΣΥΝΟΠΤΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΕΝΟΣ ΣΥΓΧΡΟΝΟΥ ΔΙΑΛΟΓΟΥ”**.²

α. Νεωτεριστές

Η σχολή που εγκαινίασε τον επιστημονικό διάλογο για το Έθνος και τον Εθνικισμό και, κατά ένα μεγάλο μέρος, διατηρεί ακόμη τη δεσπόζουσα θέση σε αυτόν είναι οι Νεωτεριστές (Modernists). Οι Νεωτεριστές υποστηρίζουν ότι το Έθνος είναι γέννημα των δύο τελευταίων αιώνων και θρέμμα του Εθνικισμού. Είναι, λοιπόν, ο Εθνικισμός ο παράγοντας εκείνος που δημιουργεί τα Έθνη και όχι το αντίστροφο. Ο Εθνικισμός είναι μια νεωτερική ιδεολογία η οποία αναδύεται στη σχισμή που αφήνει πίσω της η διάβρωση των παραδοσιακών βεβαιοτήτων και αποσύνθεση του ιστού των προβιομηχανικών κοινωνιών. Σχετίζεται γενεσιουργικά με τους οικονομικούς, πολιτικούς και ιδεολογικό-πολιτισμικούς μετασχηματισμούς που επιβάλλει η νεωτερικότητα καθώς και με τα λειτουργικά, εξουσιαστικά ή εν γένει κοσμοθεωρητικά ζητούμενά τους.

² «Έθνος και εθνικισμός. Συνοπτική επισκόπηση ενός σύγχρονου επιστημονικού διαλόγου», Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης 19 (2002), 109-127.

β. Αρχεγονιστές και Παλαιϊστές

Οι Αρχεγονιστές (Primordialists) και οι Παλαιϊστές (Perennialists) αποτελούν την αντίθεση της νεωτεριστικής θέσης, είναι όμως σχολές διακριτές μεταξύ τους. Οι αρχεγονιστικές προσεγγίσεις υποστηρίζουν τα έθνη είναι αρχέγονα και, κατά μια έννοια, «φυσικά» συλλογικά μορφώματα. Θεωρώντας τον Εθνικισμό ως το νεώτερο, ιδεολογικό επιφανόμενο ενός αρχέγονου μορφώματος, του Έθνους, αποπειρώνται να αναλύσουν την εθνική ταυτότητα πάνω στη βάση των προ- εθνικών εθνοτικών ομάδων (ethnic groups) και των συλλογικών ταυτίσεων που τις συνέχουν (ethnicity).

Οι αρχεγονιστικές προσεγγίσεις διακρίνονται σε δύο τάσεις: πρώτον την κοινωνιοβιολογική τάση (P. van den Berghe) που θεωρεί ότι το Έθνος είναι μια εκτεταμένη οικογένεια τα μέλη της οποίας προέρχονται από την ίδια γονιδιακή δεξαμενή και αναγνωρίζονται μεταξύ τους μέσω κοινών πολιτισμικών στοιχείων και, δεύτερον, την πολιτισμική τάση (E. Shils, C. Geerts) σύμφωνα με την οποία οι σύγχρονες συλλογικές ταυτίσεις εθνικού τύπου εδράζονται σε πολυδύναμα και αρχέγονα αισθήματα αφοσίωσης-αισθήματα που εκπορεύονται από πολιτισμικά δεδομένα της, κοινωνικής συνύπαρξης όπως η φυλή, η γλώσσα, η θρησκεία, ο τόπος και το έθιμο.

γ. Εθνοσυμβολιστές

Οι Εθνοσυμβολιστές (Ethnosymbolists) επιδιώκουν μια σύνθεση των απόψεων των προηγούμενων σχολών. Συμφωνούν με τους Νεωτεριστές σχετικά με τον ρόλο της νεωτερικότητας στην ανάδυση του Έθνους και του Εθνικισμού, διαφωνούν όμως σχετικά με τις προδιαγραφές της «κατασκευής» του πρώτου. Υποστηρίζουν ότι, όντως, ο Εθνικισμός γεννά το Έθνος, αλλά όχι εκ του μηδενός (A. D. Smith). Ο κρίσιμος παράγοντας είναι το απόθεμα μνημών, μύθων, συμβόλων, αξιών και παραδόσεων που διαθέτει ένας δεδομένος πληθυσμός (ή, τουλάχιστον, κάποια τμήματά του) καθώς εισέρχεται στη νεωτερικότητα, στοιχεία που στην ιδανική περίπτωση συνθέτουν μια προ- εθνική μορφή συλλογικής αυτοσυνειδησίας, μια εθνοτική ταυτότητα (ethnic identity) η οποία μορφοποιεί τον πληθυσμό αυτό (ή τα τμήματά του) σε μια προνεωτερική εθνοτική κοινότητα (ethnie). (σελ. 117)

δ. Μετανεωτεριστές

Η επιστημολογική θέση που τα τελευταία χρόνια αμφισβητεί έντονα την «κλασική» (εν πολλοίς θετικιστική) αντίληψη για τη γνώση και την επιστήμη έχει βρει εφαρμογή στο πεδίο της ανάλυσης του Έθνους και του Εθνικισμού οδηγώντας σε μια σειρά από ενδιαφέρουσες μελέτες που οριοθετούν την τελευταία Σχολή, τους Μετανεωτεριστές (Postmodernists). Αν και οι μελέτες αυτές δεν χαρακτηρίζονται από υψηλό βαθμό συνοχής σε σχέση με το αντικείμενο, παραμένουν χαλαρά συνδεδεμένες μεταξύ τους πάνω στη βάση του κοινού αιτήματος για υπέρβαση των «κλασικών» ερμηνευτικών σχημάτων, τη χρήση κοινών εννοιολογήσεων και την αξιοποίηση κοινών αναλυτικών εργαλείων με σκοπό την προσέγγιση του εθνικού φαινομένου από μια νέα οπτική ή, μάλλον, για να είμαστε μεθοδολογικά συνεπέστεροι μαζί τους, από πολλές νέες οπτικές.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4:

ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΣΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΟΥ ΕΘΝΟΥΣ

Στο σημείο αυτό της εργασίας θα επιχειρηθεί μια εναλλακτική, συνοπτική προσέγγιση του ζητήματος, υπό το πρίσμα του συγγράμματος του **E. Hobsbaum**, “**Εθνη και Εθνικισμός**”.

Ο όρος «έθνος» κατά τον E. Hobsbaum εμφανίζεται πρώτη φορά στην Αμερικανική και Γαλλική Επανάσταση στα τέλη του 18ου αιώνα και στις εγκυκλοπαίδειες και λεξικά της περιόδου αντίστοιχα. Είχε πολιτικό νόημα και σύμφωνα με τον ορισμό αντιπροσώπευε το σώμα των πολιτών, των οποίων η συλλογική συνοχή είχε ως αποτέλεσμα το κράτος, το οποίο και ήταν η πολιτική τους έκφραση. Το σημαντικό στοιχείο που ποτέ δεν απουσίαζε από κανέναν ορισμό ήταν το στοιχείο του «πολίτη» (και όχι υπηκόου) και της μαζικής συμμετοχής στα πολιτικά (δημοκρατικοποίηση).

Για τον John Stuart Mill (σ. τ. μ. : επιφανή φιλελεύθερο οικονομολόγο και φιλόσοφο της εποχής) η ιδέα του έθνους δεν μπορεί να διαχωριστεί από την (κοινοβουλευτική) δημοκρατία και την αντιπροσωπευτική μέσω εκλογών κυβέρνηση του κράτους. Σε αντίθεση με σύγχρονες αντιλήψεις, αυτό που χαρακτήριζε μια «εθνικότητα» στα τέλη του 18ου αιώνα δεν ήταν ούτε η καταγωγή, ούτε η γλώσσα, αλλά πολιτικά κριτήρια όπως η επιθυμία των «Γάλλων πολιτών» να εναντιωθούν στη μοναρχία των Λουδοβίκων, ή αντίστοιχα των αποικιών του Νέου Κόσμου ενάντια στον βασιλιά της Αγγλίας. Βέβαια, στοιχεία όπως η γλώσσα κ. ά. μπορούσαν να δημιουργήσουν ισχυρές συλλογικές ταυτότητες αλλά ακόμα ήταν στα σπάργα. Σε γενικές γραμμές, η ιδέα του έθνους ξεκίνησε από την μορφωμένη ακαδημαϊκή ελίτ της Ευρώπης και μάλιστα κυριότερα από τις επαναστατημένες, προοδευτικές τάσεις, και άργησε πολύ να γίνει κτήμα των (αγράμματων ακόμα) μαζών. Ειδικότερα στην επαναστατημένη Γαλλία, κύριοι φορείς του πολιτικού αυτού πατριωτισμού ήταν οι ριζοσπαστικότεροι των επαναστατών Ιακωβίνοι, μισητοί εχθροί του Λουδοβίκου.

Μέχρι και σήμερα ο εθνικός ύμνος της Γαλλίας, η «Μασσαλιώτιδα», είναι λαϊκό άσμα που τραγουδούσαν οι επαναστάτες το 1789. Στην πορεία του επόμενου αιώνα το ζήτημα της εθνικότητας έγινε κεντρικό και διάφοροι «ειδικοί» προσπάθησαν να ορίσουν τα κριτήρια και τα στοιχεία που εμπλέκονταν.

Ο Γερμανός Richard Boeckh υποστήριξε γύρω στα 1860 ότι η γλώσσα ήταν το μόνο επαρκές δείγμα μιας εθνικότητας, αλλά έτσι αναγκάστηκε στην συνέχεια να εντάξει τους Ασκενάζι Εβραίους στο «γερμανικό έθνος», αφού τα Γίντις (η γλώσσα που μιλούσε αυτός ο πληθυσμός) ήταν σαφέστατα μια γερμανική διάλεκτος. Αντίθετα οι Γάλλοι θεωρητικοί έθεταν σαν όρο συμμετοχής στο γαλλικό έθνος την αποδοχή των όρων του «πολίτη του γαλλικού κράτους», ανάμεσα στους οποίους ήταν και η χρήση της γαλλικής γλώσσας.

Το λεξικό Γκαρνιέ-Παζέ του 1843, ακολουθώντας φιλελεύθερες αντιλήψεις θεωρούσε ότι ένα έθνος είχε δικαίωμα να χαρακτηριστεί «έθνος» αν ξεπερνούσε ένα σεβαστό μέγεθος και μπορούσε να αποτελέσει βιώσιμη μονάδα. Αν δεν ικανοποιούσε αυτό το όριο τότε δεν δικαιούταν ιστορικά να υπάρξει ως ξεχωριστό έθνος-κράτος. Ο List δήλωνε σαφώς ότι

«ένας μεγάλος πληθυσμός και ένα εκτενές έδαφος προικισμένο με πολλούς και διάφορους εθνικούς πόρους, είναι τα ουσιώδη απαιτούμενα της κανονικής εθνικότητας... Ένα έθνος περιορισμένο ως προς τον αριθμό του πληθυσμού του και ως προς το έδαφός του, ειδικά όταν έχει μια ξεχωριστή γλώσσα, μπορεί να διαθέτει μόνο μian ανάπηρη λογοτεχνία, ανάπηρους θεσμούς για την προώθηση της τέχνης και των επιστημών. Ένα μικρό κράτος δεν μπορεί ποτέ να οδηγήσει στην απόλυτη τελειότητα, μέσα στα όρια του εδάφους του, τους διάφορους κλάδους παραγωγής.»

Αυτό άφηγε εκτός ορισμού χώρες (υπαρκτές ή εν δυνάμει) όπως την Ιρλανδία, το Βέλγιο, το Λουξεμβούργο ή ακόμα και την Πορτογαλία. Αυτή ήταν η λεγόμενη «αρχή του κατώτατου ορίου» που είχε υιοθετηθεί από όλες τις τότε διπλωματικές δυνάμεις και εφαρμοζόταν σαν

θεωρητικός κανόνας όποτε προέκυπτε κάποιο ζήτημα. Βάσει αυτής της αρχής το 1857, ο Ιταλός Ματζίι δημιούργησε τον χάρτη της Ευρώπης αποδεχόμενος 12 ξεχωριστά έθνη-κράτη. Αυτή η λογική βέβαια δεν ήταν ενάντια στις κοινά αποδεκτές αντιλήψεις της εποχής. Για τους περισσότερους η περίοδος των πόλεων-κρατών είχε παρέλθει ανεπιστρεπτή. Οι κάτοικοι της Αυστρίας λ. χ. ομόφωνα απαιτούσαν την ένωσή τους με την Γερμανία, καθότι δεν μπορούσαν να φανταστούν μια βιώσιμη χώρα, ξεχωριστά από την «Μητέρα Γερμανία». Αυτή η αντίληψη υπήρχε μέχρι τον Β΄ ΠΠ. Μετά τον Α ΠΠ και την «αρχή της αυτοδιάθεσης» του προέδρου Ουίλσον η Ευρώπη χωρίστηκε σε 27 κράτη. Εκείνη την περίοδο όμως, το ζήτημα της εθνικότητας είχε επεκτατικό και ενωτικό χαρακτήρα, σήμαινε δηλαδή ότι «όλοι οι Γερμανοί» πρέπει να ενωθούν σε μια μεγάλη ενιαία κρατική δομή κλπ. Εδώ πρέπει να γίνει σαφές όμως ότι κανείς δεν πίστευε τότε στην ομοιογένεια των κρατών. Ήταν προφανές ότι ειδικά σε κάποιες περιοχές της Ευρώπης όπως στην Αυστροουγγρική αυτοκρατορία όπου ζούσαν αναρίθμητες διαφορετικές εθνότητες, θα δημιουργούνταν κράτη ετερογενή όπου οι διάφοροι πληθυσμοί θα συζούσαν αρμονικά όπως έκαναν τόσους αιώνες (καθότι αυτοί οι πληθυσμοί παραήταν μικροί σε μέγεθος για να μπορούν να διεκδικήσουν δικαιωματικά δικό τους ξεχωριστό κράτος).

Επακόλουθο της παραπάνω θέσης ήταν ότι η οικοδόμηση των εθνών συνδέθηκε αναπόφευκτα με διαδικασίες επέκτασης. Αυτός ήταν ένας άλλος λόγος που συντέλεσε στην ιδιορρυθμία της ιρλανδικής περίπτωσης ή κάθε άλλου καθαρά αυτονομιστικού εθνικισμού. Όπως έχουμε δει, θεωρητικά ήταν αποδεκτό ότι η κοινωνική εξέλιξη διεύρυνε την κλίμακα των ανθρώπινων κοινωνικών ενοτήτων από την οικογένεια και φυλή στην κομητεία και το καντόνι, από την τοπική στην περιφερειακή, την εθνική και τελικά την παγκόσμια. Τα έθνη ήταν συνεπώς, όπως συνέβαινε, συντονισμένα με την ιστορική εξέλιξη μόνον εφόσον αυτά εξέτειναν την κλίμακα της ανθρώπινης κοινωνίας, ενώ οι άλλες παράμετροι παρέμεναν σταθερές.

«Αν έπρεπε να συνοψίσουμε το δόγμα μας με τη μορφή μιας πρότασης, ίσως θα έπρεπε να πούμε ότι, γενικώς, η αρχή των εθνότητων είναι νόμιμη όταν τείνει να ενώσει, σε ένα συμπαγές σύνολο, διασκορπισμένες ομάδες πληθυσμού, και δεν νομιμοποιείται όταν τείνει να διαιρέσει ένα κράτος.»

Στην πράξη αυτό σήμαινε ότι τα εθνικά κινήματα αναμενόταν να είναι κινήματα εθνικής ενοποίησης ή επέκτασης. Έτσι όλοι οι Γερμανοί και οι Ιταλοί προσδοκούσαν να ανήκουν σε ένα κράτος, όπως προσδοκούσαν και όλοι οι Έλληνες.

Η **αρχή του ορίου** ήταν βοηθητική γιατί σίγουρα ξεκαθάριζε κάπως το τοπίο στο ζήτημα της εθνικότητας, αλλά δεν ήταν απόλυτη. Την περίοδο που ήταν η κυρίαρχη ιδεολογία, την περίοδο που οι διάφοροι ηγέτες και διπλωμάτες των μεγάλων δυνάμεων προσπαθούσαν να ορίσουν τι είναι το έθνος και τι δεν είναι, υπήρχαν αναγνωρισμένα κράτη που ωστόσο δεν συμβάδιζαν με την αρχή του ορίου (όπως το Λουξεμβούργο). Επιπλέον το όριο αυτό δεν ήταν σαφώς ορισμένο, αφήνοντας περιθώρια για ατέρμονες διαμάχες.

Στην κλασική εποχή του φιλελευθερισμού λοιπόν, το ζήτημα δεν ήγειρε ιδιαίτερες εντάσεις, εκτός ίσως από την καταρρέουσα Οθωμανική Αυτοκρατορία, όπου οι διάφοροι λαοί που ζούσαν στην επικράτειά της, ιδιαίτερα οι βαλκανικοί, άρχισαν να απαιτούν την ανεξαρτησία τους, με μια δόση ενωτικού βαλκανισμού ενάντια στον καταπιεστή Σουλτάνο.

Τελικά τα κριτήρια διαμορφώθηκαν σε γενικές γραμμές ως εξής: ένας λαός για να διεκδικήσει ξεχωριστό έθνος-κράτος θα έπρεπε

1) να έχει σαφείς σχέσεις με κάποιο προϋπάρχον κράτος ή δομή, που να έχει ένα εκτενές και πρόσφατο ιστορικό παρελθόν (δηλαδή ήταν κοινά αποδεκτό ότι πχ οι Άγγλοι, Γάλλοι, Ισπανοί, Ρώσοι είχαν το δικαίωμα).

2) να υπάρχει μια μακρά και κατοχυρωμένη πολιτιστική ελίτ με μια γραπτή (αφού εκείνη την εποχή υπήρχαν αναρίθμητες προφορικές μόνο γλώσσες) «εθνική» καθομιλούμενη και

διοικητική γλώσσα. Αυτό ήταν και το κύριο έρεισμα των Γερμανών και Ιταλών που δεν είχαν κάποιο προϋπάρχον κράτος αλλά αντλούσαν την εθνική τους ταυτότητα από την κοινή τους γλώσσα (αν και η «επίσημη» αυτή γλώσσα δεν ομιλούταν σαν καθομιλουμένη μητρική παρά από μικρές μειοψηφίες, αντίθετα οι περισσότεροι πληθυσμοί είχαν δικές τους διαλέκτους).

3) να υπάρχει διαπιστωμένη ικανότητα για κατάκτηση και επέκταση. Οι ιμπεριαλιστικές τάσεις πάντα συγκροτούν συνεκτικές συλλογικές ταυτότητες σε έναν πληθυσμό. Επιπλέον, για τον κόσμο του 19ου αιώνα, οι πόλεμοι και οι κατακτήσεις προσέφεραν τις απαραίτητες αποδείξεις, εμπνευσμένες από τον κοινωνικό Δαρβινισμό, για «ικανότητα και επιβίωση σαν είδος/φυλή».

Κάτι το οποίο μάλλον φαίνεται παράξενο σήμερα είναι η αντιμετώπιση που είχε από τις διάφορες κατηγορίες η νέα αυτή ιδεολογία του έθνους. Καθότι ήταν κάτι ριζοσπαστικά καινούριο, προκάλεσε τις έντονες αντιδράσεις των συντηρητικών και των πιστών στην παράδοση ενώ αντίθετα προσέελκυσε τους εχθρούς των πρώτων, τους «προοδευτικά» σκεπτόμενους είτε φιλελεύθερους είτε σοσιαλίζοντες (ο σοσιαλισμός ήταν ακόμα στα σπάργανα σαν κίνημα, αργότερα (20ος αιώνας) έγινε προφανές ότι σαν ιδεολογία έρχεται ευθεία αντιμέτωπη με το έθνος-κράτος). Οι υποστηρικτές της μοναρχίας, της Εκκλησίας και την παλιάς τάξης πραγμάτων εναντιώνονταν στις εθνικές διεκδικήσεις πληθυσμών και θα μπορούσαν μετά να χαρακτηριστούν «απάτριδες» (κάτι το οποίο άλλαξε δραματικά στη συνέχεια, όταν η ιδεολογία αυτή κυριάρχησε παντού, πέρασε στις μάζες και έγινε ο μεγαλύτερος μοχλός πίεσης προς τις κυβερνήσεις και έπειτα τεράστια δύναμη κινητοποίησης εκατομμυρίων ανθρώπων).

Όσο για τους λαούς που ανήκαν σε κάποια μεγάλη αυτοκρατορία, για την μπουρζουά φιλελεύθερη αντίληψη του 19ου αιώνα, οι μέρες των αυτοκρατοριών ήταν μετρημένες. Τόσο η οθωμανική όσο και η αυστρουγγρική ήταν ιστορικά απολιθώματα, καταδικασμένες από την πρόοδο να αποσυντεθούν. Το έθνος-κράτος (το μεγάλο, βιώσιμο κράτος) ήταν το επόμενο στάδιο στην εξέλιξη του ανθρώπινου είδους, ήταν η πρόοδος και ενοποίηση από την οικογένεια, στη φυλή, στο χωριό, στην πόλη, στο κράτος μέσα σε έναν διεθνή κόσμο. Και αυτό το στάδιο επιτεύχθηκε στα μέσα του 19ου αιώνα. Οι φιλόσοφοι αυτής της ιδεολογίας, αλλά και οι θεωρητικοί της αντίπαλης σχολής, οι σοσιαλιστές, θεωρούσαν ότι τον επόμενο αιώνα (20ο) θα επικρατούσε μια μόνο διεθνής γλώσσα. Ως ένα βαθμό αυτό έχει πραγματοποιηθεί με τα αγγλικά, αν και περισσότερο λειτουργούν σαν συμπληρωματική παρά βασική γλώσσα.

Έτσι, ο μόνος ιστορικά νομιμοποιημένος εθνικισμός ήταν αυτός που πήγαινε με την πρόοδο, αυτός που μεγέθυνε την κλίμακα των ανθρώπινων οικονομιών, κοινωνιών και κουλτούρας. Αντίθετα, οι αντιστάσεις που προβάλλονταν από μικρότερους πληθυσμούς, τοπικές γλωσσικές διαλέκτους και παραδόσεις ή, με άλλη εντελώς αντίληψη, από κληρικούς, αριστοκράτες και αυτοκρατορίες, ήταν ο «επιθανάτιος ρόγχος των συντηρητικών απέναντι στην αναπόφευκτη πρόοδο της Ιστορίας». Στις αρχές και μέσα του 19ου αιώνα, το ζήτημα της εθνικότητας ωστόσο δεν αποτελούσε ιδιαίτερο πρόβλημα για τον τότε ευρωπαϊκό κόσμο, με εξαίρεση τις πολυεθνικές αυτοκρατορίες που αργοπέθαιναν. Ήταν ένα θεωρητικό θέμα συζήτησης μεταξύ μορφωμένων, ακαδημαϊκών, πολιτικών κλπ. Μετά το 1880 όμως το θέμα γίνεται κυρίαρχο, και ειδικά στις τάξεις των σοσιαλιστών «το εθνικό ζήτημα» επικρατεί μόνιμα σε όλες τις διαφωνίες και συζητήσεις. Η πολιτική απήχηση που είχαν αρχίσει να έχουν τα εθνικά/εθνικιστικά συνθήματα και ιδεολογίες σε μάζες με δυναμική, ή ακόμα και σε ψηφοφόρους ή υποστηρικτές μαζικών πολιτικών κινήματων ήταν πλέον σημαντική. Αυτή όμως ήταν μια καινούρια περίοδος, αρκετά διαφορετική από την προηγούμενη.

Η αρχή του κατώτατου ορίου που διαμόρφωσε τον χάρτη της Ευρώπης από το 1830 μέχρι το 1880 διαφέρει έντονα από τον εθνικισμό που επικράτησε στη συνέχεια, και που συνδέεται με την όλο ένα αυξανόμενη δημοκρατικοποίηση και μαζικοποίηση της πολιτικής στην Ευρώπη. Μέχρι τότε ήταν αποδεκτό από τους ηγέτες και θεωρητικούς της εποχής ότι «το

κράτος φτιάχνει το έθνος και όχι το αντίθετο» (φράση του στρατηγού Πιλσούδσκι, του «πατέρα-εθνάρχη» της σύγχρονης Πολωνίας). Ο Μάσιμο ντ' Αζέλιο, πρωταγωνιστής στην ενοποίηση και δημιουργία της Ιταλίας είχε δηλώσει τότε «Ωραία, φτιάξαμε την Ιταλία, τώρα πρέπει να φτιάξουμε και Ιταλούς!» (χαρακτηριστικά, την στιγμή της ενοποίησης (1860), μόνο το 5% του πληθυσμού της ιταλικής χερσονήσου χρησιμοποιούσε για καθημερινούς σκοπούς την γλώσσα που αργότερα έγινε επίσημη (τα «ιταλικά», που πρόκειται για την φλωρεντιανή διάλεκτο της εποχής). Μετά το 1880 όμως, άρχισε να έχει ιδιαίτερη σημασία το τι πίστευε ο απλός κόσμος, το πώς ένιωθαν οι απλοί καθημερινοί άντρες και γυναίκες για το θέμα της εθνικότητας.

Στην πραγματικότητα, αυτήν την περίοδο, σε ακαδημαϊκό/μορφωμένο πάντα επίπεδο μεταξύ στοχαστών και θεωρητικών, 2 εντελώς διαφορετικές αντιλήψεις του έθνους συναντιόνται: η επαναστατική-δημοκρατική αντίληψη και η εθνικιστική.

Η εξίσωση κράτος = έθνος = λαός ήταν κοινή και για τις 2 πλευρές, η διαφορά είναι ότι η 2 η πλευρά ετεροπροσδιοριζόταν μέσω του διαχωρισμού από τους «ξένους» ενώ η 1η λειτουργούσε ενωτικά απέναντι στον καταρρέοντα θεσμό της μοναρχίας. Πλέον, οι διάφοροι μονάρχες δεν αποτελούσαν απόλυτες εξουσίες, θεότητες επί γης, ελεύθεροι να πράττουν κατά το δοκούν, αλλά αντίθετα έπρεπε να λαμβάνουν υπόψη τους όλο και περισσότερο επιθυμίες και τάσεις των υπηκόων – λαού που εξουσίαζαν. Οι υπήκοοι μετατρέπονταν σε πολίτες με άποψη, που οι διαφορές ανά την Ευρώπη κυβερνήσεις δυσκολεύονταν όλο και περισσότερο να ελέγξουν.

Ένας άλλος παράγοντας που καθόρισε την εξέλιξη ήταν οι οικονομίες του τότε κόσμου. Το έθνος σήμαινε και μια εθνική οικονομία, που καθοριζόταν από το κράτος, δηλαδή «προστατευτισμός». Οι οικονομίες της Ευρώπης αναπτύχθηκαν ξεχωριστά σε κάθε περιοχή με σαφή διαχωριστικά όρια από βασίλειο σε βασίλειο και από κράτος σε κράτος. Είναι αρκετά σαφές ότι ο καπιταλισμός δεν θα μπορούσε να υπάρξει –τουλάχιστον στη μορφή που τον ξέρουμε- αν δεν είχε προηγηθεί ο διαχωρισμός σε κράτη με ξεχωριστές κρατικές-εθνικές οικονομίες σε μια διαρκή σχέση ανταγωνισμού, αλληλεξάρτησης και πολέμου μεταξύ τους.

Αλήθεια, πώς μπορούσε κανείς να αρνηθεί τις οικονομικές λειτουργίες και ακόμα τα οφέλη του εθνικού κράτους; Η ύπαρξη κρατών με νομισματικό μονοπώλιο και με δημόσια έξοδα και συνεπώς οικονομική πολιτική και δραστηριότητες, ήταν ένα γεγονός. Αυτές οι οικονομικές δραστηριότητες δεν μπορούσαν να καταργηθούν, ακόμα και από εκείνους που επιθυμούσαν να εξαλείψουν τις βλαβερές παρεμβάσεις τους στην οικονομία. Επιπλέον, ακόμα και οι ακραίοι φιλελεύθεροι θα δεχόταν, όπως ο Molinari, ότι «ο διαχωρισμός της ανθρωπότητας σε αυτόνομα έθνη είναι ουσιαστικά οικονομικός». 35 Διότι το κράτος - στη μεταεπαναστατική εποχή το εθνικό κράτος - τελικά μπορούσε να εγγυηθεί την ασφάλεια της περιουσίας και των συμβολαίων, και, όπως το έθεσε ο J. B. Say, - γνωστός εχθρός των δημοσίων επιχειρήσεων - «κανένα έθνος δεν απέκτησε ποτέ κάποιο επίπεδο πλούτου χωρίς να κυβερνάται από μια επίσημη κυβέρνηση». Οι λειτουργίες της κυβέρνησης θα μπορούσαν ακόμα και να οργανωθούν ορθολογιστικά από τη φιλελεύθερη οικονομία, βάσει του ελεύθερου ανταγωνισμού. Έτσι ο Molinari υποστήριξε ότι “ο κατακερματισμός της ανθρωπότητας σε έθνη είναι χρήσιμος, στο βαθμό που αναπτύσσει μιαν εξαιρετικά ισχυρή αρχή της οικονομικής άμιλλας” και ανέφερε τη Μεγάλη Έκθεση του 1851 για να στηρίξει την άποψή του. Αλλά ακόμα και χωρίς την παράθεση τέτοιων δικαιολογιών, η λειτουργία της κυβέρνησης στην οικονομική ανάπτυξη ήταν δεδομένη. Ο J. B. Say, που δεν μπορούσε να δει, μεταξύ ενός έθνους και των γειτόνων του, καμία επιπλέον διαφορά από ό, τι μεταξύ δύο γειτονικών επαρχιών, κατηγόρησε παρόλα αυτά τη Γαλλία - δηλαδή το γαλλικό κράτος και την κυβέρνηση - ότι αμέλησε να αναπτύξει τον εγχώριο πλούτο της χώρας και ότι αντ' αυτού απολάμβανε κατακτήσεις στο εξωτερικό. Για να συνοψίσουμε, κανένας οικονομολόγος, ακόμα και των πιο ακραίων φιλελεύθερων πεποιθήσεων, δεν θα παρέβλεπε ή θα αμελούσε να

λάβει υπόψη του την εθνική οικονομία. Μόνον οι φιλελεύθεροι οικονομολόγοι δεν ήθελαν ή δεν ήξεραν πώς, να μιλούν γι' αυτό το ζήτημα.

Τέτοιες λοιπόν ήταν οι αντιλήψεις περί έθνους και εθνικού κράτους κατά την άποψη των ιδεολόγων στην εποχή που μεσουρανούσε ο αστικός φιλελευθερισμός από το 1830 ως το 1880. Σύμφωνα με τον E. Hobsbaum, οι αντιλήψεις αυτές ήταν μέρος της φιλελεύθερης ιδεολογίας κατά δύο τρόπους. **Πρώτον**, επειδή η ανάπτυξη των εθνών ήταν αναμφισβήτητα μια φάση στην ανθρώπινη εξέλιξη ή πρόοδο από τη μικρή ομάδα στη μεγαλύτερη, από την οικογένεια στη φυλή στην περιφέρεια, στο έθνος και, τελικά, στον ενωμένο κόσμο του μέλλοντος στον οποίο, για να παραθέσουμε τον επιφανειακό, παρόλα' αυτά αντιπροσωπευτικό, G. Lowes Dickinson, «τα φράγματα της εθνικότητας, που ανήκουν στην παιδική ηλικία της φυλής, θα λιώσουν και θα αποσυντεθούν κάτω από την ηλιοφάνεια της επιστήμης και της τέχνης».

Έτσι, μέσα από την προοπτική της φιλελεύθερης ιδεολογίας, το έθνος (δηλαδή το βιώσιμο μεγάλο έθνος) ήταν το επίπεδο εξέλιξης στο οποίο φτάσαμε στα μέσα του δεκάτου ενάτου αιώνα. Όπως έχουμε δει, η άλλη όψη του νομίσματος «έθνος ως πρόοδος» ήταν κατά συνέπεια, η αφομοίωση των μικρότερων κοινοτήτων και λαών από μεγαλύτερες. Αυτό δεν σήμαινε απαραίτητως την εγκατάλειψη της αφοσίωσης και των συναισθημάτων τους απέναντι στην κοινότητα που ανήκαν, αν και φυσικά θα μπορούσε να συμβεί και αυτό. Οι γεωγραφικώς και κοινωνικώς ευκίνητοι, οι οποίοι δεν είχαν τίποτα το πολύ επιθυμητό να αναπολούν από το παρελθόν τους, ίσως να ήταν πρόθυμοι να το κάνουν.

Το σύγχρονο έθνος ήταν τμήμα μιας φιλελεύθερης ιδεολογίας σύμφωνα και με έναν άλλο τρόπο. Συνδεόταν με τα υπολείμματα των μεγάλων φιλελεύθερων συνθημάτων περισσότερο μέσω μιας μακράς σχέσης παρά εξαιτίας μιας λογικής αναγκαιότητας: όπως η ελευθερία και η ισότητα συνδέονται με την αδελφότητα. Για να το διατυπώσουμε με έναν άλλο τρόπο, επειδή το ίδιο το έθνος ήταν κάτι το ιστορικά καινοφανές, αντίπαλοί του ήταν οι συντηρητικοί και οι οπαδοί της παράδοσης, και κατά συνέπεια αυτό προσέκλυε τους αντιπάλους τους.

Παρόμοια ήταν, λοιπόν, η αντίληψη του «έθνους» και του «εθνικισμού» όπως την έβλεπαν οι φιλελεύθεροι στοχαστές στο μεσουράνημα του αστικού φιλελευθερισμού, που συνέπιπτε με την εποχή κατά την οποία η «αρχή των εθνοτήτων» έγινε για πρώτη φορά μείζον ζήτημα στη διεθνή πολιτική. Η «αρχή των εθνοτήτων» σύμφωνα με την οποία τα έθνη (με όποιον τρόπο κι αν ορίζονται αυτά) αποτελούν (ή πρέπει να αποτελούν) την βασική μονάδα οργάνωσης των ανθρώπινων κοινωνιών, με τρόπο όπου το κράτος συγκροτείται γύρω από ένα «έθνος» ή αλλιώς ένα «λαό», κι όχι γύρω από ένα βασιλικό οίκο ή μια μοναρχία, διέφερε σημαντικά ως προς ένα τμήμα της από την ουλισονική αρχή της αυτοδιάθεσης των εθνών, αρχή που θεωρητικά ασπάζεται και ο λενινισμός και η οποία κυριάρχησε και κυριαρχεί στις συζητήσεις γύρω από αυτά τα ζητήματα από τα τέλη του δεκάτου ενάτου αιώνα και εφεξής.

Η αρχή αυτή δεν ήταν απόλυτη. Ως προς αυτό διέφερε και από τη ριζοσπαστική-δημοκρατική άποψη, όπως είχε τεθεί στη Διακήρυξη των Δικαιωμάτων της Γαλλικής Επανάστασης, η οποία συγκεκριμένα απέρριπτε την «αρχή του ορίου». Όμως, στους μικρού μεγέθους λαούς, το δικαίωμα των οποίων για κυριαρχία και αυτοδιάθεση ήταν εγγυημένο, οι μεγάλοι και πιο αρπακτικοί γείτονές τους δεν τους επέτρεπαν να ασκούν στην πράξη κανένα από αυτά τα δικαιώματα.

Από την άποψη του φιλελευθερισμού, και - όπως δείχνει το παράδειγμα του Μαρξ και του Ένγκελς, τα επιχειρήματα του φιλελευθερισμού υπέρ «του έθνους» ήταν όχι μόνο ότι αυτό αντιπροσώπευε ένα στάδιο στην ιστορική ανάπτυξη της ανθρώπινης κοινωνίας, αλλά και για την οικοδόμηση κάθε ιδιαίτερου εθνικού κράτους, ασχέτως με τα υποκειμενικά αισθήματα των μελών της ενδιαφερόμενης εθνότητας, ή τις προσωπικές συμπάθειες του παρατηρητή,

και εξαρτιόνταν από το αν μπορούσε να αποδείξει ότι ταίριαζε με ότι προήγαγε την ιστορική εξέλιξη και πρόοδο.

Φυσικό επακόλουθο είναι επίσης ότι, σ' αυτή την περίοδο τα έθνη και ο εθνικισμός δεν αποτελούσαν μείζονα εσωτερικά προβλήματα για τις πολιτικές οντότητες που είχαν φτάσει το status των «εθνικών κρατών», όσο κι αν ήταν εθνικώς ετερογενή σύμφωνα με τα σύγχρονα μέτρα.

Αυτός είναι ίσως ο λόγος που η σχετική με τον εθνικισμό θεωρητική φιλολογία είναι μικρή την εποχή του φιλελευθερισμού και έχει έναν ανεπίσημο χαρακτήρα. Παρατηρητές όπως ο Μίππ και ο Renan ήταν αρκετά ανεκτικοί ως προς τα στοιχεία τα οποία δημιουργούσαν το «εθνικό συναίσθημα» - την εθνότητα - παρά την εμμονή των

Βικτωριανών με τη «φυλή» - τη γλώσσα, τη θρησκεία, το έδαφος, την ιστορία, τον πολιτισμό και τα υπόλοιπα - επειδή πολιτικώς δεν είχε μεγάλη σημασία, μέχρι τότε, αν κάποιο από αυτά τα στοιχεία θεωρούνταν πιο σημαντικό από τα υπόλοιπα. Αλλά από τη δεκαετία του 1880 και μετά η συζήτηση για «το εθνικό ζήτημα» γίνεται σοβαρή και έντονη, ειδικά μεταξύ των σοσιαλιστών, επειδή ο πολιτικός αντίκτυπος των εθνικών συνθημάτων στις μάζες των πιθανών ή πραγματικών ψηφοφόρων ή υποστηρικτών των μαζικών πολιτικών κινήματων εξελίχθηκε τώρα σ' ένα ζήτημα άμεσου πρακτικού ενδιαφέροντος. Έτσι οι συζητήσεις για τέτοια ζητήματα όπως τα θεωρητικά κριτήρια της έννοιας του έθνους πολλαπλασιάστηκαν επειδή τώρα πίστευαν ότι καμία συγκεκριμένη απάντηση δεν θα συνεπαγόταν κάποια ιδιαίτερη μορφή πολιτικής στρατηγικής, αγώνα και προγράμματος. Αυτό ήταν ένα σημαντικό ζήτημα όχι μόνο για τις κυβερνήσεις που αντιμετώπιζαν διάφορα είδη εθνικών αναταραχών ή απαιτήσεων, αλλά και για τα πολιτικά κόμματα που επεδίωκαν να κινητοποιήσουν το εκλογικό σώμα βάσει εθνικών, μη εθνικών ή αντ' αυτού εθνικών εκκλήσεων. Για τους σοσιαλιστές στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη είχε μεγάλη διαφορά σε πια θεωρητική βάση θα οριζόταν το έθνος και το μέλλον του. Ο Μαρξ και ο Ένγκελς, όπως ο Μίππ και ο Renan, είχαν αντιμετωπίσει παρόμοια ζητήματα ως περιθωριακά. Στη Δεύτερη Διεθνή τέτοιες συζητήσεις βρίσκονταν στο επίκεντρο, και ένας αστερισμός εξεχουσών προσωπικοτήτων, ή προσωπικοτήτων που διακρίθηκαν στην πορεία, συνέβαλαν με σημαντικά κείμενα σ' αυτές: **οι Kautsky, Luxemburg, Bauer, Λένιν και Στάλιν**. Αλλά αν τέτοια ζητήματα απασχολούσαν τους μαρξιστές θεωρητικούς, ήταν επίσης ζήτημα οξείας πρακτικής σπουδαιότητας για τους, ας πούμε, Κροάτες και Σέρβους, «Μακεδόνες» και Βουλγάρους, αν η εθνικότητα των Σλάβων του Νότου καθοριζόταν με τον ένα ή τον άλλο τρόπο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ ΤΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΣΥΛΛΟΓΗΣ

Palazzo Medici

Η ιστορία του μουσείου όπως το γνωρίζουμε σήμερα έχει ως αφετηρία, το **Παλάτσο Μέντιτσι**. Το μέγαρο στο οποίο κατοικούσε η οικογένεια Μεδίκων σχεδιάστηκε και χτίστηκε σε περίοδο κατά την οποία η ραγδαία ανάπτυξη των εμπορικών χρηματοοικονομικών δραστηριοτήτων επέτρεπε στους φλωρεντινούς εμπόρους και τραπεζίτες να σχηματίζουν τεράστιες περιουσίες. Η οικονομική ισχύ και η επιρροή που αποκτούσαν βαθμιαία αυτές οι οικογένειες ήταν επόμενο να επεκτείνεται και στο ταχύτατα αναπτυσσόμενο πολιτισμικό πεδίο. Η τέχνη και η γνώση σε όλες τις εκφάνσεις τους, άρχισαν να χρησιμοποιούνται ολοένα και περισσότερο για να προσδώσουν στις οικογένειες των πλούσιων εμπόρων και τραπεζιτών κύρος ανάλογο με την οικονομική τους επιφάνεια και ισχύ. Συλλέγοντας κάθε είδους πολύτιμα και σπάνια αντικείμενα, αλλά και χτίζοντας ανάλογα μέγαρα ικανά να στεγάσουν τις συλλογές, οι επιφανείς αυτές οικογένειες αποκτούσαν κύρος που τους επέτρεπε να υπερβαίνουν κατά πολύ το επίπεδο του απλώς «οικονομικά ισχυρού».

Η απόφαση των Μεδίκων, της πιο ισχυρής από αυτές τις οικογένειες, να χτίσουν το Παλάτσο Μέντιτσι ήταν μέρος ενός γενικότερου σχεδίου που επεδίωκε να υπογραμμίσει την κυρίαρχη θέση που πολύ πρόσφατα είχαν εξασφαλίσει στη Φλωρεντία. Το χτίσιμο του Παλάτσο Μέντιτσι ήταν μείζονος σημασίας πολιτική απόφαση, αλλά και μια νέα μορφή εξουσίας.

Το Παλάτσο Μέντιτσι στη via Largo ήταν το πρώτο κτίριο στη Φλωρεντία που χτίστηκε με ότι σήμερα αποκαλούμε «Αναγεννησιακά πρότυπα», ως προς τον όγκο του, το ύψος του, τη χρήση διακοσμητικών στοιχείων στο εξωτερικό και το εσωτερικό του, αλλά και τα κάθε είδους αντικείμενα με τα οποία εμπλουτίστηκε.

Η Ιταλία της δεκαετίας του 1440 πολύ απέχει από το να αποτελεί κοινωνικά και πολιτισμικά ενιαίο χώρο. Έστω και αν η «έννοια» Ιταλία υπήρχε, από τον 12^ο -13^ο αιώνα κυρίαρχη μορφή πολιτειακής μονάδας ήταν ήδη η πόλη³. Η έννοια της εθνικής ταυτότητας απουσίαζε, και μάλιστα συχνά οι ανταγωνισμοί μεταξύ των επιμέρους πόλεων ήταν οξύτατοι. Η νέα μορφή πολιτεύματος, που διαδέχτηκε το φεουδαλικό σύστημα, ήταν ο ηγεμόνας, ο οποίος στηριζόταν στην τάξη των εμπόρων – ενίοτε ήταν έμπορος και ο ίδιος, όπως στην περίπτωση των Μεδίκων.

Η σχετική οικονομική ανεξαρτησία και η αύξηση του πλούτου ήταν φυσικό να οδηγήσουν σε μεγαλύτερη έμφαση στα «του κόσμου τούτου» και στην παρούσα ζωή, σε αντιδιαστολή με ότι συνέβαινε κατά το παρελθόν, οπότε η ελπίδα ή /και φόβος για τη μέλλουσα ζωή επηρέαζαν καθοριστικά τη συμπεριφορά και τις συνήθειες των ανθρώπων. Η έμφαση στην πνευματική και την υπερβατική διάσταση του ανθρώπου υποχωρούσε βαθμιαία, αφήνοντας ελεύθερο το έδαφος για αντιλήψεις που έδιναν βάρος στα εγκόσμια, τα ορατά και τα χειροπιαστά στοιχεία της ανθρώπινης ύπαρξης και υπόστασης.

Η συνειδητή απόρριψη παλαιότερων μορφών σκέψης και η αναζήτηση νέων ιδεών ήταν ένα από τα χαρακτηριστικά της πρώιμης Αναγέννησης. Αρκετοί λόγιοι και καλλιτέχνες δεν αρκούσαν πια στην «ανάγνωση» των αρχαίων συγγραφέων από τους Άραβες και από τα έργα των σχολαστικών φιλοσόφων του Μεσαίωνα, αλλά επιζητούσαν πιο προσωπική και πιο άμεση επαφή με τα κείμενα και τα έργα τέχνης της κλασικής αρχαιότητας⁴. Αυτό σήμαινε απευθείας προσέγγιση του Πλάτωνα, του Αριστοτέλη ή του Αρχιμήδη, «ανακάλυψη» χειρογράφων που παρέμεναν ξεχασμένα και αναξιοποίητα σε μοναστήρια αλλά και τοποθέτηση των έργων τέχνης της αρχαιότητας σε περίοπτη θέση, ώστε να μπορεί να τα

³ Burke 1974 κεφ 13

⁴ bernal, 1909 σελ. 383

θαυμάζει το κοινό και να τα μελετούν ενδελεχώς οι ενδιαφερόμενοι, θεωρητικοί της τέχνης ή καλλιτέχνες. Το νέο κλίμα σήμαινε εξάλλου, και αυξημένο ενδιαφέρον για τα έργα τέχνης (γλυπτά κυρίως) που έρχονταν στο φως, τα οποία δεν αντιμετωπίζονταν πια ως απλά κατάλοιπα του παγανιστικού παρελθόντος⁵ αλλά ως στοιχεία ικανά να συμβάλουν στην διαμόρφωση μιας νέας αντίληψης για τον άνθρωπο και για την κοινωνία.

Τον 15^ο αιώνα μια νέα αντίληψη για την εξέλιξη και την αλλαγή άρχισε να γίνεται αισθητή. Κατά τον Μεσαίωνα, το παρελθόν αντιμετωπιζόταν με τους ίδιους λίγο – πολύ όρους όπως και το παρόν. Όταν και όπου αυτό ήταν αδύνατον και οι διαφορές από το παρόν δεν μπορούσαν να αμφισβητηθούν, οι «εξηγήσεις» που δίνονταν βασιζόνταν είτε στο στοιχείο του «αλλότριου», είτε στο στοιχείο του υπερφυσικού. Έτσι, υποκαθιστώντας τη χρονική με την γεωγραφική απόσταση, ένα ρωμαϊκός τάφος γινόταν «τάφος Σαρακηνού» ενώ τα τεράστια τείχη και κάστρα θεωρούνταν έργα «γιγάντων». Οι δύο αυτές αντιλήψεις βρίσκονταν αρκετά κοντά η μία στην άλλη, αφού και στις δύο περιπτώσεις ότι δεν ήταν σημερινό, οτιδήποτε «ξένο» προς την παρούσα κατάσταση πραγμάτων, αντιμετωπιζόταν, λιγότερο ή περισσότερο ως μη ανθρώπινο.

Στο πλαίσιο της νέας αυτής αντιμετώπισης του παρελθόντος, τα πρόσφατα γεγονότα στην Ιταλία περνούσαν σε δεύτερη μοίρα, ενώ αυξημένο ήταν το ενδιαφέρον για οτιδήποτε συνδεόταν με την κλασική αρχαιότητα⁶.

Ηγεμόνες λόγιοι και έμποροι άρχισαν να σχηματίζουν σημαντικές συλλογές, επιδιώκοντας έτσι να επιδείξουν τις γνώσεις τους για το παρελθόν αλλά και τον πλούτο τους. Αρχαία νομίσματα, μετάλλια, καμέες, επιγραφές, αρχιτεκτονικά μέλη, γλυπτά, αλλά και κώδικες με αρχαία κείμενα, συγκαταλέγονταν στα περιζήτητα αντικείμενα που συγκροτούσαν αυτές τις συλλογές. Το έδαφος άρχισε να σκάβεται πια συστηματικά, με σκοπό τον εντοπισμό αρχαίων αγαλμάτων, αλλά και κάθε είδους αρχιτεκτονικών ερειπίων. Στα μέγαρα που έχτιζαν οι πλούσιοι έμποροι συχνά χρησιμοποιούνταν και κατάλοιπα από αρχαία κτίσματα. Ειδικοί απεσταλμένοι αναλάμβαναν να εντοπίσουν για λογαριασμό πλούσιων εργοδοτών, παλιά χειρόγραφα που συχνά σάπιζαν έως τότε στα υπόγεια καθεδρικών ναών και μοναστηριών⁷. Τα πρόσωπα που απεικονίζονταν σε αρχαία νομίσματα και κοσμήματα αντιμετωπίζονταν πια ως ιστορικά τεκμήρια, τα οποία αποτύπωναν ένδοξες στιγμές ενός παρελθόντος που ενέπνεε τους εμπόρους και άλλους επιφανείς πολίτες των ιταλικών πόλεων της εποχής.

Τον 15ο αιώνα οι διάφορες τέχνες και επιστήμες αξιολογούνταν πολύ διαφορετικά από ότι στις μέρες μας. Οι ευγενείς, οι έμποροι και οι λόγιοι, ήταν, κατά κανόνα εξοικειωμένοι με τις λεγόμενες ελευθέρια τέχνες. Οι τεχνολογικές καινοτομίες επέτρεπαν μια πιο ακριβή προσέγγιση και αντίληψη της πραγματικότητας. Η ματιά των ανθρώπων στον κόσμο χαρακτηριζόταν ολοένα και περισσότερο από σύνεση και ικανότητα αξιολόγησης. Η αισθητική που είχε αναδυθεί κατά τον Μεσαίωνα εξακολουθούσε να επηρεάζει σε σημαντικό βαθμό την πρόσληψη, την κατανόηση και αξιολόγηση της πραγματικότητας και επομένως οι αναλογίες και η φωτεινότητα παρέμεναν πάντοτε σημαντικά στοιχεία της.

Αρχικά στην Φλωρεντία, και εν συνεχεία και σε άλλες πόλεις της Βόρειας Ιταλίας, η έμφαση μετατοπίζεται ολοένα περισσότερο προς την καθημερινότητα και προς τις μη θρησκευτικές, τις εγκόσμιες δραστηριότητες. Η αναδυόμενη καπιταλιστική οικονομία παράγει, νέες μορφές πλούτου, ο οποίος με τη σειρά του οδηγεί σε νέες πιο εκλεπτυσμένες καταναλωτικές συνήθειες. Η επέκταση του εμπορίου θα οδηγήσει στην εμφάνιση νέων αγαθών στην αγορά, ικανών να ανταποκριθούν στην νέα αυτή ζήτηση, έστω και αν η εισαγωγή πολλών άγνωστων έως τότε και αξιοπερίεργων προϊόντων από την Αφρική και την Αμερική δεν είχε ακόμη αρχίσει.

⁵ ALSOP, 1982 σελ. 304

⁶ Bruke, 1974 σελ. 39

⁷ Alsop 1982 σελ. 346

Οι νέες αυτές συνήθειες και οι αντίστοιχες μορφές γνώσης είχαν ως συνέπεια την σχετική απαξίωση του πρόσφατου παρελθόντος και τη στροφή προς το παρόν, αλλά και προς τα αδιαμφισβήτητα επιτεύγματα της κλασικής αρχαιότητας. Κυρίως στους κύκλους εκείνων που είχαν πλουτίσει σχετικά πρόσφατα, τα κάθε είδους έργα τέχνης και τεχνουργήματα της Ελληνορωμαϊκής περιόδου άρχισαν να έχουν ολοένα και μεγαλύτερη ζήτηση και να εντάσσονται σε ότι θα γίνει αργότερα γνωστό με τον όρο «συλλογές».

Το Παλάτσο Μέντιτσι δεν επιδίωκε να παρουσιάσει μια εικόνα του κόσμου μέσω της διαρρυθμίσσης του και των έργων τέχνης με τα οποία ήταν διακοσμημένο. Αν κάτι επιδίωκε, ήταν να ενισχύσει την ισχύ, την αίγλη και την «αναγνωρισιμότητα» (όπως θα λέγαμε σήμερα) των Μεδίκων.

Το Παλάτσο Μέντιτσι συνδύαζε παλιές πρακτικές με νέο τρόπο για παράδειγμα, τη συνήθεια των ηγεμόνων του Μεσαίωνα να συγκεντρώνουν θησαυρούς με τη σχετικά καινοφανή συνήθεια να συλλέγονται αρχαία αγάλματα νομίσματα, χειρόγραφα, κ. λ. π. και ειδικότερα ελληνικά ρωμαϊκά έργα τέχνης και άλλα αντικείμενα. Παράλληλα, παρατηρείται μετατόπιση από τους παλαιότερους «μαικήνες», που συνήθιζαν να παραγγέλλουν κυρίως δημόσια ή / και θρησκευτικά κτήρια, προς νέους είδους προστάτες των τεχνών, οι οποίοι προτιμούν κτήρια ιδιωτικού, μη θρησκευτικού χαρακτήρα, προορισμένα να δοξάσουν το όνομα του ιδίου του παραγγελιοδότη ή κάποιου προγόνου του κι όχι πια του θεού ή κάποιου αγίου.

Οι αλλαγές αυτές στις πρακτικές που ακολουθούσαν οι συλλέκτες έργων τέχνης και οι προστάτες των τεχνών συνυφαίνονταν με νέες στάσεις απέναντι στο παρελθόν, αλλά και με επιβιώσεις παλαιότερων αντιλήψεων για το σύμπαν και τη δημιουργία του. Στο συχνά πολύπλευρο – ή και αντιφατικό – νόημα που δινόταν στα πράγματα παρατηρούνται επίσης συνεχείς αλλαγές. Ακόμη και στο εσωτερικό του Παλάτσο Μέντιτσι τα πράγματα άλλαζαν συχνά, καθώς τα παρακολουθούσαν και αντανακλούσαν κατ' ανάγκη τις αλλαγές στο πολιτικό σκηνικό της Φλωρεντίας, στη διαχείριση και την λειτουργία της Τράπεζας των Μεδίκων, στους όρους ή τις συνθήκες του εμπορίου ακόμη και στα πολιτισμικά συμφραζόμενα.

Σε ότι αφορά την παραγωγή και την διατήρηση του πλούτου, το Παλάτσο Μέντιτσι παρουσιάζει δύο όψεις: τις παλαιές πρακτικές συσσώρευσης θησαυρών, οι οποίες αποτελούν μέρος της ιστορίας του κτηρίου και τις πρακτικές του τραπεζικού συστήματος που εν πολλοίς εμπεδώνονται εκείνη ακριβώς την εποχή.

Στα μέσα του 15^{ου} αιώνα στη Φλωρεντία η ιδιότητα του προστάτη των τεχνών άρχισε να συνδυάζεται μ' εκείνη του συλλέκτη. Έως τότε, προστάτες των τεχνών, ήταν κυρίως εκκλησιαστικοί αξιωματούχοι και μόνο παρεκκλήσια ορισμένων επιφανών οικογενειών παρατηρείται συγκέντρωση κειμηλίων. Η ιδέα ότι η κατοικία κάποιου μπορεί να αποτελέσει προνομιακό πεδίο για την επίδειξη του πλούτου του, του κύρους του και της υψηλής κοινωνικής του θέσης εμφανίζεται παράλληλα με την αντίληψη ότι εκτός από το δημόσιο καθήκον, η προστασία των τεχνών μπορεί να είναι και ιδιωτική απόλαυση.

Η ταυτότητα του Παλάτσο Μέντιτσι διαμορφώθηκε και επηρεάστηκε από στοιχεία και έννοιες, όπως ο ιδιωτικός χώρος, ο πλούτος, ο μερκαντισμός, τα υλικά αγαθά, η προστασία των τεχνών, οι αναφορές στο παρελθόν, η μεταφυσική.

Μια από τις πρώτες λειτουργίες αυτού του «πρώτου Μουσείου της Ευρώπης» ήταν η εμπέδωση μιας θέσης ανωτερότητας μέσω του πλούτου και της κοινωνικής θέσης. Η έννοια του ειδικού χώρου, κατάλληλου να φιλοξενεί έργα τέχνης και άλλα αντίστοιχα αντικείμενα, ήταν επίσης απόρροια των νέων αντιλήψεων και επιδιώξεων. Σε αντιδιαστολή με τους δημόσιους χώρους (εκκλησίες, πλατείες κ.ο.κ.) που ήταν προσιτοί σε όλους, οι χώροι για τους οποίους προορίζονται πια τα έργα που παραγγέλλονται στους καλλιτέχνες είναι ιδιωτικοί και η πρόσβαση σε αυτούς υπόκειται σε περιορισμούς και ελέγχους. Η επαφή με τα έργα αυτά και η δυνατότητα να τα απολαύσει κανείς μετατρέπεται βαθμιαία σ' ένα είδος

προνομίου που ο ιδιοκτήτης του κτηρίου παραχωρεί σε όσους εκείνος επιθυμεί. Ενώ στις εκκλησίες τα γλυπτά οι ζωγραφικές παραστάσεις μετέδιδαν «δημοκρατικά» το όποιο μήνυμά τους σε όλους (εγγράμματους και αγράμματους, μορφωμένους και αμόρφωτους), στο Παλάτσο Μέντιτσι πρόσβαση στα αντίστοιχα μηνύματα είχαν μόνο εκείνοι που επιλέγονταν από τον ιδιοκτήτη του Μεγάρου – με βάση, ενδεχομένως, και το βαθμό νομιμοφροσύνης ή ευμένειας τους προς την αναδυόμενη εξουσία του. Η σύνδεση λοιπόν, μεταξύ γνώσης και εξουσίας και κατ' επέκταση μια πιο αριστοκρατική/ολιγαρχική αντίληψη για την τέχνη και τη γνώση, ήταν φανερές στην περίπτωση του Παλάτσο Μέντιτσι.

Παράλογη Αίθουσα

Στα τέλη του 16^{ου} αιώνα, οι συλλογές είχαν ήδη γίνει κοινή πρακτική στην Ευρώπη. Αν και οι διαφορές μεταξύ τους ήταν συχνά σημαντικές, κοινός στόχος τους ήταν ένας χώρος που ν' αποτελεί «ιδιωτική εκδοχή» του φυσικού κόσμου. Αυτά τα «μουσεία» ήταν οργανωμένα με ποικίλους τρόπους αλλά με κοινή επιδίωξη να συγκεντρωθούν αντικείμενα που να παρουσιάζονται με τέτοιο τρόπο ώστε να αναπαράγουν μια – περισσότερο ή λιγότερο πλήρη- εικόνα του κόσμου. Οι χώροι αυτοί ήταν δημιούργημα των τελευταίων εκατό χρόνων και κάλυπταν μεγάλο γεωγραφικό φάσμα, ενώ η φύση τους και η ταυτότητα τους ήταν απόρροια συνδυασμού αλληλεπίδρασης των συστατικών στοιχείων τους.

Ενώ το περιεχόμενο παρόμοιων αιθουσών, έχει απασχολήσει για μεγάλο χρονικό διάστημα αρκετούς μελετητές, η λογική που διαπερνούσε αυτές τις συλλογές δεν έχει εξεταστεί και κατανοηθεί επαρκώς. Ένας σύγχρονος μελετητής γράφει σχετικά με τα πρώτα αυτά «μουσεία» ότι στην δημιουργία τους «κυριαρχούσε το προσωπικό στοιχείο και η έλλειψη σχεδίου»⁸. «Αυτές οι αίθουσες χαρακτηρίζονταν από έλλειψη συστηματικότητας, από κυριαρχία του ιδιοσυγκρασιακού στοιχείου και πληθώρα αντικειμένων σε βαθμό κορεσμού». Μάλιστα αυτή η «μεγαλοστομία και φλυαρία» των Wunderkammern υποστηρίζεται από ορισμένους ότι αντανάκλυνε τη σύγχυση των γερμανών ηγεμόνων της εποχής⁹, οι οποίοι αγαπούσαν ολοένα περισσότερο «καθετί θαυμαστό, αξιοπερίεργο, σπάνιο». Άλλοι πάλι¹⁰ θεωρούν την Wunderkammern δημιούργημα μυαλών στα οποία «η πρόληψη και η μαγεία συνυπήρχαν με προεπιστημονικά σκιρτήματα».

Σε παλαιές αφηγήσεις σχετικές με την ιστορία αυτών των «μουσειών» αναγνωρίζεται ότι ένας από τους στόχους των αιθουσών με αξιοπερίεργα αντικείμενα (στα γερμανικά Wunderkammer) ήταν να «καταλογογραφηθεί» ο κόσμος - όσο παράλογο κι αν φαίνεται αυτό. Ωστόσο η παρουσία στους χώρους αυτούς και αντικειμένων που θεωρούνταν ότι είχαν μαγικές ή υπερφυσικές ιδιότητες μάλλον δείχνει να διαψεύδει την άποψη ότι ο κύριος στόχος των «συλλεκτών» ήταν ένα είδος αναπαραγωγής του γνωστού τότε κόσμου. Κατά τα άλλα, οι Wunderkammern από άλλους αντιμετωπίζονταν παραδοσιακά ως σημαντική εξέλιξη, ενώ από άλλους με μια κάποια περιφρόνηση. Από τα στοιχεία που διαθέτουμε προκύπτει σαφώς ότι οι Wunderkammern δημιουργούνταν με σκοπό να αποτελέσουν ένα είδος “εικόνας” του κόσμου.

Η Wunderkammern στο βαθμό που λειτουργούσε ως “theatrum mundi” ήταν μια από τις πρώτες και πιο συνολικές απόπειρες να συγκροτηθεί αυτή η εικόνα του κόσμου. Η λειτουργία αυτών των αιθουσών ήταν διπλή: πρώτον να συγκεντρωθούν στον ίδιο χώρο αντικείμενα που, μέσω της νοηματοδότησής τους, θα μπορούσαν να επέχουν θέση αναπαραστάσης των διαφόρων πτυχών της πραγματικότητας/ύπαρξης δεύτερον, μέσω της αντιπροσωπευτικής αυτής συλλογής να παρουσιαστούν τα νοηματοδοτημένα αντικείμενα με τέτοιο τρόπο ώστε να επιδεικνύονται οι γνώσεις του ανθρώπου για τον κόσμο. Παράλληλα με όλα αυτά, μέσω της συγκέντρωσης/συλλογής και της ταξινόμησης/παρουσίασης των

⁸ (Alexander 1979:9)

⁹ Taylor 1948 σελ. 122

¹⁰ Van Holst 1967 σελ. 103

αντικειμένων, προσδιοριζόταν και η θέση του υποκειμένου, του συλλέκτη, στο πλαίσιο αυτού του συστήματος.

Η εμφάνιση της «αίθουσας του κόσμου» ευνοήθηκε από τη συρροή τριών κυρίως στοιχείων : του επιστημολογικού (η *episteme* της Αναγέννησης), του οργανωτικού (μέθοδοι που είχαν τις ρίζες τους στην μνημοτεχνική) και του προγραμματικού (το θέατρο μνήμης του Gioulio Camilo). Οι Wunderkammern που εμφανίστηκαν διέφεραν μεταξύ τους σημαντικά, ανάλογα με το ποιος ήταν ο ιδιοκτήτης/συλλέκτης (ηγεμόνας, λόγιος, ή έμπορος), με το είδος της ισχύος που διέθετε αυτός (οικονομική, πνευματική, πολιτική, μαγική), αλλά με την εικόνα του κόσμου που ήταν κυρίαρχη στο περιβάλλον του.

Το αρχέτυπο της Wunderkammern εμφανίστηκε στην Φλωρεντία κατά την δεκαετία του 1570. Αν και η συγκεκριμένη αίθουσα δεν επέζησε παρά μόνο περίπου είκοσι χρόνια, φαίνεται ότι λειτούργησε ως πρότυπο και ως υπόδειγμα. Το *studiolo* του Φραντσέσκο Α΄ (1541-87) των Μεδίκων, ήταν μια απόπειρα συλλογής που να περιλαμβάνει την «τάξη του κόσμου», αποτελώντας το χώρο «εντός και δια του οποίου» ο ηγεμόνας θα επιβεβαίωνε συμβολικά το ρόλο του ως κυρίαρχου του κόσμου. Παράλληλα λειτουργούσε και ως μικρόκοσμος της τέχνης και της φύσης, αναδεικνύοντας τις σχέσεις τους με την μυθολογία, τη λογοτεχνία, την ιστορία και την τεχνολογία της εποχής εκείνης¹¹. Η αίθουσα αυτή ήταν γνωστή μόνο στον ηγεμόνα και στο στενό περιβάλλον του και δεν αναφέρεται καν σε περιγραφές και απογραφές του Παλάτσο Μέντιτσι που προέρχονται από τον 16^ο αιώνα. Σε αυτό το σημείο θα σταθούμε στο *studiolo* του Φραντσέσκο Α΄: ήταν μια μικρή αίθουσα δίχως παράθυρα, που θύμιζε το εσωτερικό μεγάλου ντουλαπιού, ήταν ένας μικρός χώρος σ' ένα μεγαλύτερο δωμάτιο, μέσα στον οποίο υπήρχαν ερμάρια και το περιεχόμενο καθενός από αυτά κατείχε τη θέση που του αναλογούσε στην παγκόσμια τάξη πραγμάτων, μέσω της γλυπτικής και της ζωγραφικής. Οι διακοσμήσεις στα επιμέρους ερμάρια συμβόλιζαν το περιεχόμενό τους και βοηθούσαν να γνωρίζει κανείς τι υπήρχε μέσα, όπως έχει υποστηριχθεί, λειτουργούσαν ως συμβολική υπενθύμιση της θέσης που κατείχε το περιεχόμενο κάθε ερμαρίου στην οικουμενική ιεραρχία. Αρκούσε μια ματιά μόνο στις ζωγραφικές παραστάσεις για να αποκτήσει κανείς μια διαρθρωμένη ιεραρχική εικόνα των ανθρώπινων γνώσεων σε συμπυκνωμένη μορφή. Ενδεικτικό για τις αντιλήψεις της εποχής. Αυτό το πρωτόλειο «μουσείο» με την αρχική κλειστή του μορφή, αναφέρεται συχνά ως ο πρόδρομος των μουσείων όπως τα γνωρίζουμε¹².

Ένα ιδιαίτερο είδος «αιθουσών του κόσμου» υπήρξαν οι Kunstkammern. Τρία μέγαρα με αντίστοιχες συλλογές, που ανήκαν όλα σε μέλη της οικογένειας των Αψβούργων, αποτελούν χαρακτηριστικά παραδείγματα: η Kunstkammern του δούκα Αλβέρτου Ε΄ της Βαυαρίας (1528-79), στο Μόναχο εκείνη του αδελφού του, Φερδινάνδου Β΄ (1529-95) στον Πύργο της Άμπρας και η Kunstkammern του ανιψιού τους Ροδόλφου Β΄ (1552-1612) στην Πράγα. Οι σχέσεις μεταξύ των τριών αυτών πρώιμων μουσείων ήταν αδιαμφισβήτητες, με χαρακτηριστικό ίσως στοιχείο το γεγονός ότι, μετά τον θάνατο του Φερδινάνδου, η συλλογή του αγοράστηκε από τον ανιψιό του τον Ροδόλφο.

Θα ληφθεί ως περίπτωση το τρίτο «μουσείο» το οποίο είναι και το πιο ολοκληρωμένο παράδειγμα από άποψη πηγών. Η Kunstkammern του Ροδόλφου Β΄ στην Πράγα επανεκτιμήθηκε κυρίως μετά το 1996, οπότε ήρθε στο φως ένας άγνωστος ως τότε κατάλογος των εκθεμάτων. Σύμφωνα με την ερευνήτρια που εντόπισε τον κατάλογο, η συλλογή δεν ήταν «αίθουσα με αξιοπερίεργα αντικείμενα», αλλά περιλάμβανε «αντικείμενα από χώρους όπως η φύση, η ανθρώπινη γνώση και οι τέχνες, συγκεντρωμένα με εγκυκλοπαιδικά κριτήρια». Έχει επίσης διατυπωθεί η άποψη ότι η συλλογή «ήταν οργανωμένη με βάση ένα σύστημα αντιστοιχιών» και ότι μπορούμε να θεωρήσουμε τον

¹¹ Rinehart 1981 σελ. 276

¹² Bostrom 1985 σελ 99

μικρόκοσμο της *Kunstkammern* του Ροδόλφου συμβολική έκφραση της εξουσίας του ηγεμόνα επί του κόσμου. Στην ίδια πηγή, που είναι πολύτιμη για κάθε μελετητή της συλλογής του Ροδόλφου Β΄ η *Kunstkammern* της Πράγας θεωρείται έκφραση του αυτοκρατορικού μεγαλείου και σύμβολο της εξουσίας του οίκου των Αψβούργων.

Και αυτή η αίθουσα όπως το *studiolo* του Φραντσέσκο Α΄ των Μεδίκων ή οι *Kunstkammer* του Πύργου της Άμπρας και του Αλβέρτου στο Μόναχο είχε εγκυκλοπαιδικό χαρακτήρα και εγκυκλοπαιδικές φιλοδοξίες. Αν και πιο πλούσια η συλλογή του Ροδόλφου χαρακτηριζόταν επίσης από την τάση να τοποθετούνται τα αντικείμενα με βάση το υλικό τους (Kaufman 1978:24). Η *Kunstkammern* της Πράγας περιείχε δείγματα απ' οτιδήποτε προερχόταν από τη φύση ή ήταν δημιούργημα του ανθρώπου. Επρόκειτο για μια πλήρη αναπαράσταση του κόσμου, για ένα είδος «θεάτρου ζωής» ή «καθρέφτη της φύσης».

Η *Kunstkammern* του Ροδόλφου Β΄ ήταν ουσιαστικά ένα καλά οργανωμένο «μουσείο» μέσω του οποίου αρθρωνόταν ένα σύστημα κατανόησης του κόσμου, με ιδιαίτερο χαρακτηριστικό την έμφαση στο μαγικό – υπερφυσικό στοιχείο. Το περιεχόμενό της αντανακλούσε μια εικόνα του κόσμου, σαφώς επηρεασμένη από αποκρυφιστές όπως ο *Rombert Fludd* και ο *Τζορντάνο Μπρούνο*. Ο τρόπος με τον οποίο ήταν οργανωμένη η συλλογή βασιζόταν στο στοιχείο της ομοιότητας ή και της αντιστοιχίας, με τα αντικείμενα ν' αναδεικνύουν τις σχέσεις και τους δεσμούς μεταξύ μακρόκοσμου και μικρόκοσμου. Εν μέσω ενός πραγματικά συνονθυλεύματος παρόμοιων διασυνδέσεων, ο αυτοκράτορας (ο ηγεμόνας) εμφανιζόταν αφενός ως μέρος αυτού του κόσμου, αλλά και ως εκείνος που έχει υπό τον έλεγχό του και εξασφαλίζει την ομαλή συνέχεια της πορείας του.

Η σημασία των «παγκόσμιων μουσείων», όπως αποκαλούν ορισμένοι αυτές τις *Wunderkammern* φωτίζεται μέσω της επιστήμης της Αναγέννησης, στην οποία αναφέρεται ο Φουκώ. Αναδεικνύοντας το σύστημα προσομοιοτήτων και συμπαθειών, αλλά και υπογραμμίζοντας το στοιχείο της ενότητας, φωτίζεται σαφώς, ένας τρόπος οργάνωσης του κόσμου που είναι εξαιρετικά δύσκολο να γίνει αντιληπτός με τα μέτρα και τα κριτήρια του ανθρώπου της εποχής μας.

Η συλλογή της Βασιλικής Εταιρείας

Λίγο μετά τις αρχές του 17^{ου} αιώνα αυτή η ισχυρή σχέση μεταξύ γλώσσας και του κόσμου θα διαρραγεί. Έκτοτε οι λέξεις και τα πράγματα χωρίστηκαν οριστικά μεταξύ τους προορισμός του ματιού έγινε να βλέπει και μόνο να βλέπει, του αφτιού να ακούει και μόνο να ακούει. Όλα αυτά κατέληξαν σε μια ριζική και βαθιά αναδιοργάνωση της κουλτούρας.

Έως και τον 16^ο αιώνα, το εμπειρικό πεδίο των πραγμάτων γινόταν αντιληπτό ως σύνολο ομοιοτήτων, αντιστοιχιών και συναφειών που διαπλέκονταν μεταξύ τους παράλληλα, η διαπλοκή της γλώσσας και πραγμάτων σε έναν κοινό χώρο προϋπόθετε τον προνομιακό ρόλο της γραφής. Γνώση σήμαινε ανάγνωση και σύνδεση όλων εκείνων των «σημείων» που μπορεί να επικάλυπταν σε διαδοχικά στρώματα, ένα αντικείμενο, σήμαινε να κάνεις όλα τα πράγματα να μιλήσουν. Κύρια αποστολή της γνώσης, με άλλα λόγια ήταν η ερμηνεία. Τα σημεία ήταν ρευστά, αλλά στο πλαίσιο των αλλαγών στην κουλτούρα που προανήγγειλαν την Κλασική εποχή (με επίκεντρο τον 17^ο αιώνα) θα γίνονταν σταθερά. Η γλώσσα θα πάψει λοιπόν, να είναι η υλική (κατά)γραφή των πραγμάτων και θα γίνει απλώς ο τρόπος με τον οποίο οργανώνεται η αναπαράσταση των σημείων. Μέσω της γλώσσας, ο άνθρωπος διαλεύκανε τη δημιουργία του θεού¹³. Έτσι τον 16^ο αιώνα το ερώτημα ήταν πως μπορούσε κανείς να γνωρίζει ότι ένα σημείο δήλωνε ότι σηματοδοτούσε, ενώ από τον 17^ο αιώνα κι έπειτα το ερώτημα που τίθεται είναι πως ένα σημείο συνδέεται με το σημαινόμενό του.

Η ομοιότητα, από πρωταρχικό στοιχείο της εμπειρικής γνώσης, γίνεται τώρα αντιληπτή ως στοιχείο σύγχυσης και αταξίας. Οι αλλαγές που επέρχονται στην επιστήμη της περιόδου Αναγέννησης είναι, λοιπόν ριζικές. Η ιεραρχία των αναλογιών υποκαθίσταται από την

¹³ Dreyfus και Rabinow, 1982 σελ 20

ανάλυση. Έως τότε θεωρούνταν δεδομένη η αναλογία μεταξύ γης κι ουρανού, πλανητών και προσώπων, μικρόκοσμου και μακρόκοσμου. Τώρα, η σύγκριση χρησιμοποιείται για να εντοπιστούν ταυτότητες και διαφορές μέσω κοινού μέτρου ή της θέσης τους σε μια ιεραρχία. Ενώ παλαιότερα οι προσομοιώτητες ήταν άπειρες και υπήρχε πάντα η δυνατότητα να εντοπιστούν νέες, τώρα πια η πλήρης καταγραφή τους είναι εφικτή. Η σύγκριση μπορούσε ν' αποσκοπεί στην απόλυτη βεβαιότητα, ενώ το παλαιό σύστημα των προσομοιοτήτων όχι. Η πλήρης απαρίθμηση επέτρεπε την απολύτως βέβαιη γνώση των στοιχείων ταυτότητας και διαφοράς – έστω και αν υπήρχε και εδώ στοιχείο σχετικότητας, από τη στιγμή που τα πράγματα μπορούσαν να ταξινομηθούν με περισσότερους από έναν τρόπους. Πάντως το βέβαιο είναι πως υπήρχε πια η δυνατότητα να τεθούν σαφή όρια στη γνώση.

Η «συλλογή που θα μας απασχολήσει εδώ, αυτή της Βασιλικής Εταιρίας της Αγγλίας, δημιουργήθηκε σε μια περίοδο ανακατατάξεων και ασυνέχειας στην αγγλική ιστορία και κοινωνία.. Οι συνέπειες του εμφυλίου πολέμου (1642-48) ήταν αισθητές στο πεδίο των ιδεών και της πνευματικής ζωής, οδηγώντας σε ανατροπές και ανακατατάξεις που σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες θα θεωρούνταν ίσως αδιανόητες¹⁴. Η συλλογή (Repository) της Βασιλικής Εταιρίας ήταν μια μόνο από τις εκφάνσεις της γενικότερης τάσης για επιστημονική αναδιοργάνωση, αλλά και για νέες πηγές αυθεντίας. (Hunter, 1981:26, 118). Στην περίπτωση της Βασιλικής Εταιρείας νέες συλλεκτικές πρακτικές (το βάρος μετατοπίζεται για πρώτη φορά από την ιδιωτική στη δημόσια πρωτοβουλία) συνδυάζονται με την επιθυμία για πλήρη αναθεώρηση όσων ίσχυαν στο ευρύτερο πεδίο γνώσης. Οι αλλαγές στη γνώση αποσκοπούσαν στη δημιουργία μιας νέας «αλήθειας», κατάλληλης για μια νέα επιστήμη. Η νέα «εξορθολογημένη» γλώσσα θα εξυπηρετούσε, μεταξύ άλλων και τη νέα ταξινόμηση των πραγμάτων, την αντικειμενική κατάταξη ιδεών και δεδομένων σχετικών με τα φυσικά φαινόμενα, «μέσω της συντομότερης και απλούστερης οδού για την επίτευξη της αυθεντικής γνώσης». Η αναπαράσταση του εμπειρικού κόσμου θα βασιζόταν στο εξής σε μια γλώσσα που η σχέση της με τα πράγματα ήταν προφανής. Την εποχή εκείνη θεωρούσαν ότι οι λέξεις αντιστοιχούσαν σε υλικές πραγματικότητες μάλλον παρά σε έννοιες και επομένως ότι ήταν εφικτό να υπάρξει μια (οικουμενική) συλλογή αντικειμένων που ν' αντιστοιχεί στην οικουμενική γλώσσα. Τόσο η γλώσσα όσο και τα πράγματα θα αντιστοιχούσαν στις ίδιες της υποδιαρέσεις του κόσμου. Η Συλλογή το «μουσείο» της Βασιλικής Εταιρείας αποτελούσε προϊόν ακριβώς αυτών των φιλοδοξιών.

Στόχος της Εταιρείας ήταν επίσης η βαθμιαία δημιουργία μιας συλλογής, «ώστε να υπάρξει πλήρες σύστημα φιλοσοφίας για την εξήγηση των έργων της φύσης ή της τέχνης και να δοθούν έλλογες απαντήσεις στα ερωτήματα σχετικά με τις αιτίες των πραγμάτων». Τα αντικείμενα της συλλογής αυτής θα αποκτούσαν ακόμη μεγαλύτερη σημασία μέσω της ταξινόμησης και της σύγκρισης μέσω μιας νέας «λογικής». Ο ακριβής όρος που θα χρησιμοποιούσε η εταιρία για τη συλλογή repository, ο οποίος και θεωρήθηκε το αγγλικό ισοδύναμο του λατινικού museum. Η «συλλογή» αυτής της εταιρίας ήταν, ωστόσο αρχικά μέρος ενός ευρύτερου σχεδίου.

Η εταιρεία είχε αρχίσει ήδη από τα πρώτα της βήματα να συγκεντρώνει πειραματικά όργανα και κάθε είδους ασυνήθιστα είδη, καθώς ένας από τους κύριους σκοπούς της ήταν «να συλλέγει όλα τα δημιουργήματα των τεχνών και όλα τα δημιουργήματα, κανονικά ή ακόμη και τερατώδη, της φύσης». Η διαδικασία αυτή είχε μια κοινωνική- εκτός από την επιστημονική-διάσταση. Οι κάθε είδους δωρεές ήταν ευπρόσδεκτες, με σκοπό πάντα την ανάδειξη της συλλογής σε πολύτιμο εργαλείο για την επιστήμη και τη γνώση.

Αν και δημιουργήθηκε μέσω της αγοράς της σχετικής συλλογής κάποιου Robert Hubert τα μέλη της Εταιρείας ήλπιζαν ότι η δική τους Συλλογή θα αποδειχθεί πιο αποτελεσματική από

¹⁴ Bronowski & Mazlish 1970 σελ 152

παλαιότερα ιδιωτικά εγχειρήματα, εξυπηρετώντας «σημαντικούς φιλοσοφικούς αλλά και χρηστικούς στόχους.

Η ελπίδα αυτή βασιζόταν μεταξύ άλλων και στο ότι λόγω του χαρακτήρα της Εταιρείας, η σχετική συλλογή δεν θα κινδύνευε να διαλυθεί ή να κατακερματιστεί, όπως συνέβαινε συχνά με τις ιδιωτικές συλλογές μετά τον θάνατο του δημιουργού-ιδιοκτήτη τους. Το επιχείρημα αυτό χρησιμοποιήθηκε κατά κόρον για να προσελκύσει δωρεές, οι οποίες πράγματι δεν άργησαν να έρθουν.

Επικοινωνία σε μια «οικουμενική γλώσσα»

Ενδιαφέρον προκαλεί πως ορισμένα από τα μέλη της Βασιλικής Εταιρείας ενδιαφέρονταν επίσης για την φιλοσοφική βάση, την υποδομή, που θα επέτρεπε να διαμορφωθεί μια «οικουμενική έλλογη γλώσσα». Η ανάγκη για μια τέτοια γλώσσα ήταν απόρροια πολλών παραγόντων. Ο κυριότερος από αυτούς ήταν, πάντως, ότι, ενώ παλαιότερα ως οικουμενική γλώσσα λειτουργούσαν τα λατινικά, η διαμόρφωση και επικράτηση τοπικών /εθνικών γλωσσών και ιδιωμάτων είχε ως αποτέλεσμα να «κοπεί» εν πολλοίς η επικοινωνία μεταξύ των επιμέρους επιστημόνων και του έργου τους¹⁵. Αυτός ήταν, άλλωστε, και ο λόγος που έργα όπως τα *Museographica* του Neichel γράφτηκαν και εκδόθηκαν στα λατινικά. Η διαμόρφωση μιας οικουμενικής γλώσσας όχι μόνο θα διευκόλυνε την επικοινωνία μεταξύ των ευρωπαϊών λόγιων και επιστημόνων, αλλά θα επέτρεπε και τη γνωριμία με τα επιτεύγματα άλλων πολιτισμών, εκτός Ευρώπης, οι οποίοι, με την αλματώδη ανάπτυξη της ναυσιπλοΐας, γίνονταν ολοένα και περισσότερο προσιτοί. Η τάση των λογίων του 16ου αι. να αναζητούν την “πρωταρχική γλώσσα του κόσμου” ήταν και απόρροια αυτών ακριβώς των εξελίξεων.

Τα χαρακτηριστικά της «συλλογής» που μας απασχόλησε συνδέοντας σε σημαντικό βαθμό με μια ταξινόμηση / καταλογογράφηση της γνώσης, στο πλαίσιο της οποίας οι ομοιότητες και οι διαφορές αλληλεπιδρούσαν με την παρατήρηση, τη μέτρηση και τη σύγκριση. Πλέον, η διάκριση μεταξύ τεκμηρίωσης μέσω της παρατήρησης και μύθων και θρύλων του παρελθόντος ήταν σαφής. Το νέο αυτό «μουσείο» ήταν απόρροια ενός corpus γνώσεων που δεν βασιζόταν πια στη συνύπαρξη στον ίδιο χώρο πραγμάτων με αφανείς ή και απόκρυφες σχέσεις μεταξύ τους. Στη Συλλογή της Βασιλικής Εταιρείας η κατάταξη των αντικειμένων και των ειδών με βάση κυρίως τις διαφορές τους απαιτούσε τη παρουσία τόσο του «κανονικού» όσο και του «τερατώδους». Παράλληλα, η νέα αυτή ταξινόμηση δεν κατέτασσε απλώς τα είδη με βάση τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους και τις διαφορές τους, αλλά τα συνέδεε και με τη γλώσσα που τα περιέγραφε. Με αυτόν τον τρόπο, διαμορφώθηκε μια νέα σχέση μεταξύ αυτού που είναι ορατό και εκείνου που μπορεί να εκφραστεί με λέξεις.

Το γεγονός ότι η Συλλογή βασιζόταν σε δωρεές ιδιωτών σήμαινε και ότι πρυτάνευαν υποκειμενικά κριτήρια στην επιλογή των αντικειμένων που δωρίζονταν. Κατά κανόνα λοιπόν, οι δωρεές προς την Εταιρεία αντανakλούσαν τα ενδιαφέροντα και τα γούστα¹⁶ των γνωστών ως *virtuosi* λογίων που αποτελούσαν τον κύριο κορμό των μελών της, από τον οποίο και προέρχονταν κατά κύριο λόγο οι δωρητές.

Η περίπτωση της Βασιλικής Εταιρείας και της Συλλογής της δείχνει ότι η ιδέα του «θεσμικού μουσείου» είχε ήδη κάμει τα πρώτα της βήματα στην Αγγλία του 17^{ου} αιώνα. Ωστόσο, για ποικίλους λόγους (οργανωτικές και οικονομικές αδυναμίες της εταιρείας, επιθυμία ορισμένων μελών της για κοινωνική προβολή και καταξίωση, ανυπαρξία κατάλληλης τεχνολογικής υποδομής), η Συλλογή δεν μπόρεσε να εκπληρώσει τους φιλόδοξους στόχους της και να εξελιχθεί σε υπόδειγμα για ανάλογα μελλοντικά εγχειρήματα.

¹⁵ Knowlson, 1975 κεφ 7

¹⁶ Ornstein, 1938

Γαλλική επανάσταση - Αλλαγή σελίδας για το Μουσείο

Η Γαλλική Επανάσταση ανέτρεψε, μεταξύ άλλων, και τα δεδομένα στο πεδίο των συλλεκτικών πρακτικών και των «μουσείων». Στη θέση των ιδιωτικών συλλογών, συχνά σχηματισμένων με βάση το προσωπικό γούστο ενός ηγεμόνα, ενός ευγενούς ή ενός λογίου, κάνουν την εμφάνισή τους «δημόσιες» συλλογές, ανοιχτές στο κοινό.

Μουσεία εμφανίζονται τότε σε διάφορες χώρες και περιοχές της Ευρώπης, συχνά με τη βοήθεια οργανισμών ή/ και ομίλων που επιτελούν ευρύτερο πολιτισμικό ρόλο και με βάση των οπτική γωνία εξειδικευμένου (για τα μέτρα της εποχής) προσωπικού. Αυτή η νέα, ευρύτερη εποπτεία του χώρου ήταν εν μέρει και απόρροια της εμφάνισης νέων τεχνολογιών. Ειδικότερα στη περίπτωση της Γαλλίας, χώροι και έργα τέχνης που έως τότε ανήκαν στον βασιλιά, την αριστοκρατία ή την Εκκλησία δημεύτηκαν και αποτέλεσαν πυρήνα των νέων, δημόσιων συλλογών.

Η Γαλλική Επανάσταση σηματοδότησε το τέλος μιας αυστηρά ιεραρχικής κοινωνίας, αλλά και το τέλος της παραδοσιακής αντίληψης και εικόνας για τον κόσμο και την κοινωνία ως αμετακίνητη τάξη πραγμάτων που διέπεται από παγιωμένη και μη αμφισβητήσιμη θεολογική- πολιτική λογική. Το επαναστατικό καθεστώς που προέκυψε αντλούσε τη νομιμοποίησή του από τον «λαό», μια εντελώς νέα έννοια. Ακόμη και για τον Ναπολέοντα, το γαλλικό κράτος ήταν το συγκεντροποιημένο, ενιαίο και αδιαίρετο κράτος που είχε αφομοιώσει αρκετές από τις καινοτομίες και τις κατακτήσεις της Επανάστασης, στο οποίο τον τόνο έδινε εν πολλοίς η ανερχόμενη αστική τάξη.

Παράλληλα με τις ριζικές αυτές αλλαγές στο κοινωνικό και το πολιτικό πεδίο, μια νέα, δημοκρατική αντίληψη για τον πολιτισμό τείνει να επικρατήσει. Ένας από τους θεσμούς, μέσω των οποίων εκφράζεται η απαξίωση του παλαιού καθεστώτος (*ancien regime*), και ειδικότερα των παλαιών μορφών ελέγχου και των παλαιών πρακτικών στο πεδίο του πολιτισμού, είναι και η εμφάνιση των ανοιχτών στο κοινό συλλογών και μουσείων.

Τα νέα υποκείμενα που αναδείχθηκαν από αυτήν τη διαδικασία ήταν επομένως ο πολίτης-επισκέπτης του μουσείου, με το αναφαίρετο δικαίωμά του στη μόρφωση, ο «έφορος» με τις εξειδικευμένες γνώσεις τις οποίες καλείται να θέσει στην υπηρεσία των πολιτών, και η πολιτεία, το κράτος, ως παράγοντας επιφορτισμένος, μεταξύ άλλων, με τη διαπαιδαγώγηση των πολιτών και με τη διεύρυνση των πολιτισμικών, αλλά και γενικότερων, οριζόντων τους. Με αυτή του την ιδιότητα, το κράτος αναλάμβανε, εκ των πραγμάτων, ανάλογο ρόλο με εκείνο του ηγεμόνα- συλλέκτη, η ιδιαίτερη οπτική γωνία ου οποίου ήταν επόμενο να επηρεάζει καθοριστικά την αναπαράσταση του κόσμου μέσω των συλλογών του.

Στις 27 Σεπτεμβρίου 1782 εκδόθηκε διάταγμα, σύμφωνα με το οποίο στις αίθουσες του παλαιού βασιλικού ανακτόρου του Λούβρου θα έπρεπε να στεγαστεί «μουσείο» με την επωνυμία “*Museo Francais*”. Πράγματι στα τέλη του 1793 το μουσείο είχε ήδη ιδρυθεί. Το 1796 μετονομάστηκε *Musee Central des arts* και το 1803 *Musee Napoleon*¹⁷.

Η ιδέα για την δημιουργία «μουσείου» στους χώρους του Λούβρου ήταν αρκετά παλιά ήδη κατά την περίοδο του *ancien regime* είχαν γίνει προσπάθειες να αξιοποιηθούν καλύτερα οι βασιλικές συλλογές δίχως όμως ουσιαστικό αποτέλεσμα. Το διάταγμα του 1789, με το οποίο απαλλοτριώνονταν οι εκκλησιαστικές γαίες, έφερε και πάλι στο προσκήνιο- και μάλιστα πιο επιτακτικά- τα σχέδια για το «μουσείο». Λίγα χρόνια αργότερα, τα περιουσιακά στοιχεία της βασιλικής οικογένειας και των ευγενών απαλλοτριώθηκαν επίσης και επομένως πάμπολλα έργα τέχνης αποκόπηκαν από τα προηγούμενα συμφραζόμενα τους. Παράλληλα καθώς οι νικηφόρες στρατιές του Ναπολέοντα προήλαυναν στη νότια και κεντρική Ευρώπη, πολλά σημαντικά έργα τέχνης αποσπώνταν από το προηγούμενο περιβάλλον τους, με το πρόσχημα των «πολεμικών αποζημιώσεων» και μεταφέρονταν στη Γαλλία. Η προσθήκη αυτών των «αποκτημάτων» στις ήδη εξαιρετικά πλούσιες βασιλικές συλλογές θα μετατρέψει

¹⁷ Alexander 1983

το Λούβρο σ' ένα από τα μεγαλύτερα και πιο εντυπωσιακά δείγματα του νέου αυτού θεσμού: του δημόσιου μουσείου¹⁸

Η δημόσια συζήτηση και επιχειρηματολογία για την πολιτική περίοδο των τεχνών και των «μουσείων» ειδικότερα, ήταν ιδιαίτερα ζωντανή και πλούσια την εποχή εκείνη. Σε μια επιστολή του προς τον Ναπολέοντα ο υπουργός δικαιοσύνης δικαιολογούσε την απόφαση ν' αφαιρεθούν έργα τέχνης από ξένες χώρες. «Η διεκδίκηση των προϊόντων του ανθρώπινου πνεύματος» έγραφε «και η ασφαλής φύλαξή τους στην χώρα της ελευθερίας θα μπορούσε να επιταχύνει την πρόοδο του Λόγου και της ανθρώπινης ευτυχίας». Αλλά και σε άλλα επίσημα κείμενα της εποχής βλέπουμε να εκθειάζεται η «μεταφορά έργων τέχνης στη Γαλλία».

Η δημοκρατία επομένως, σύμφωνα με το κείμενο, πλεονεκτεί σαφώς από την άποψη ηθικής αλλά και «χρησιμότητας για το λαό» σε σχέση με την αριστοκρατία και τη μοναρχία. Η εκπαίδευση του λαού μέσω των μουσείων εντάσσεται στο γενικότερο καθήκον της πολιτείας να προάγει το γενικό καλό, εξασφαλίζοντας μεταξύ άλλων και την πρόσβαση όλων των πολιτών σε ότι προηγουμένως αποτελούσε ιδιωτική υπόθεση του βασιλιά και των ευγενών. Έτσι από τη στιγμή που το μουσείο συμβάλλει στον θρίαμβο της «ελευθερίας επί της τυραννίας» και της φιλοσοφίας επί της πρόληψης» ο ρόλος του γίνεται κρίσιμος. Με άλλα λόγια το δημόσιο μουσείο αποσκοπούσε να εξασφαλίσει πρόσβαση σε ότι ως τότε είχε ιδιωτικό χαρακτήρα και προοριζόταν μόνο για τα μάτια των ολίγων.

Μια νέα συνήθεια, που καθιερώθηκε αφορούσε τη διάκριση μεταξύ νεκρών και εν ζωή καλλιτεχνών, με το επιχείρημα ότι όσοι ζούσαν θα μπορούσαν αν μη τι άλλο, να έχουν να εκφέρουν γνώμη για τον τρόπο έκθεσης των έργων τους. Η ταξινόμηση των αντικειμένων άλλαξε επίσης. Από την τεράστια ποσότητα δυνητικών εκθεμάτων επιλέχθηκαν ορισμένα τα οποία μάλιστα άλλαζαν από καιρού εις καιρόν. Τότε για πρώτη φορά εξάλλου θα αρχίσει να γίνεται διάκριση μεταξύ καθαυτό «εκθεσιακών χώρων» και «χώρων φύλαξης έργων», μεταξύ εκθεμάτων και «αποθετηρίου» (depot).

Μια άλλη έννοια που εμφανίζεται εκείνη την εποχή είναι της «προσωρινής έκθεσης». Σε συνάρτηση με τα όσα συνέβαιναν, όπως για παράδειγμα τον εορτασμό των γενεθλίων του Ναπολέοντα, οργανώνονταν ειδικές – ή θεματικές, όπως θα λέγαμε σήμερα- εκθέσεις. Εξάλλου στο μέτρο που το μουσείο αποκτούσε συνεχώς και νέα έργα τέχνης, τα εκθέματα άλλαζαν. Η τρέχουσα πολιτική – ή ακόμη και στρατιωτική – επικαιρότητα επηρέαζε επίσης τις επιλογές του μουσείου.

Από διοικητική αλλά και από νομική άποψη, το μουσείο αποτελούσε τμήμα του εκπαιδευτικού συστήματος της χώρας. Αυτό ήταν καινοφανές και είχε σημαντικές συνέπειες, καθώς έως τότε στα «μουσεία» είχαν πρόσβαση μόνο ορισμένες ελίτ, λίγο – πολύ προβλέψιμες ως προς την συμπεριφορά τους. Οι μέθοδοι που χρησιμοποιούνταν πλέον για να εξασφαλιστεί ένας κάποιος έλεγχος της συμπεριφοράς και των αντιδράσεων του κοινού περιλάμβαναν από προπώληση των εισιτηρίων, όπως στο Βρετανικό Μουσείο του Λονδίνου, έως υποχρέωση των επισκεπτών να είναι «ευπρεπώς» ντυμένοι, όπως στο Ερμιτάζ της Αγίας Πετρούπολης¹⁹. Όσο για το Museum Francais στο Λούβρο, τις πρώτες πέντε μέρες κάθε δεκαήμερου ήταν ανοιχτό αποκλειστικά για τους καλλιτέχνες και τους αντιγραφείς πινάκων, τις επόμενες δύο καθαρίζονταν και μόνο τις τρεις τελευταίες ήταν ανοιχτό – και μάλιστα δωρεάν – στο κοινό.

Η εμφάνιση νέων αντιλήψεων σχετικά με το «μουσείο» και νέων πρακτικών κατά τα τέλη του 18^{ου} αιώνα ήταν απόρροια παραγόντων, όπως οι γενικότερες επαναστατικές αλλαγές, η νέα σχέση μεταξύ κράτους και πολιτών, αναθεώρηση των απόψεων για το ρόλο των κάθε είδους συλλογών (έργων τέχνης, αλλά και με αξιοπερίεργα αντικείμενα). Παράλληλα, αναπτύχθηκαν και νέες τεχνολογίες, κατάλληλες να υπηρετήσουν τους νέους στόχους που το

¹⁸ Seling 1967:109

¹⁹ Wittlin 1949, σελ 113, 131

κράτος έθετε πια στον εαυτό του αναφορικά με την προστασία και την καλλιέργεια των καλών τεχνών.

Το γεγονός ότι οι συλλογές των μουσείων ήταν πια ανοιχτές στο κοινό οδήγησε στη διαμόρφωση ενός μηχανισμού επιτήρησης και ελέγχου των έργων, αλλά και των επισκεπτών. Μπορεί οι ιδέες της ελευθερίας, της ισότητας, της αδελφοσύνης, της απελευθέρωσης από την τυραννία και την άγνοια, να κυριαρχούσαν στη Γαλλία της επαναστατικής και μετεπαναστατικής περιόδου, αλλά αυτό δεν απέκλειε κάθε άλλο, μάλιστα- τη δημιουργία δομών και μηχανισμών ελέγχου και επιτήρησης του τρόπου με τον οποίο οι πολίτες θα αξιοποιούσαν την πρόσφατα αποκτημένη ελευθερία τους.

Αλλά και στη Βρετανία, όπου οι καλές τέχνες θεωρούνταν ότι «απαλύνουν τη ζωή των ανθρώπων, αφαιρούν τη σκουριά από την ανθρωπότητα», ένας από τους διακηρυγμένους στόχους της National Gallery (Εθνικής Πινακοθήκης), στο Λονδίνο, ήταν να «εκπολιτίσει» το πλήθος, «καλλιεργώντας το γούστο του μέσω της επαφής του με την τέχνη». Λίγα χρόνια αργότερα, η National Portrait Gallery (Εθνικής Πινακοθήκης Προσωπογραφιών), επίσης στο Λονδίνο, θα επιδίωκε να συγκεντρώσει πορτρέτα επιφανών βρετανών, που θα παρότρυναν τον θεατή σε «πνευματική άσκηση, ευγενικές πράξεις και ευπρεπή συμπεριφορά»²⁰. Με άλλα λόγια, η συνεχής πρόοδος και η ανάδυση των πιο υψηλών και αγαθών πλευρών του ανθρώπου θα μπορούσε να είναι απόρροια πνευματικής προσπάθειας, μίμησης ηρωικών πράξεων, ή και απλώς καλής συμπεριφοράς.

Η παλαιά, παθητική μέθοδος δημιουργίας συλλόγων, όπως στην περίπτωση της Βασιλικής Εταιρείας, η οποία βασιζόταν σε δωρεών των μελών της (με ό,τι αυτές συνεπάγονταν από την άποψη του εμπλουτισμού, και επομένως του περιεχομένου, της συλλογής), θεωρήθηκε μη συστηματική και «μη επαγγελματική», γι' αυτό και αντικαταστάθηκε απ συστηματικές και καλά οργανωμένες συλλεκτικές πρακτικές. Το χρηματοδοτικό/ οικονομικό, νομικό, γεωγραφικό και γνωσιακό πλαίσιο ενός μουσείου έπρεπε, λοιπόν, στο εξής να είναι δεδομένο, αφήνοντας ελάχιστα περιθώρια να επηρεαστεί η σύνθεση των συλλογών του από τυχαία γεγονότα.

Το μουσείο με τη νέα αυτή μορφή, που εμπειρείχε και το στοιχείο της επιτήρησης, έφερε στην επιφάνεια μια σειρά από αντιθετικά ζεύγη: ιδιωτικό/ δημόσιο, ανοιχτό/ κλειστό, αυταρχισμός/ ελευθερία, προλήψεις / γνώσεις, κ.α. Με άλλα λόγια, το ζητούμενο ήταν να δημιουργηθεί νέο σύστημα αξιών, το οποίο αφενός θα «αποκάλυπτε» την πραγματικότητα του ancient regime, και αφετέρου θα εκθείαζε τη νεότευκτη Γαλλική Δημοκρατία. Οι ιστορικής σημασίας αλλαγές που έφερε η Επανάσταση του 1789 αποτυπώνονταν με ιδιαίτερη ενάργεια στα αποκτήματα που προέρχονταν από επιτάξεις (στο εσωτερικό και στο εξωτερικό), τα οποία μάλιστα εκτίθονταν στους χώρους ενός πρώην βασιλικού ανακτόρου.

Συμπεράσματα

Συμπερασματικά από την παραπάνω αναδρομή μπορούμε να αντιληφθούμε πως, το μουσείο ως παράγοντας διαμόρφωσης της ανθρώπινης γνώσης έχει ήδη ένα παρελθόν 600 περίπου ετών. Κατά τη μακρά αυτή περίοδο, που περιλαμβάνει την επιστήμη της Αναγέννησης, την Κλασική περίοδο και τη σύγχρονη εποχή, τόσο οι δομές της γνώσης, όσο και οι κανόνες που διέπουν την αναζήτηση και ανάδειξη της αλήθειας, χαρακτηρίζονταν από ποικιλία και πολυμορφία. Η συλλογή και σόρευση δημιουργημάτων της φύσης αλλά και του ανθρώπου ήταν πάντα ένας από τους τρόπους για να γνωρίσει κανείς καλύτερα τον κόσμο, ωστόσο, το *studiolo*, το *theatrum mundi*, η *Kunstkammer* και η *Wunderkammer*, οι συλλογές και τα μουσεία, διαμορφώνονταν με βάση τα επιστημολογικά συμφραζόμενα της εποχής, και επομένως επέτρεπαν ποικίλες εκδοχές και δυνατότητες γνώσης, ανάλογα με τις δομές και τους κανόνες κάθε περιόδου.

²⁰ Hooper- Greenhill, 1980 σελ 21-23

Δεν υπάρχει γενικής και καθολικής ισχύος έννοια «μουσείο», η οποία απλώς επανέρχεται κατά καιρούς με διαφορετική μορφή. Δεν υπάρχουν «άμεσοι πρόγονοι» ή «θεμελιώδης ρόλος») του μουσείου, η ταυτότητά του, οι στόχοι του, οι λειτουργίες του και οι «λειτουργοί» του αλλάζουν από εποχή σε εποχή. Όπως φαίνεται και από τις περιπτώσεις που εξετάσαμε αναλυτικά, η ταυτότητα του μουσείου και των προδρόμων του αλλάζει συνεχώς, ανάλογα με τα επιστημονικά ή / και πολιτισμικά συμφραζόμενα, αλλά και ανάλογα με τους συσχετισμούς δύναμης και εξουσίας στο πλαίσιο της κοινωνίας.

Μελετώντας κανείς την «προϊστορία» και την ιστορία των μουσείων, διαπιστώνει σημαντικές αλλαγές και μετατοπίσεις από εποχή σε εποχή, κυρίως ως προς την ταξινόμηση και τη νοηματοδότηση των έργων, τη χρήση και την αξιοποίηση των συλλογών. Η προαγωγή της «γνώσης» και της «αλήθειας» επανέρχεται ως στόχος σε όλες τις εποχές, δίχως ωστόσο ο τρόπος με τον οποίο υπηρετείται να ακολουθεί σταθερή και αμετάβλητη πορεία.

Στο Παλάτσο Μέντιτσι, για παράδειγμα, αλήθεια ήταν η αλήθεια του ηγεμόνα (διαδοχικά, του Κόζιμο, του Πιέρο και του Λορέντσο των Μεδίκων), ο οποίος βρισκόταν στην κορυφή μιας ιεραρχικής δομής. Αυτού του είδους η «παραγωγή γνώσης» διακόπηκε απότομα το 1494, όταν τα γαλλικά στρατεύματα εισέβαλαν στη Φλωρεντία και οι Μεδικοί εκδιώχθηκαν από την πόλη, όσα έργα από τις συλλογές τους απέμειναν στο κτήριο (γιατί υπήρξαν και άλλα που τα πήραν μαζί τους) μετακινήθηκαν, αναδιοργανώθηκαν και αναδιαρθρώθηκαν, ώστε να αναδείξουν μια νέα «αλήθεια», ικανή να νομιμοποιήσει νέες σχέσεις εξουσίας.

Στην «αίθουσα του κόσμου», στη Wunderkammer, γνώση ήταν η αποκάλυψη ενός ιεραρχικού, αποκρυφιστικού / μαγικού, κεντρομόλου, παγιωμένου κόσμου, τον οποίο τα κάθε είδους «σήματα» εν μέρει τον αποκάλυπταν και εν μέρει τον συγκάλυπταν, με το υποκείμενο (ηγεμόνα/ λόγιο/ θεατή) στο κέντρο του. Αυτό, ωστόσο, το είδος αλήθειας δεν μπορούσε πια να υπηρετείται από τη στιγμή που οι Αναγεννησιακές δομές της γνώσης κατέρρευσαν. Όσες συλλογές παρέμειναν ανεπηρέαστες από αυτές τις αλλαγές δεν μπόρεσαν πια να βασίζονται στις ίδιες δομές ερμηνείας των απόκρυφων γνώσεων. Έτσι, στο μέτρο που οι σχέσεις τις οποίες αποκάλυπταν οι δεσμοί μεταξύ των αντικειμένων ατόνησαν, οι συλλογές έχασαν τους συνεκτικούς δεσμούς τους, έγιναν «παράλογες», «συγκεχυμένες», «ετερόκλητες».

Στην περίπτωση της Βασιλικής Εταιρείας, «γνώση» ήταν η καταγεγραμμένη σχέση λέξεων και πραγμάτων που συγκροτείται μέσω διαφοροποιήσεων, διακρίσεων, ακόμη και επιδεικτικών αντιπαραθέσεων. Η αλήθεια αυτή δεν μπορούσε να «παραχθεί» λόγω έλλειψης αντίστοιχων λειτουργικών τεχνολογιών. Στο μέτρο που βαθμιαία η γλώσσα δεν είχε πια στόχο την ονοματοδότηση και κατάταξη του φυσικού κόσμου αλλά την αναπαράσταση νοητικών διεργασιών, αυτού του είδους η παραγωγή γνώσης άρχισε να μην έχει νόημα, το όλο σχέδιο άρχισε να εγκαταλείπεται και η συλλογή έπαψε να εμπλουτίζεται και να προκαλεί το ενδιαφέρον, ως τη στιγμή που θα ενταχθεί σ' ένα νέο ίδρυμα, με δικές του πρακτικές και «αλήθειες»: το Βρετανικό Μουσείο.

Στο μουσείο, την εποχή της Γαλλικής Επανάστασης, γνώση σημαίνει την αλήθεια της αποτίναξης της τυραννίας, τη δυνατότητα να δει κανείς την ιστορία του ανθρώπου με νέο μάτι, από τη σκοπιά της απελευθέρωσής του από κάθε είδους καταπίεση. Την ίδια στιγμή, μια παλιά μορφή γνώσης επανενεργοποιήθηκε σε νέα συμφραζόμενα: η γνώση της θέσης του ηγεμόνα. Αυτές όλες οι εξελίξεις είχαν βραχυπρόθεσμες συνέπειες των οποίων ο κύκλος έκλεισε το 1814 -15 αλλά και μακροπρόθεσμες πολιτισμικές και πολιτικές προεκτάσεις, όχι μόνο στη Γαλλία και σε όσα ίσχυαν στο εξής αναφορικά με το θεσμό των μουσείων, αλλά και σε όλη την Ευρώπη κατά την διάρκεια του 19^{ου} αιώνα.

Έτσι για να κατανοήσουμε καλύτερα τον τρόπο που το μουσείο τροφοδοτείται από την εποχή του και τις κυρίαρχες αντιλήψεις, ιδέες κ. ο. κ, αλλά και τον τρόπο που το ίδιο την τροφοδοτεί, μια παναγία με το θείο βρέφος π. χ, στο Παλάτσο Μέντιτσι θα γινόταν αντιληπτή όχι μόνο με θρησκευτικούς αλλά και αποτροπαϊκούς όρους- δηλαδή σαν κάτι ικανό να προκαλεί δέος, αλλά και να προστατεύει από τις δυνάμεις του κακού. Όσο για την

αξία της, αυτή θα ήταν συνάρτηση όχι μόνο της φήμης του καλλιτέχνη που την είχε ζωγραφίσει, αλλά και της ποιότητας και της ποσότητας των υλικών που αυτός είχε χρησιμοποιήσει (λ. χ. φύλλα χρυσού λαζουρίτης, κ. α.). Τέλος, μια τέτοια θρησκευτική σύνθεση θα μπορούσε να εντάσσεται σε ευρύτερο εικονογραφικό σχέδιο ή να αποτελεί μεμονωμένο έργο, να είχε εκτεθεί κατά το παρελθόν σε άλλο χώρο ή να είχε φιλοτεχνηθεί ειδικά για το Παλάτσο Μέντιτσι. Με λίγα λόγια, η ματιά του θεατή που αντίκριζε αυτή την *Παναγία με το θείο βρέφος* λειτουργούσε, προφανώς, στο πλαίσιο μιας δεδομένης θεολογικής – πολιτικής τάξης πραγμάτων ικανότητα του ν' απολαύσει τη συγκεκριμένη σύνθεση ήταν συνάρτηση αισθητικών όσο και πνευματικών κριτηρίων.

Στη δεύτερη περίπτωση που εξετάσαμε, της Wunderkammern ή της «αίθουσας του κόσμου», μια Παναγία με το θείο βρέφος, θα γινόταν αντιληπτή ως μέρος της αναπαράστασης του κόσμου και ειδικότερα της ιεραρχικής δομής του. Με αυτή την έννοια θα μπορούσε να βρίσκεται δίπλα- ή έστω κοντά- σε αντικείμενα πολύ διαφορετικής προέλευσης και πολύ διαφορετικού χαρακτήρα, στο πλαίσιο μιας ευρύτερης κοσμολογικής τάξης πραγμάτων. Επιπλέον είναι πιθανόν η συγκεκριμένη σύνθεση να είχε αποκτηθεί (με τη βοήθεια και ειδικών μεσαζόντων) από την εν ευρεία έννοια αγορά έργων τέχνης για λογαριασμό του ιδιοκτήτη της συλλογής και επομένως να είχε περάσει από αρκετά χέρια πριν καταλήξει στην «αίθουσα του κόσμου». Όσο για την αξία της, αυτή θα ήταν συνάρτηση όχι μόνο του ζωγράφου που την είχε φιλοτεχνήσει, της τεχνικής της και των υλικών της, αλλά και της κοινωνικής της θέσης και της ακτινοβολίας των (κατά καιρούς) κατόχων της.

Τέλος η απόλαυση που θα ένιωθε ο θεατής παρατηρώντας την Παναγία με το θείο βρέφος θα προϋπόθετε μια σειρά από σχέσεις ιεραρχίας και από αντιστοιχίες (πιθανώς με έντονο το προσωπικό στοιχείο) στο πλαίσιο μιας εικόνας του κόσμου, ενδεχομένως με σαφώς απόκρυφα ή και αποκρυφιστικά στοιχεία.

Στην Τρίτη περίπτωση, τη Συλλογή της Βασιλικής Εταιρίας, μια Παναγία με το θείο βρέφος θα αντιμετωπιζόταν σαν κάτι που δεν ταιριάζει με μια πλήρη εικόνα της φύσης. Από την άλλη θα μπορούσε να έχει ιδιαίτερη σημασία ως προσφορά από επιφανή δωρητή. Μάλιστα, αν ήταν έργο γνωστού καλλιτέχνη, η ανήκε προηγουμένως σε επιφανείς πολίτες, ή είχε εκτεθεί σε χώρο που έχαιρε ιδιαίτερης εκτίμησης, η αξία της θα αυξανόταν σημαντικά. Υπήρχε εξάλλου και το ενδεχόμενο η απόλαυση/ συγκίνηση του θεατή να ήταν περισσότερο απόρροια της σκέψης ότι η συγκεκριμένη Παναγία ήταν δωρεά επιφανούς προσώπου και λιγότερο εκτίμησης στις καλλιτεχνικές της αρετές.

Στην τέταρτη περίπτωση, του μουσείου στην εποχή της Γαλλικής Επανάστασης, η συγκεκριμένη ζωγραφική σύνθεση, θα εντασσόταν σ' ένα σύνολο έργων προορισμένων ν' αποτυπώνουν και να προβάλλουν την απελευθέρωση από τους κάθε είδους τυράννους και καταπιεστές, με απώτερο στόχο τη διαμόρφωση ενός νέου κοινού, πιστού στο νέο καθεστώς και στον ιστορικό του ρόλο. Μαζί με άλλα λίγο –πολύ αντίστοιχα έργα προερχόμενα από το χέρι του ίδιου καλλιτέχνη ή από την ίδια περιοχή/ «σχολή», ο πίνακας θα επιτελούσε εκτός των άλλων και (εκ)παιδευτικό ρόλο συμβάλλοντας στην άνοδο του μορφωτικού και γενικότερα πνευματικού επιπέδου του κοινού.

Η αντιμετώπιση του πίνακα θα ήταν συνάρτηση της αντίληψης, που είχε αρχίσει να επικρατεί για την διπλή ιδιότητα του ανθρώπου, ως υποκειμένου αλλά και αντικείμενου της σχετικής ανάλυσης. Η οπτική γωνία των ανθρώπων του μουσείου θα ήταν προφανώς αρκετά διαφορετική από εκείνη του απλού επισκέπτη θεατή στην πρώτη περίπτωση, η ικανοποίηση θα προερχόταν κατά βάση από την παραγωγή γνώσης και αλήθειας» (έρευνα, σύνταξη καταλόγου, εκθέσεις, κ. α.) ενώ στην δεύτερη από την «κατανάλωση» αυτής της γνώσης.

Σε αυτά τα συμφοραζόμενα, γίνεται αντιληπτό ότι τα εκθέματα και τα κάθε είδους αντικείμενα δεν έχουν εγγενή διαχρονική ταυτότητα ούτε αντίστοιχο νόημα, ότι ακόμη και οι τρόποι φύλαξης, συντήρησης και ταξινόμησής τους αλλάζουν (Impry & Mac Gregor 1985:1) Εντυφώνοντας κανείς στο θέμα, διαπιστώνει «συνεχή ασυνέχεια» τομές, ρήξεις και

επαναπροσανατολισμούς σε ότι αφορά το χαρακτήρα αλλά και την νοηματοδότηση των εκθεμάτων ενός μουσείου.

Στις περιπτώσεις για τις οποίες έγινε ήδη λόγος διαπιστώσαμε ότι οι αλλαγές στο χαρακτήρα και στη φυσιογνωμία των συλλογών οφείλονταν είτε σε εξωγενείς παράγοντες (πολέμους, επαναστάσεις, κ. α) είτε σε λιγότερο θεαματικές ασυνέχειες, όπως οι διοικητικές μεταρρυθμίσεις, προβλήματα χρηματοδότησης ακόμη και επικράτηση περισσότερο κοινωνικών κριτηρίων και προσανατολισμών. Οι αλλαγές αυτές ακολουθούν φυσικά τους δικούς τους σε κάθε περίπτωση ρυθμούς. Για παράδειγμα, μετά την κατάρρευση των Αναγεννησιακών αντιλήψεων για την επιστήμη ενώ ορισμένες «αίθουσες του κόσμου» Wunderkammern, όπως αυτή των ηγεμόνων της Σαξονίας στη Δρέσδη, παρέμειναν αναλλοίωτες έως την εποχή των Ναπολέοντειων Πολέμων, άλλες όπως αυτή του Φραντσέσκο Α΄ των Μεδίκων στη Φλωρεντία, σχεδόν αμέσως μετά την ίδρυσή τους αναδιαρθρώθηκαν ριζικά.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΣΤΗ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ ΣΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΠΟΛΙΤΙΚΗ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

Όπως γίνεται αντιληπτό τόσο από την ιστορική αναδρομή που πραγματοποιήθηκε, γύρω από το θεσμό του μουσείου και της συλλογής, όσο και από το τελευταίο παράδειγμα, τα μουσεία δεν είναι ουδέτερο έδαφος, δηλαδή χώρος απαλλαγμένος από πολιτιστικές κοινωνικές και πολιτικές επιρροές. Αντιθέτως εντάσσονται σ' αυτό που ο Αλτουσέρ ονομάζει «εργαλεία κρατικής ιδεολογίας» δηλαδή ιδρύματα (όπως τα σχολεία και τα δίκτυα πληροφοριών και επικοινωνιών) που εκπροσωπούν και προωθούν την κυρίαρχη ιδεολογία. Κατά τον ίδιο τρόπο, οι εκθέσεις δεν είναι απλές αναπαραστάσεις αδιαμφισβήτητων δεδομένων. Οι εκθέσεις αποτελούν μια μορφή ερμηνείας, η οποία μπορεί να επιχειρεί συνειδητά να διαδώσει ένα ιδεολογικό μήνυμα ή μπορεί εμμέσως να αντικατοπτρίζει ένα ιδεολογικό σύστημα μέσω συγκεκριμένων εκθεσιακών στοιχείων ή κατασκευών. Είναι το συγκεκριμένο ιστορικό κοινωνικοπολιτικό και ιδεολογικό πλαίσιο μέσα στο οποίο δημιουργείται κάθε έκθεση, εκείνο που καθορίζει όχι μόνο τη μορφή της αλλά κυρίως το είδος των μηνυμάτων – ηθελημένων ή αθέλητων- που αυτή προωθεί. Η έκθεση με άλλα λόγια είναι «ένα πολιτιστικό τεχνούργημα, η ανάλυση του οποίου μπορεί να αποκαλύψει περισσότερα στοιχεία για την εποχή την οποία παρουσιάζει. Υπό αυτή την έννοια κάθε έκθεση μπορεί να θεωρηθεί ως ένα νέο ιδεολογικό αντικείμενο, που απαιτεί τη δική του ξεχωριστή ερμηνεία.

Στο κεφάλαιο αυτό, θα επιχειρήσω να αναδείξω τη σημασία του μουσείου στη διαδικασία συγκρότησης της εθνικής ταυτότητας, αξιοποιώντας ως παράδειγμα το ρόλο που έπαιξε ο θεσμός του μουσείου, κατά την πορεία εθνικής συγκρότησης του ελληνικού κράτους. Πιο συγκεκριμένα, θα εστιάσουμε στο ρόλο του ως **ιδεολογικού μετασχηματιστή, «κατασκευαστή» ιστορικής μνήμης και εθνικής ταυτότητας** επιχειρώντας παράλληλα να αναδειχθεί και το πλέγμα των πολιτικών, κοινωνικών και ιδεολογικών παραγόντων που επέδρασαν στη διαμόρφωση μιας συντηρητικής τελικά λειτουργίας του μουσείου στον τόπο μας.

Στο ερώτημα τι είναι μουσείο, οι σύγχρονοι ειδικοί (αρχαιολόγοι, μουσειολόγοι, ανθρωπολόγοι και ιστορικοί) δίνουν διάφορους ορισμούς: «αρχείο υλικού πολιτισμού», «συγκροτημένος λόγος που μεταφέρει στο παρόν όψεις, αξίες και γεγονότα του παρελθόντος», «εργαλείο κρατικής ιδεολογίας», «χωρικό τέχνασμα μνήμης», «ένας τρόπος που κοινωνία αναμειγνύεται στη διεργασία παραγωγής και αναπαραγωγής της Ιστορίας και της γνώσης.

Οι ορισμοί αν και ποικίλουν, ταυτίζονται ωστόσο, με τη γενική παραδοχή ότι, όπως αναφέρθηκε, το μουσείο δεν είναι ένας χώρος ουδέτερος, αλλά δέχεται την επίδραση ποικίλων πολιτιστικών, ιδεολογικών, κοινωνικών και πολιτικών παραγόντων που καθορίζουν το έργο του και τη μουσειακή πρακτική στον τόπο μας.

Το μουσείο, είναι ένας θεσμός με μακρά ιστορία, και αντανακλά τις αντιλήψεις και τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της κοινωνίας μέσα στην οποία κάθε φορά ζει, όπως στην περίπτωση του Palazzo Medici, της “Αίθουσας του Κόσμου”, την εποχή της Γαλλικής Επανάστασης κ.ο.κ. όπου αντικατόπτριζε με πλήρη σαφήνεια τις αντιλήψεις, την κοινωνική διάρθρωση, το επίπεδο της επιστημονικής και φιλοσοφικής εξέλιξης της εποχής και του τόπου στον οποίο βρισκόταν. Το ιδεολογικό πλαίσιο λειτουργίας του παρ' όλα αυτά διαμορφώνεται τον 19^ο αιώνα, σε μια εποχή που συγκροτούνται τα εθνικά κράτη και ωριμάζουν οι εθνικισμοί στην Ευρώπη. Σύμφωνα με τη γλώσσα της εθνικής ιδεολογίας της εποχής εκείνης, τα νεοσύστατα έθνη- κράτη ή, αλλιώς, οι κοινότητες της μνήμης όπως τις ονόμαζε ο Max Weber όφειλαν να διαθέτουν ένα ιστορικό παρελθόν «μακράς διάρκειας». Η

ανασύνθεση του ιστορικού παρελθόντος ήταν το μαγικό κλειδί στα χέρια των κυρίαρχων ομάδων, που ανέλαβαν να ανασυντάξουν την ιστορική μνήμη της κοινότητας με βάση πολιτισμικές αρχές και πολιτικά προστάγματα της εθνικιστικής ιδεολογίας. Ως βασικότερα θεωρούνταν: **η απόκτηση πολιτικής ανεξαρτησίας, η επίτευξη πολιτισμικής ομοιογένειας, η ανάδειξη των συνεκτικών στοιχείων του εθνικού σώματος, η ενίσχυση της εσωτερικής ενότητας και ομοψυχίας και η επέκταση του εθνικού χώρου σε περιοχές που θεωρούνταν τμήματα του έθνους** (εδαφική, πολιτισμική, οικονομική επέκταση).

Ο ρόλος του μουσείου στη διαμόρφωση της ελληνικής Εθνικής Ταυτότητας

Με την ίδρυση του νέου ελληνικού κράτους, το 1830, αναδύθηκε ως θεμελιώδης πολιτική και ιδεολογική προτεραιότητα η ανάγκη να παγιωθεί και να εκφραστεί η εθνική ταυτότητα ως εντελώς ξεχωριστή από εκείνη άλλων εθνών. Η οικοδόμηση εξάλλου μιας ξεχωριστής εθνικής ταυτότητας, και η συνακόλουθη παγίωσή της «εθνικής παράδοσης» ως μοναδικής και αποκρυσταλλωμένης, αποτελεί το μόνο τρόπο ιδεολογικής νομιμοποίησης κάθε νέου πολιτικού σχηματισμού. Στην περίπτωση της χώρας μας η νομιμοποίηση της ύπαρξης της σύγχρονης Ελλάδας ήταν ακριβώς ο δεσμός με την κλασσική Ελλάδα και η προφανής απόδειξη του θεσμού αυτού ήταν οι αρχαιότητες. Η άποψη ότι τα μνημεία ήταν ο ίδιος ο λόγος ύπαρξης του σύγχρονου ελληνικού κράτους ήταν ευρέως διαδεδομένη μεταξύ όχι μόνο των Ελλήνων αλλά και πολλών ευρωπαίων που συχνά παρατηρούσαν ότι η Ελλάδα σώθηκε χάρη στην ανάμνηση του παρελθόντος. Είναι σημαντικό αντιληφθούμε πως τα μνημεία ήταν για το νέο κράτος τα μόνα έτοιμα για χρήση εθνικά σύμβολα και πως σε μια προσπάθεια να επιβεβαιώσει την ίδια του την ύπαρξη, το κράτος προώθησε ως αυθεντική εθνική κληρονομιά την παράδοση που κληρονόμησε από την αρχαία Ελλάδα. Η προστασία των μνημείων δεν αποτελούσε απλώς θεμελιώδη προτεραιότητα αλλά και η ηθική υποχρέωση: δηλαδή το καθήκον να αποδείξουν οι σύγχρονοι Έλληνες στα μάτια του κόσμου ότι ήταν άξιοι της κληρονομιάς τους.

Είναι χαρακτηριστικό ότι ακόμα και όταν η ιδεολογική αντίληψη περί ελληνικού παρελθόντος επεκτάθηκε έτσι, ώστε να περιλάβει και το Βυζάντιο και το σύγχρονο ελληνισμό, η κλασσική αρχαιότητα εξακολούθησε ν' αποτελεί το κυρίαρχο μοντέλο και η αίσθηση της εθνικής ταυτότητας εξακολούθησε να διατηρείται γύρω από την ιδέα της συγγένειας με την αρχαία Ελλάδα. Αυτό εξηγεί γιατί τα ελληνικά μουσεία ήταν προσανατολισμένα αποκλειστικά προς την κλασσική αρχαιότητα, όχι μόνο κατά την διάρκεια των πρώτων δεκαετιών μετά την ίδρυση του κράτους αλλά και πολύ αργότερα.

Το νεοσύστατο ελληνικό κράτος, όπως, άλλωστε και όλα τα έθνη- κράτη στην Ευρώπη, με την απόκτηση της πολιτικής του ανεξαρτησίας, για να εξυπηρετήσει την ανάγκη του για εθνικό αυτό προσδιορισμό, για ενσωμάτωση και ομογενοποίηση των ποικίλων ομάδων του εθνικού σώματος, ενδυνάμωση της συλλογικής μνήμης και καλλιέργεια του αισθήματος του συνανήκειν σε μια κοινή παράδοση, θεσμοποίησε και συστηματοποίησε τα κατεξοχήν πεδία «εθνικής διαπαιδαγώγησης», με τη θέσπιση τελετουργιών, την επαναλαμβανόμενη χρήση συμβόλων (εθνικών εορτών, επετείων, παρελάσεων, μνημείων, κενотаφίων, ηρώων, χαρτών, σημαίων, στολών, ύμνων, όρκων, μουσείων) και, κατεξοχήν, με το εκπαιδευτικό σύστημα και την καθιέρωση ης καθαρεύουσας στην εκπαίδευση. Η κλασσική παιδεία, κύρια δεξαμενή της εθνικής ιδεολογίας, θεμελίωσε το βασικό εθνοκεντρικό ιδεολόγημα καθόρισε καταλυτικά και τον ιστορικών, φιλολογικών, κοινωνικών και λαογραφικών ερευνών στην Ελλάδα. Ειδικά οι Κοινωνικές Επιστήμες της Αρχαιολογίας, της Λαογραφίας (με τον Νικόλαο Πολίτη) και της Ιστορίας (με τον Κωνσταντίνο Παπαρρηγόπουλο) επιφορτίστηκαν να τεκμηριώσουν θεωρητικά την ελληνικότητα της παράδοσης. Λόγω της οργανικής σχέσης του μουσείου με τις Κοινωνικές Επιστήμες (με το αντικείμενο, τη θεωρία και τη μέθοδό τους), ήταν φυσικό ο εθνοκεντρικός προσανατολισμός των συγκεκριμένων Κοινωνικών Επιστημών να επιδράσει στη μορφή, το έργο και την ιδεολογία του μουσείου, καθορίζοντας απόλυτα τους τρόπους

παρουσίασης και ερμηνείας της αρχαιότητας στον μουσειακό χώρο. Έτσι, για παράδειγμα το **ιστορικό μουσείο**, ένα κατεξοχήν πολιτικό μουσείο, ακολούθησε πιστά τις επιστημονικές και ιδεολογικές κατευθύνσεις της ιστορικής επιστήμης και, συγκεκριμένα, τις αρχές της θετικιστικής Ιστοριογραφίας του 19^{ου} αιώνα, σύμφωνα με την οποία η ιστορική εξέλιξη είναι γραμμική/ προοδευτική, το παρελθόν εν δυνάμει γνωστό, καθώς αποδεικνύεται από τα γεγονότα και τις πρωτογενείς πηγές, η πίστη στην αντικειμενική γνώση δεδομένη, όπως η πίστη στη μια, οριστική και αμετάκλητη ιστορική αλήθεια.

Από τις απαρχές του, επομένως, το ελληνικό μουσείο λειτούργησε ως χώρος παραγωγής και αναπαραγωγής της ιστορικής γνώσης στο πλαίσιο του εθνοκεντρικού ιδεολογικού συστήματος. Υιοθέτησε και εκπροσώπησε την επίσημη ιδεολογική στάση του κράτους για το ένδοξο ελληνικό παρελθόν και τέθηκε στην υπηρεσία της ανάγκης για τη συγκρότηση εθνικής ταυτότητας. Αναπότρεπτα, η πολιτική εξάρτηση από το κράτος εγκλώβισε τελικά το μουσείο στο ρόλο του «διαχειριστού εθνικών χαρακτηριστικών» και σε μια «αιωνόβια λογική που ήθελε το μουσείο να είναι απλώς μια ευπρόσωπη, αισθητικά καλοστημένη και καθαρή αποθήκη καλλιτεχνικών τεχνοπραγμάτων».

Παράλληλα, θα πρέπει να επισημάνουμε ότι τα πολιτισμικά στοιχεία αναφοράς της εθνικής ταυτότητας συνυφάνθηκαν γύρω από δύο ιδέες: **την ιδέα της ιστορικής συνέχειας και την ιδέα της συγγένειας του ελληνικού έθνους με την αρχαία Ελλάδα**. Η υλική επιβεβαίωση των ιδεών αυτών, τα αρχαία μνημεία, κίνησαν το ενδιαφέρον της πολιτείας από την εποχή της έλευσης του βασιλιά Όθωνα στην Ελλάδα. Οι βάσεις, όμως, για την ανάπτυξη και συστηματοποίηση των αρχαιολογικών ερευνών τέθηκαν ουσιαστικά το τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα με τη δημιουργία της **Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, την εφαρμογή του αρχαιολογικού νόμου, την ίδρυση της Αρχαιολογικής Εταιρείας, την ενεργοποίηση των ανασκαφών, την περισυλλογή των αρχαιοτήτων, τη λήψη προστατευτικών μέτρων για τις αρχαιότητες και την ίδρυση μουσείων**.

Η έμπρακτη μέριμνα του ελληνικού κράτους για τις αρχαιότητες και τα μουσεία αποτυπώνεται στις παρακάτω ενδεικτικές χρονολογίες:

- Το 1833 συστήνεται η Αρχαιολογική Υπηρεσία στο Υπουργείο Παιδείας, το 1834 ολοκληρώνεται. Γενικός έφορος αρχαιοτήτων ορίζεται αρχικά ο γερμανός αρχιτέκτονας Anton Weissenburg και από το 1834-1836 ο Ludwig Ross, με «υποεφόρους» τους Κ. Πιττάκης, Ι. Κοκκώνη.
- Το 1836 ιδρύεται η επταμελής Αρχαιολογική Επιτροπή θα λειτουργήσει ως το 1838, το 1840 το Υπουργείο Παιδείας επιχειρεί να την ανασυστήσει. Κύριο έργο της η έκδοση Αρχαιολογικής Εφημερίδας, η διατήρηση των μνημείων, η διάταξη των αρχαίων στα μουσεία, η αρχαιολογική εργασία.
- Το 1837 ιδρύεται η Αρχαιολογική Εταιρεία Ελλάδος.
- Το 1834 ψηφίζεται ο πρώτος αρχαιολογικός νόμος, έργο του γερμανού νομοθέτη G. Mauger, που καθόρισε την ίδρυση μουσείων και άλλων συλλογών στην Αθήνα και τις άλλες πόλεις και ρύθμισε τα σχετικά με τις ανασκαφές, τη διατήρηση και την ιδιοκτησία των αρχαίων. Αντικαθίσταται με νέο αρχαιολογικό νόμο το 1899. Το 1910 εκδίδονται νόμοι για την οργάνωση της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας του κράτους. Το 1932 αναθεωρείται η παλιά αρχαιολογική νομοθεσία με το γνωστό νόμο «Περί αρχαιοτήτων» που ισχύει ως σήμερα.
- Από το 1837 ως το 1843 εκδίδεται το φυλλάδιο της Αρχαιολογικής Εφημερίδας. Θ κυκλοφορήσει πάτο το 1952. Το 1888 εκδίδεται το Αρχαιολογικόν Δελτίον ως αυτοτελές δημοσίευμα.
- Τα πρώτα μουσεία κτίστηκαν στην Αθήνα μετά τα μέσα του 19^{ου} αι: το Μουσείο της Ακρόπολης θεμελιώθηκε το 1865, η οικοδομή ολοκληρώθηκε το 1874 και στα χρόνια 1885-1890 πλουτίστηκε με έργα αρχαίας τέχνης από τις ανασκαφές του Καββαδία και Kawerau. Η ίδρυση του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου είχε ορισθεί στον

πρώτο αρχαιολογικό νόμο το 1834, η οικοδομή θεμελιώθηκε το 1866 και ολοκληρώθηκε το 1889.

- Το 1846, επί πρωθυπουργού Ι. Κωλέττη, θεσμοθετούνται οι ξένες αρχαιολογικές σχολές στην Ελλάδα.
- Η εποχή των ανασκαφών αρχίζει ουσιαστικά στη δεκαετία του 30. Σταματά με την κήρυξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Το 1945 αρχίζει ουσιαστικά η εποχή των ανασκαφών, της οργάνωσης των μουσείων και της μελέτης των αρχαιολογικών ευρημάτων.
- Το 1960 μεταφέρεται η Αρχαιολογική Υπηρεσία από το Υπουργείο Παιδείας στο Υπουργείο Προεδρίας της Κυβερνήσεως ως ανεξάρτητη υπηρεσιακή μονάδα. Το 1971 μεταφέρεται στο Υπουργείο Πολιτισμού και Επιστημών.
- Το 1963 δημιουργούνται οι Εφορείες: Κλασικών και Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, Νεότερων Μνημείων και Ιδιωτικών Αρχαιολογικών Συλλόγων.
- Το 1973 ιδρύεται το Κέντρο Συντήρησης Αρχαιοτήτων στο Υπουργείο Πολιτισμού.

Από τα τέλη του 19^{ου} αι. εκδηλώνουν ζωηρό ενδιαφέρον για τις αρχαιότητες και οι ιδιώτες:

- Το 1882 ιδρύεται η Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία.
- Το 1884 η Χριστιανική Αρχαιολογική Εταιρεία
- Το 1908 η Λαογραφική Εταιρεία.
- Το 1918 το Λαογραφικό Αρχείο.

Με ιδιωτική πρωτοβουλία, επίσης, ιδρύονται τα εξής μουσεία:

Το 1882 το Εθνικό Ιστορικό Μουσείο και επίσημα το 1926.

Το 1883 το Βυζαντινό Μουσείο. Μετά 20 χρόνια (1914) ψηφίζεται νόμος για την ίδρυση Βυζαντινού Χριστιανικού Μουσείου που εγκαινιάζεται επίσημα το 1930.

Το 1918 ιδρύεται το Μουσείο Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης.

Τέλος, οργανώνονται τα εξής επιστημονικά Συνέδρια:

- Το 1905 το Α΄ Διεθνές Αρχαιολογικό Συνέδριο στην Αθήνα
- Το 1930 το Γ΄ Διεθνές Βυζαντινολογικό Συνέδριο.
- Το 1967 το Α΄ Συνέδριο Ελλήνων Αρχαιολόγων.

Από τα παραπάνω στοιχεία μπορούμε να διαπιστώσουμε τα εξής: το πρώτο ενδιαφέρον του ελληνικού κράτους για τις αρχαιότητες, η διαμεσολάβηση της ιδιωτικής πρωτοβουλίας που υποστηρίζεται, φυσικά, από το κράτος, όπως επίσης η καθυστέρηση στη διαμόρφωση μιας συγκροτημένης πολιτικής για τα μουσεία και τις αρχαιότητες.

Η απουσία μιας συγκροτημένης μουσειακής πολιτικής είναι ένα σοβαρό ζήτημα και πηγάζει σε μεγάλο βαθμό από την ταυτόχρονη απουσία μιας συνεκτικής μουσειολογικής θεωρίας, που οφείλεται κατεξοχήν στην αδυναμία των Κοινωνικών Επιστημών να απεγκλωβισθούν από το γνωστό πλαίσιο του εθνοκεντρικού ιδεολογήματος και του αρχαιολατρικού προσανατολισμού και να διαμορφώσουν μια σύγχρονη μουσειολογική θεωρία. Ο συγκεκριμένος εγκλωβισμός είχε ως αποτέλεσμα τα μουσεία να λειτουργούν σταθερά ως κέντρα ερμηνείας της ελληνικής ιστορίας και ενδυνάμωσης της πολιτισμικής και εθνικής ταυτότητας. Τελικά, η μονολιθική, στατική και στερεότυπη άποψη που προώθησαν τα μουσεία για το ιστορικό παρελθόν καθήλωσε τη μουσειακή πρακτική σε «συντηρητικά» σχήματα και ευνόησε, ταυτόχρονα, την άσκηση μιας αυθαίρετης μουσειακής πρακτικής που επιβίωσε ως τις μέρες μας. Μόνιμα χαρακτηριστικά της μουσειακής πρακτικής στον τόπο μας είναι τα εξής: η χρονολογική, ταξινομική, αντικειμενοκεντρική, μη-πληροφοριακή, μονοσήμαντη, στατική παρουσίαση, ο διδακτισμός και η κυριαρχία του αισθητισμού. Τα μουσεία, ωστόσο, παρά το συμβολισμό τους ως «ιερών» χώρων για την προβολή της ένδοξης ελληνικής ιστορίας, για πολλά χρόνια ήταν αποθηκευτικοί χώροι για «την ασφαλή φύλαξη των αντικειμένων υψηλής τέχνης».

Οι σύγχρονοι μελετητές υποστηρίζουν ότι το μουσείο εξακολουθεί να είναι στη χώρα μας «ένα θησαυροφυλάκιο αδρανούς μνήμης, κύριος μοναδικών αντικειμένων, χώρος επίσημος, κόσμος δεδομένος, βασίλειο της σιωπηλής αυθεντίας, ξένο προς την ερώτηση, την ανάλυση, την κριτική». Ο εκπαιδευτικός ρόλος του μουσείου εξακολουθεί να επικεντρώνεται στην καλλιέργεια της αγάπης για το «απαράμιλλο μεγαλείο της ελληνικής αρχαιότητας και στην απόδειξη της διαχρονικής συνέχειας ου ελληνισμού». Ο προσανατολισμός αυτός εξηγεί και το ζήτημα της κυριαρχίας των αρχαιολογικών και λαογραφικών μουσείων στη χώρα μας για πολλά χρόνια.

Ας ρίξουμε σε αυτό το σημείο μια ματιά στο πώς διαμορφώθηκε, και με ποιούς όρους η έκθεση των αρχαιοτήτων στην Ελλάδα, καθοδηγούμενοι από το επιστημονικό άρθρο της Δρ. Ανδρομάχης Γκαζή, Επίκουρης Καθηγήτριας Μουσειολογίας στο Τμήμα Επικοινωνίας, Μέσων και Πολιτισμού, του Παντείου Πανεπιστημίου.

Εκ πρώτης όψεως η έκθεση των αρχαιοτήτων την περίοδο που εξετάζουμε ήταν αντικειμενοκεντρική, γραμμική, μη-πληροφοριακή και γενικότερα, αισθητικού χαρακτήρα. Τα αντικείμενα στις εκθέσεις αυτές αποτελούσαν την ίδια τη σημασία της έκθεσης. Αυτό γίνεται κατανοητό, εάν σκεφτούμε πως τα μουσεία στην Ελλάδα σε αντίθεση με τα Ευρωπαϊκά της περιόδου, τα οποία δημιουργήθηκαν πάνω σε ήδη υπάρχουσες συλλογές, ήταν η αιτία για να δημιουργηθούν συλλογές. Έτσι ήταν φυσικό να εκτίθεται ότι υπήρχε διαθέσιμο. Μια άλλη τάση των πρώτων ελληνικών εκθέσεων ήταν ο σαφής γραμμικός και ταξινομικός τους χαρακτήρας. Ο Πεπονής και ο Hedip έχουν επισημάνει πως τέτοιοι τύποι έκθεσης εμφανίζονται στα πρώτα στάδια ανάπτυξης των μουσείων, όταν όσα παρουσιάζονται ταυτίζονται με αυτά που γνωρίζουν οι ειδικοί. Η έννοια της ερμηνείας που επιτραπεί πιο σύνθετα συστήματα διαμόρφωσης του χώρου, μπορεί να εφαρμοστεί μόνο όταν η απόκτηση της γνώσης απομονωθεί από την μετάδοσή της, δηλαδή όταν η γνώση για τα αντικείμενα απομονωθεί από τη γνώση του πως θα εκτεθούν τα αντικείμενα. Λαμβάνοντας υπ όψιν τα παραπάνω, η έλλειψη ερμηνείας στα ελληνικά μουσεία της περιόδου 1829-1909 εξηγείται ιστορικά, εάν λάβει κανείς υπ όψιν του τη εξέλιξη της ελληνικής αρχαιολογίας ως επιστήμης.

Πρωταρχικός στόχος της πρώιμης ελληνικής αρχαιολογίας ήταν η περισυλλογή των διάσπαρτων αρχαιοτήτων και η φύλαξη τους σε μουσεία. Οι εκθέσεις δεν ήταν παρά μια πλευρά του ενδιαφέροντος αυτού για την προστασία των αρχαιοτήτων, δεν περιελάμβαναν επομένως, τίποτα περισσότερο απ' ότι οι αρχαιολόγοι είχαν συλλέξει ή ανακαλύψει.

Πολλά ακόμη μπορούν να ειπωθούν για να αποσαφηνιστεί αυτή η έλλειψη ερμηνείας. Η ελληνική αρχαιολογία του 19ου αιώνα ήταν ταγμένη τον ιδεολογικό και πολιτικό στόχο να αποδείξει την διαχρονική συνέχεια του ελληνισμού. Έχει πολύ εύστοχα επισημανθεί ότι αυτό το εθνοκεντρικό ιδεολογικό κατασκεύασμα ήταν τόσο ισχυρό και αυτάρκες ώστε να νομιμοποιεί την πλήρη έλλειψη θεωρητικού προσανατολισμού την ελληνική αρχαιολογία. Ένας τέτοιος θεωρητικός προσανατολισμός θα αποσκοπούσε σε μια γενικότερη συζήτηση σχετικά με τη φύση των ιστορικών διαδικασιών, και θα επιχειρούσε να συνδέσει το ελληνικό παρελθόν με τις ανθρώπινες δραστηριότητες στο παρελθόν σε μια ευρύτερη γεωγραφική κλίμακα. Αυτό που συνέβη στην Ελλάδα, αντιθέτως ήταν ότι η διαχρονία ως ερευνητικός στόχος – στην αρχαιολογία, την ιστορία και τη λαογραφία – κατέστη τόσο προφανής ώστε να μην χρειάζεται καμία αιτιολόγηση. Για την αρχαιολογία ήταν αρκετό να φέρει στο φως τα ίδια τα δείγματα του ελληνικού παρελθόντος – τις αρχαιότητες-, και στην συνέχεια να τις παρουσιάσει στο κοινό. Δεν απαιτείτο καμία ερμηνεία αφού ο συμβολικός χαρακτήρας των αρχαιοτήτων ως εθνικών εμβλημάτων ήταν δεδομένος. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια η αρχαιολογία αντιμετωπιζόταν ως ιστορία της τέχνης. Η τοποθέτηση αυτή δεν ήταν, βέβαια, ασυνήθιστη αφού, όπως ήδη αναφέρθηκε, η κυρίαρχη εκθεσιακή φιλοσοφία της εποχής στην Ευρώπη, αντιμετώπιζε το αρχαιολογικό υλικό περισσότερο ως «τέχνη» παρά ως «αρχαιολογία».

Σε πρώτη ανάγνωση, επομένως, προκύπτει ότι, συνειδητά ή μη, οι εκθέσεις βρίσκονται σε συμφωνία με το θεωρητικό σχήμα που αφορούσε την έκθεση των αρχαιοτήτων, όπως σκιαγραφήθηκε προηγουμένως. Ωστόσο, πέρα από την αισθητική διάσταση, οι αρχαιολογικές εκθέσεις είχαν σαφώς και κάποιες άλλες πτυχές.

Για την ελληνική κοινωνία της εποχής η προστασία των μνημείων ήταν ένας από τους πρωταρχικούς στόχους. Μάλιστα αυτός ο στόχος είχε διπλή χροιά, ήταν στενά συνδεδεμένος με την επίτευξη της επιβεβαίωσης της συγγένειας της Ελλάδας με το κλασικό της παρελθόν, αλλά και με την ικανότητα της να διασφαλίσει την κληρονομιά αυτή στα μάτια του κόσμου. Οι θεσμοί της χώρας είχαν προσανατολιστεί προς αυτό τον ιδεολογικό και πολιτικό σκοπό. Το εκπαιδευτικό σύστημα π. χ. ευνοούσε τη διδασκαλία των αρχαίων ελληνικών, των λατινικών, της αρχαίας ελληνικής ιστορίας και φιλοσοφίας, φέρνοντας σε δεύτερη μοίρα τη διδασκαλία των θετικών επιστημών, αλλά ακόμα και της πιο πρόσφατης ιστορίας και της επίσημης γλώσσας. Η αρχαιολογική υπηρεσία και η αρχαιολογική εταιρία είχαν προσαρμοστεί στην επίτευξη του ίδιου στόχου, δηλαδή της πιστοποίησης της εθνικής ταυτότητας μέσω των ανασκαφών, της συλλογής αρχαιοτήτων και της ίδρυσης μουσείων και εκθέσεων.

Μέσα σε αυτά τα πλαίσια οι εκθέσεις όχι μόνο διέσωζαν τις αρχαιότητες στη φυσική τους υπόσταση αλλά προσέφεραν μια οπτική επιβεβαίωση της αρχαίας κληρονομιάς. Οι εκθέσεις είχαν ακόμα να εκπληρώσουν, έμμεσα τουλάχιστον, κι έναν εκπαιδευτικό ρόλο με την έννοια ότι καλούνταν να ενδυναμώσουν την εθνική συνείδηση – μέσα από την προβολή στο κοινό των αρχαιοτήτων- και να διαδώσουν την αρχαιολογική γνώση. Οι αρχαιολογικές εκθέσεις, επομένως, ήταν απόλυτα προσαρμοσμένες στο ιδεολογικό οικοδόμημα του νέου ελληνικού κράτους, που βασιζόταν στο σεβασμό για την δόξα της αρχαίας Ελλάδας και την προσπάθεια χρησιμοποίησης της δόξας αυτής για την επίτευξη σύγχρονων στόχων.

Ποιο ήταν το πιθανό ιδεολογικό μήνυμα που ο επισκέπτης θα «διάβαζε» πίσω από τις εκθέσεις; Εκ πρώτης όψεως δεν θα μπορούσε κανείς να διακρίνει κάτι προφανές. Οι εκθέσεις ήταν στημένες έτσι, ώστε να συμμορφώνονται με τις αρχές της ευπρέπειας και της τάξης, ενώ ο τρόπος παρουσίασης παρέμενε εξωτερικά ουδέτερος. Θα πρέπει εδώ να θυμηθούμε, ακριβώς λόγω του φαινομενικά ουδέτερου χαρακτήρα τους, οι εκθέσεις είναι ένα πεδίο ιδιαίτερα ευάλωτο σε ιδεολογική εκμετάλλευση κι έτσι μπορούν ν' ασκήσουν επιρροή στα μάτια του κοινού. . Επιπλέον το «μήνυμα» των εκθεμάτων επηρεάζεται και από την επίδραση που έχει το εκθεσιακό περιβάλλον στην αντίληψή μας για τα εκθέματα. Ο τρόπος τοποθέτησης, ο σχεδιασμός και η διαρρύθμιση της έκθεσης, και λοιπά, αποτελούν παράγοντες που δρουν ανεξάρτητα από τα ίδια τα εκθέματα και μπορούν άλλοτε να βοηθήσουν και άλλοτε να εμποδίσουν την εκτίμηση και την κατανόηση μας γι' αυτά. Υπό το πρίσμα αυτών των παρατηρήσεων, μπορούμε να επιχειρήσουμε να απαντήσουμε στο ερώτημά μας. Έχουμε σημειώσει επανειλημμένα την έμφαση που έδινε το κράτος στην συγγένεια της σύγχρονης με την κλασική Ελλάδα. Αυτή τουλάχιστον ήταν η πάγια ιδεολογική θέση κατά την διάρκεια των κρίσιμων δεκαετιών του 1830, 1840 και 1850. Θα περίμενε κανείς ότι κατά το δεύτερο ήμισυ του αιώνα όταν το ιδεολογικό όραμα του κράτους είχε επεκταθεί ώστε να συμπεριλάβει και το Βυζάντιο και το σύγχρονο ελληνισμό. Η αλλαγή αυτής της στάσης θα αντικατοπτριζόταν και στα μουσεία. Αυτό όμως δεν συνέβη. Αντίθετα τα μουσεία διατήρησαν την στερεότυπη και βαθιά ριζωμένη αίσθηση της συγγένειας με μία μόνο περίοδο του ελληνικού πολιτισμού, την Κλασική.

Οι αρχαιότητες αποτελούσαν την απόδειξη αυτής της συγγένειας, είχαν συνεπώς προφανή ιδεολογική και πολιτική αξία. Ήταν η αυθεντική τους ιστορικότητα που τους έδινε την συμβολική τους σημασία. Μέσα σε αυτό το ιδεολογικό πλαίσιο αντιλαμβανόμαστε την προσπάθεια δημιουργίας “ευπρεπών” εκθέσεων τέτοιων που να αρμόζουν στην ιστορική και καλλιτεχνική αξία των εκθεμάτων. Συμπεραίνουμε λοιπόν πως η έκθεση των αρχαιοτήτων κάθε άλλο χωρίς ιδεολογική σημασία ήταν.

Ο ουδέτερος τρόπος παρουσίασης τους είχε ως αποτέλεσμα οι εκθέσεις να ενισχύουν και να προωθούν την κυρίαρχη ιδεαλιστική αντίληψη για τις αρχαιότητες και να διαιωνίζουν την επίσημη ιδεολογική στάση του κράτους σχετικά με την αρχαιολογική κληρονομιά.

Αυτό είχε ως αποτέλεσμα τα ελληνικά αρχαιολογικά μουσεία της περιόδου 1829-1909 να παραμείνουν συντηρητικά. Ο συντηρητισμός αυτός δεν ερμηνεύεται μόνο με βάση ιστορικά κριτήρια αλλά φαίνεται ότι είναι κατά κάποιο τρόπο εγγενής σε πολλές κατηγορίες μουσείων. Ο ρόλος των μουσείων είναι να ενισχύουν τη συλλογική γνώση της κοινότητας για τον εαυτό της και για τη θέση της στον κόσμο.

Γι' αυτό το λόγο τα μουσεία τείνουν να επαναλαμβάνουν οικείες και ευρέως διαδεδομένες απόψεις και αυτό στην πράξη μεταφράζεται σε συντηρητικές αφηγήσεις. Όπως πολύ εύστοχα έχει σημειώσει η Susan Pearce, ακριβώς επειδή οι εκθέσεις πρέπει να είναι αναγνωρίσιμες από τους επισκέπτες με τον πιο απλό τρόπο τείνουν να υιοθετούν μια βολική άποψη μέσα από την γκάμα των επιλογών που έχουν στην διάθεσή τους και εκεί ελλοχεύει ο κίνδυνος οι εκθέσεις να καταλήξουν να συντηρούν μια στερεότυπη άποψη για το παρελθόν.

Στην προοπτική του αναπροσδιορισμού του ρόλου του μουσείου και της δομής των μουσειακών εκθέσεων αναζητούνται σήμερα νέοι επιστημολογικοί κανόνες που θα προσαρμόσουν το μουσείο στην διαρκώς μεταβαλλόμενη κοινωνική πραγματικότητα. Βασικό κριτήριο στην αναζήτηση αυτή αποτελεί η οργανική σχέση του μουσείου με την κοινωνία και τις ομάδες που καλείται να υπηρετήσει και συνεπώς, η ευθύνη του μουσείου απέναντι στα καυτά ζητήματα του καιρού μας (εθνοκεντρισμός, διαμόρφωση εθνικής πολιτιστικής κοινωνικής ταυτότητας, ανάγκη πολυφωνίας και εκδημοκρατισμού του μουσείου, παρουσίαση διαφορετικών πολιτισμικών ενοτήτων και κοινωνικών ομάδων, όπως π. χ. των εθνικών μειονοτήτων). Οι ειδικοί συνιστούν την αλλαγή στάσης αυτοθαυμασμού, την υιοθέτηση μιας κριτικής στάσης, ενός ανθρωποκεντρικού προσανατολισμού και μιας πολυπρισματικής ερμηνείας, με σκοπό την πρόκληση διαλόγου για την πολιτιστική και κοινωνική διάσταση του παρελθόντος στο παρόν και στο μέλλον.

Για την ελληνική κοινωνία της εποχής η προστασία των μνημείων ήταν ένας από τους πρωταρχικούς στόχους. Μάλιστα αυτός ο στόχος είχε διπλή χροιά, ήταν στενά συνδεδεμένος με την επίτευξη της επιβεβαίωσης της συγγένειας της Ελλάδας με το κλασικό της παρελθόν, αλλά και με την ικανότητα της να διασφαλίσει την κληρονομιά αυτή στα μάτια του κόσμου. Οι θεσμοί της χώρας είχαν προσανατολιστεί προς αυτό τον ιδεολογικό και πολιτικό σκοπό. Το εκπαιδευτικό σύστημα π. χ. ευνοούσε τη διδασκαλία των αρχαίων ελληνικών, των λατινικών, της αρχαίας ελληνικής ιστορίας και φιλοσοφίας, φέρνοντας σε δεύτερη μοίρα τη διδασκαλία των θετικών επιστημών, αλλά ακόμα και της πιο πρόσφατης ιστορίας και της επίσημης γλώσσας. Η αρχαιολογική υπηρεσία και η αρχαιολογική εταιρία είχαν προσαρμοστεί στην επίτευξη του ίδιου στόχου, δηλαδή της πιστοποίησης της εθνικής ταυτότητας μέσω των ανασκαφών, της συλλογής αρχαιοτήτων και της ίδρυσης μουσείων και εκθέσεων.

Μέσα σε αυτά τα πλαίσια οι εκθέσεις όχι μόνο διέσωζαν τις αρχαιότητες στη φυσική τους υπόσταση αλλά προσέφεραν μια οπτική επιβεβαίωση της αρχαίας κληρονομιάς. Οι εκθέσεις είχαν ακόμα να εκπληρώσουν, έμμεσα τουλάχιστον, κι έναν εκπαιδευτικό ρόλο με την έννοια ότι καλούνταν να ενδυναμώσουν την εθνική συνείδηση – μέσα από την προβολή στο κοινό των αρχαιοτήτων- και να διαδώσουν την αρχαιολογική γνώση. Οι αρχαιολογικές εκθέσεις, επομένως, ήταν απόλυτα προσαρμοσμένες στο ιδεολογικό οικοδόμημα του νέου ελληνικού κράτους, που βασιζόταν στο σεβασμό για την δόξα της αρχαίας Ελλάδας και την προσπάθεια χρησιμοποίησης της δόξας αυτής για την επίτευξη σύγχρονων στόχων.

Ποιο ήταν το πιθανό ιδεολογικό μήνυμα που ο επισκέπτης θα «διάβαζε» πίσω από τις εκθέσεις; Εκ πρώτης όψεως δεν θα μπορούσε κανείς να διακρίνει κάτι προφανές. Οι εκθέσεις ήταν στημένες έτσι, ώστε να συμμορφώνονται με τις αρχές της ευπρέπειας και της τάξης, ενώ ο τρόπος παρουσίασης παρέμενε εξωτερικά ουδέτερος. Θα πρέπει εδώ να θυμηθούμε,

ακριβώς λόγω του φαινομενικά ουδέτερου χαρακτήρα τους, οι εκθέσεις είναι ένα πεδίο ιδιαίτερα ευάλωτο σε ιδεολογική εκμετάλλευση κι έτσι μπορούν ν' ασκήσουν επιρροή στα μάτια του κοινού. . Επιπλέον το «μήνυμα» των εκθεμάτων επηρεάζεται και από την επίδραση που έχει το εκθεσιακό περιβάλλον στην αντίληψή μας για τα εκθέματα. Ο τρόπος τοποθέτησης, ο σχεδιασμός και η διαρρύθμιση της έκθεσης, και λοιπά, αποτελούν παράγοντες που δρουν ανεξάρτητα από τα ίδια τα εκθέματα και μπορούν άλλοτε να βοηθήσουν και άλλοτε να εμποδίσουν την εκτίμηση και την κατανόηση μας γι' αυτά.

Υπό το πρίσμα αυτών των παρατηρήσεων, μπορούμε να επιχειρήσουμε να απαντήσουμε στο ερώτημά μας. Έχουμε σημειώσει επανειλημμένα την έμφαση που έδινε το κράτος στην συγγένεια της σύγχρονης με την κλασική Ελλάδα. Αυτή τουλάχιστον ήταν η πάγια ιδεολογική θέση κατά την διάρκεια των κρίσιμων δεκαετιών του 1830, 1840 και 1850.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Σε αυτό το πρώτο μέρος της πτυχιακής εργασίας, εξεταστήκαν διεξοδικά, τόσο το ζήτημα της εθνικής ταυτότητας, όσο και τους έθνους, κυρίως από τη σκοπιά δυο μεγάλων αναλυτών του Α. D. Smith και του E. Hobsbawm, στην προσπάθεια να αναδειχθεί τόσο η πολυδιάστατη φύση της εθνικής ταυτότητας και τους έθνους, αλλά και δίνοντας μεγάλη βαρύτητα στο να αποτυπωθεί το γεγονός πως, για την επιστημονική κοινότητα της εποχής μας παραμένει ένα ανοιχτό ζήτημα. Από τη σκοπιά της έρευνας δόθηκε ιδιαίτερη έμφαση στην κατανόηση των ορισμών της εθνικής ταυτότητας και του έθνους, όχι με στερεοτυπικό τρόπο, αλλά έτσι όπως αυτοί προκύπτουν από τα “συμφραζόμενα”, των μελετών που εξετάζουν την ουσία των φαινομένων αυτών και το ρόλο τους στην ιστορία της ανθρώπινης, κοινωνικής εξέλιξης. Έγινε προσπάθεια, στην προσέγγιση της έννοιας του έθνους, να αποτυπωθούν με σαφήνεια τα προπαρασκευαστικά στάδια που μεσολάβησαν πριν καταλήξουμε στη σημερινή εκδοχή του έθνους με τη σημασία και το ρόλο που κατέχει αυτό πια, στην εποχή μας, καθώς και να αποτυπωθεί όσο το δυνατόν πιο καθαρά το κυρίαρχο ζήτημα που απασχόλησε και απασχολεί όλους τους μελετητές τους έθνους, το κατά πόσο είναι ένα νεωτερικό η προ-νεωτερικό φαινόμενο.

Στο δεύτερο κεφάλαιο όπως ορίζει και το θέμα της εργασίας πραγματοποιήθηκε ιστορική αναδρομή στην εξέλιξη του θεσμού του μουσείου και της συλλεκτικής δραστηριότητας στην Ευρώπη από την πρώτη εμφάνιση του μουσείου το 15ο αι. έως τις μέρες μας. Πυρήνας ενδιαφέροντος εδώ δεν αποτέλεσε τόσο το να ξεδιπλωθεί το ιστορικό νήμα, του θεσμού του μουσείου, όσο το να γίνει σαφές η αμφίδρομη σχέση που δημιουργούνταν κάθε φορά ανάμεσα στο μουσείο, με όποια μορφή και σε όποια εποχή κι αν αυτό εμφανιζόταν, με το κοινωνικοπολιτικό σύστημα που το περιέβαλε. Αυτό σε μία απόπειρα να κατανοηθεί καλύτερα το επόμενο ζήτημα που εξετάζει η εργασία, το ρόλο του θεσμού του μουσείου στη διαμόρφωση της εθνικής ταυτότητας.

Βασιζόμενοι λοιπόν στη θέση που υποστηρίζει πως, *...«Δεν υπάρχει γενικής και καθολικής ισχύος έννοια «μουσείο», η οποία απλώς επανέρχεται κατά καιρούς με διαφορετική μορφή. Δεν υπάρχουν «άμεσοι πρόγονοι» ή «θεμελιώδης ρόλος» του μουσείου, η ταυτότητά του, οι στόχοι του, οι λειτουργίες του και οι «λειτουργοί» του αλλάζουν από εποχή σε εποχή, η ταυτότητα του μουσείου και των προδρόμων του αλλάζει συνεχώς, ανάλογα με τα επιστημονικά ή / και πολιτισμικά συμφραζόμενα, αλλά και ανάλογα με τους συσχετισμούς δύναμης και εξουσίας στο πλαίσιο της κοινωνίας.»*, επιχειρήσαμε να διατυπώσουμε την άποψη πως το μουσείο, πράγματι συνέβαλε και συμβάλει ακόμα στη δόμηση της εθνικής ταυτότητας ενός λαού, ειδικά μέσα από τη σχέση που δημιουργεί ανάμεσα στο λαό ενός έθνους και στα υλικά τεκμήρια της ιστορίας του, μέσα από εκθεσιακές πρακτικές προβολής των τελευταίων και όχι μόνο, καθώς αδιαμφισβήτητα, το μουσείο είναι δομικός μηχανισμός του εκπαιδευτικού συστήματος ενός κράτους.

Παρ’ όλα αυτά όπως γίνεται σαφές από τη μελέτη περίπτωσης που αξιοποιήθηκε πιο πάνω, σε σχέση με το ρόλο του θεσμού του μουσείου στη συγκρότηση της ελληνικής εθνικής ταυτότητας, μπορεί να καταλάβει κανείς πως η εκτιθέμενη εθνική πολιτιστική κληρονομιά ενός λαού, επιδέχεται περισσότερες από μία “αναγνώσεις”, αλλά είναι καθοριστικής σημασίας, ο τρόπος με τον οποίο το επιστημονικό προσωπικό που στελεχώνει το μουσείο, έχει επιλέξει να προσεγγίζει το ιστορικό παρελθόν, και να το τοποθετεί στη σύγχρονη κοινωνικοπολιτική πραγματικότητα. Καθώς σε τελική ανάλυση αυτό είναι που θα καθορίσει και την “ανάγνωση” του επισκέπτη. Για να εξαχθούν τα παραπάνω συμπεράσματα, στην εργασία, έγινε εστίαση στις εκθεσιακές πρακτικές και τους τρόπους προβολής των αρχαιοτήτων στην Ελλάδα από την σύσταση του ελληνικού κράτους και έπειτα.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Σε αυτό το μέρος της πτυχιακής θα γίνει προσπάθεια να κατανοήσουμε βαθύτερα το ρόλο του θεσμού του μουσείου στη διαμόρφωση της εθνικής ταυτότητας γενικότερα αλλά κυρίως της ελληνικής εθνικής ταυτότητας. Για την πραγμάτωση αυτού του σκοπού επιλέχθηκαν δυο μουσεία ως πεδία έρευνας: το Μουσείο Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης και το Εθνικό Ιστορικό Μουσείο.

Ο λόγος που επιλέχθηκαν τα δύο συγκεκριμένα μουσεία είναι γιατί έπαιξαν και συνεχίζουν να παίζουν ρόλο στην διαμόρφωση της ελληνικής εθνικής ταυτότητας, το καθένα με διαφορετικό τρόπο, διαφορετική μουσειολογική και μουσειογραφική προσέγγιση, και διαφορετική ιστορική «ανάγνωση». Το παραπάνω θα εξεταστεί μέσα από την ιστορική αναδρομή και την παρουσίαση των δύο μουσείων, καθώς και την ανάλυση των εκθεσιακών πρακτικών που χρησιμοποιούν σήμερα. Θα αποπειραθούμε να κατανοήσουμε τις εκθεσιακές πρακτικές και τον ρόλο των δύο αυτών μουσείων στο σήμερα και στο χθες, μέσα από τις συνθήκες και την εποχή που τα «γέννησε».

Αρχικά πρέπει να επισημάνουμε πως, η συγκρότηση, η αναπαραγωγή και η διαιώνιση του ιδεολογήματος της ιστορικής συνέχειας αποτέλεσε καθοριστικό στοιχείο για την εξέλιξη των μουσείων στην Ελλάδα. Το γεγονός αυτό μας προσφέρει διαφορετικές οπτικές για την καλύτερη κατανόηση της ανάπτυξης των εθνικών μουσείων στη χώρα μας.

Όπως η συγκρότηση του νέου ελληνικού κράτους θέτει ως θεμελιώδη προτεραιότητα την ανάγκη να εκφραστεί μια διακριτή εθνική ταυτότητα. Η ταυτότητα αυτή θα αναζητηθεί στη σύνδεση της σύγχρονης με την κλασική Ελλάδα, μια σύνδεση που λειτούργησε – και λειτουργεί ακόμη – ως τίτλος τιμής για τους Νεοέλληνες. Στις πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα προφανής απόδειξη του δεσμού αυτού ήταν τα μνημεία και οι αρχαιότητες που στέκουν στο ελληνικό τοπίο ως τα μόνα έτοιμα προς χρήση «εθνικά σύμβολα. Η προσπάθεια προστασίας των αρχαιοτήτων προβάλλεται όχι μόνο ως πολιτική προτεραιότητα, αλλά και ως ηθική υποχρέωση: το καθήκον ν' αποδείξουν οι Έλληνες στα μάτια της Ευρώπης ότι είναι άξιοι της αρχαίας κληρονομιάς τους. Η αντίληψη αυτή θα αποτελέσει την ιδεολογική ραχοκοκαλιά ολόκληρου του 19ου αιώνα.

Μια κάμψη της αρχαιολατρίας παρατηρείται κατά την περίοδο του μεσοπολέμου. Δύο είναι τα βασικά ζητήματα που ανιχνεύονται σ' αυτή την περίοδο: *η θεσμοθέτηση του σχήματος της συνέχειας και η αναζήτηση της ελληνικότητας.*

Ως προς το **πρώτο**, αποφασιστική είναι η ενσωμάτωση της βυζαντινής ιστορίας στην εθνική ιστορία που συντελείται αυτά τα χρόνια, διότι αυτή συνιστά τη μετάβαση από το σχήμα της αναβίωσης στο σχήμα της συνέχειας.²¹ Σε επίπεδο πολιτιστικής πολιτικής η μετάβαση αυτή σηματοδοτείται από την ίδρυση του ΒΧΜ, το 1914, και την ίδρυση του Μουσείου Ελληνικών Χειροτεχνημάτων, το 1918, με τα οποία επικυρώνεται πλέον επισήμως το τριμερές ιστορικό σχήμα. Λίγο αργότερα, το 1930, θα ιδρυθεί το Μουσείο Μπενάκη, οι μόνιμες εκθέσεις του οποίου αρθρώθηκαν εξ αρχής γύρω από «την ανασύνθεση της ιστορικής-πολιτισμικής συνέχειας του Ελληνισμού»²². Το **δεύτερο** ζήτημα, η συζήτηση περί ελληνικότητας, εμφανίζεται στο προσκήνιο κατά τη δεκαετία του 1920 και λόγω των συγκυριών της εποχής (μικρασιατική καταστροφή και απώλεια του οράματος της “Μεγάλης Ιδέας”) αποκτά αρχικά έναν εσωστρεφή χαρακτήρα που τονίζει την έννοια της συνέχειας και της ενότητας. Η διαδικασία αυτή εντείνεται κατά τη δεκαετία του 1930.

Τώρα, όμως, η αναζήτηση θα γίνει δυναμική και θα στραφεί στην ανίχνευση μιας ελληνικής ιδιαιτερότητας που δεν είναι ούτε αποτέλεσμα ενός μοντέλου που επιβλήθηκε στην Ελλάδα από την Ευρώπη (Αρχαιότητα) ούτε μια αμυντική προσπάθεια να αποδειχθεί η

²¹ Λιάκος 1994, σελ. 180

²² Γερουλάνου 1993, σελ. 30

πολιτισμική συνέχεια²³. Η αναζήτηση της ελληνικότητας συνδέθηκε κατεξοχήν με τη δεκαετία αυτή και με τη λεγόμενη «γενιά του '30», επειδή αυτή προέβαλε μιαν αρχετυπική και αισθητική αντίληψη του ελληνικού παρελθόντος²⁴. Πρόκειται για την πρώτη, συνειδητή, απομάκρυνση τόσο από το αρχαιολογικό όσο και από το ρομαντικό σχήμα πρόσληψης του παρελθόντος και για την απαρχή ενός νέου τρόπου αντίληψης, του αισθητικού ή μοντερνιστικού, που έμελλε να επηρεάσει σημαντικά πολλούς τομείς της πνευματικής και της καλλιτεχνικής ζωής της εποχής, μεταξύ των οποίων και τα μουσεία.

Η δικτατορία του Μεταξά θα φέρει μια νέα στροφή προς τη «λαϊκή παράδοση» με στόχο τη δημιουργία του «Τρίτου Ελληνικού Πολιτισμού», ενός κράματος της αρχαίας με τη θρησκευτική παράδοση. Όπως και στα τέλη του 19ου αιώνα, η λαογραφία θα κληθεί – για άλλη μία φορά – να υπηρετήσει «το ιδεώδες του εθνικού πολιτισμού»²⁵ με στόχο να αποκαλυφθεί ότι τα χαρακτηριστικά της φυλής παρέμειναν αναλλοίωτα επί αιώνες.

Η μεταπολεμική αρχαιολογία θα διατηρήσει τον ελληνοκεντρικό προσανατολισμό της, γεγονός που θα την κρατήσει μακριά από τα νέα θεωρητικά ρεύματα που αναπτύχθηκαν σε άλλες χώρες και θα ανακόψει την ανανέωση²⁶. Οι επιπτώσεις θα είναι εμφανείς και στο πεδίο των μουσειακών εκθέσεων, οι οποίες θα προσλάβουν και θα αναπαραγάγουν έναν αν-ιστορικό τρόπο προσέγγισης του παρελθόντος. Αλλά και στον χώρο της λαογραφίας η στόχευση θα εξακολουθήσει να είναι η απόδειξη της συνέχειας και της «γνήσιας εθνικής» ταυτότητας. Αποτέλεσμα της συγκεκριμένης λογικής ήταν τα μικρά, πανομοιότυπα, λαογραφικά «μουσεία» που ιδρύονται σε όλη την Ελλάδα να αδιαφορούν για τα ιστορικά και πολιτισμικά συμφραζόμενα των εκθεμάτων τους και να προσφέρουν μια αν-ιστορική, ρομαντική ενατένιση των αγροτικών κοινωνιών που έχουν πια χαθεί.

²³ Αρχαιότητα – Βυζάντιο – Νεότερη Ελλάδα. Βλ. Τζιόβας 1989, σελ. 51

²⁴ Τζιόβας 2007

²⁵ Τζιόβας 1989, σελ. 149

²⁶ Kotsakis 1991

ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ

Η στροφή στη μελέτη του λαϊκού πολιτισμού στον ευρωπαϊκό χώρο

Κατά τον 18ο αιώνα η στροφή προς τα «λαϊκά» στρώματα και τον πολιτισμό τους ευνοήθηκε από το κίνημα του διαφωτισμού. Τότε ο Giovanni Battista Vico στο βιβλίο: «Αρχές μιας νέας επιστήμης για την κοινή φύση των λαών» (1725), αναγνωρίζει το λαό ως βασική πηγή πνευματικής δύναμης και καλλιεργεί την αμφιβολία για την μοναδικότητα της άρχουσας τάξης. Το μεμονωμένο άτομο δεν μονοπωλεί πλέον το ενδιαφέρον των διανοητών. Το ενδιαφέρον μετακινείται από το εξαιρετικό άτομο προς το σύνολο. Ο γάλλος διαφωτιστής Jean-Jacques Rousseau κάνει λόγο ειδικότερα για τον άνθρωπο της υπαίθρου και τη ζωή του. Το 1765 ο Percy έγραψε στην Αγγλία το λαογραφικό βιβλίο: «Λείψανα αρχαίας Αγγλικής ποιήσεως», και ο Γερμανός Johann Gottfried von Herder (1744-1803) το 1778-1779 τη συλλογή: «Φωνές των λαών στα τραγούδια», συγκεντρώνοντας δημοτικά τραγούδια όχι μόνο του Γερμανικού λαού αλλά και άλλων λαών, μεταξύ των οποίων και ελληνικά. Ο 19ος είναι ο αιώνας των εθνικών κινημάτων και του ρομαντισμού.

Η ρομαντική περίοδος στην ιστορία του ευρωπαϊκού πνεύματος, αρχίζει μετά τη Γαλλική επανάσταση και τελειώνει με τις εθνικές επαναστάσεις του 1848. Ο ρομαντισμός όσον αφορά στην αντίληψη της ιστορίας περιλαμβάνει την έννοια του έθνους, ενώ αντίθετα ο Διαφωτισμός κυριαρχούμενος από τον ορθό λόγο προέβλεπε το επιστημονικό, εξελικτικό και υπερεθνικό μοντέλο της ιστορίας. Διαφωτισμός και ρομαντισμός είναι αντίρροπα κινήματα στην ιστορία του ευρωπαϊκού πνεύματος. Ο ρομαντισμός στηρίζεται στη φαντασία και επιδιώκει την επάνοδο του ανθρώπου σε παλιότερες καταστάσεις με αγνότερα ήθη, παραδόσεις, άσματα κλπ. Η ευρωπαϊκή Λαογραφία στηρίχθηκε κυρίως στο κίνημα του ρομαντισμού. Χαρακτηριστικοί εκπρόσωποί του είναι οι Αδελφοί Grimm με τους δύο τόμους παραμυθιών, που κυκλοφόρησαν μεταξύ 1812 και 1815, όπου εξυμνούν την αγροτική τάξη ως την περιούσια (ευνοημένη - ξεχωριστή) τάξη των έθνους. Στον γερμανόφωνο επίσης χώρο το 1858 **Volkskunde** (γνώση του λαού) είναι για τον W. H. Riehl η κοινωνική επιστήμη του Γερμανικού λαού και του χωρικού ο οποίος αποτελεί το μέλλον του έθνους. Στην Αγγλία ο W. J. Thoms, 1846, επινόησε και χρησιμοποίησε τον όρο Folklore, που περιλάμβανε τους τρόπους, τα έθιμα, τις παρατηρήσεις, τις δεισιδαιμονίες, τα τραγούδια, τις παροιμίες κλπ. του παρελθόντος. Στην Αγγλία χρησιμοποιήθηκε και ο όρος Popular Antiquities (=λαϊκές αρχαιότητες) και σημαντικοί Άγγλοι εθνολόγοι-λαογράφοι, όπως οι G. L. Comte, E. J. Hartland, G. H. Frazer ασχολήθηκαν με την Αγγλική λαογραφία. Ο Andrew Lang χαρακτηρίζει τη Λαογραφία επιστήμη των επιβιώσιμων στοιχείων παλαιότερων πολιτισμών σε κάθε πολιτισμό. Το 1878 ιδρύθηκε η English Folklore Society.²⁷

Ο Ν.Γ. Πολίτης και η ελληνική Λαογραφία

Η λέξη **λαογραφία** είναι αρχαία ελληνική. Στους ελληνιστικούς χρόνους σήμαινε τον κεφαλικό φόρο που έπρεπε να καταβάλουν οι άνδρες στην Αίγυπτο από το 14ο μέχρι το 60ό ή 70ό έτος. **Λαογραφούμενοι** ήταν οι φορολογούμενοι με την εισφορά αυτή και **λαογράφοι** όσοι φρόντιζαν για την είσπραξή της.

Πρώτος χρησιμοποίησε τον όρο Λαογραφία με τη σημασία της Επιστήμης, η οποία έχει ως πεδίο έρευνας τον λαϊκό πολιτισμό, το 1884, ο ιδρυτής της **Νικόλαος Πολίτης** (1852-1921) ο οποίος έδωσε τον ακόλουθο ορισμό: «Η λαογραφία εξετάζει τας κατά παράδοσιν δια λόγων, πράξεων ή ενεργειών εκδηλώσεις του ψυχικού και κοινωνικού βίου του λαού». Ο Νικόλαος Πολίτης με το κύρος που ενέπνεε η προσωπικότητά του, με την πολυσχιδή επιστημονική, πολιτική και κοινωνική του δράση επί δεκαετίες, την κατοχή υψηλών ακαδημαϊκών θέσεων και την καθημερινή μαχητική παρουσία του στα πολιτικά και

²⁷ Αγροτική Παράδοση και Τέχνη, (2000), κείμενα: Πολυμέρου – Καμπλάκη Αικ., Ανδρίτσου Ε., Θανόπουλος Γ., Αθήνα, σελ. 21-29

πολιτιστικά πράγματα του τόπου αποτέλεσε το αδιαμφισβήτητο κέντρο αναφοράς της λαογραφικής έρευνας. Μετά το 1880 δημιούργησε ένα πλήθος συλλογών λαογραφικής ύλης χάρη στις εγκυκλίους του προς τους εκπαιδευτικούς, χρησιμοποιώντας το κύρος της υψηλής θέσης που κατείχε στο Υπουργείο Παιδείας, ο ίδιος ως ακαταπόνητος αλληλογράφος, διατήρησε για πολλές δεκαετίες ένα ευρύ δίκτυο σχέσεων. Καθηγητής της ελληνικής Αρχαιολογίας και Μυθολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών (υφηγητής από το 1882) με τα μαθήματα και το φροντιστήριό του είχε καταρτίσει επιστήμονες λαογράφους. Ίδρυσε την Ελληνική Λαογραφική Εταιρεία (1908) που εξέδωσε το 1909 το περιοδικό Λαογραφία στον πρώτο τόμο του οποίου, στο περίφημο άρθρο του με τίτλο «Λαογραφία» καθόρισε τα πεδία μελέτης της νέας επιστήμης. Το 1918 ίδρυσε το Λαογραφικό Αρχείο το οποίο, μετά την ίδρυση της Ακαδημίας Αθηνών, το 1926, εντάχθηκε στις υπηρεσίες της. Πρώτος διευθυντής του Αρχείου υπήρξε ο Στύλιων Κυριακίδης.

Η ίδρυση του Λαογραφικού Αρχείου (1918)

Το 1918 ψηφίστηκε από τη Βουλή των Ελλήνων ο Νόμος 1304 «Περί ιδρύσεως Λαογραφικού Αρχείου» το οποίο «δι' οργανωμένης μονίμου Υπηρεσίας και υπό την πεφωτισμένην εποπτείαν ειδικών ανδρών, θα περισυλλέγη διασώζον από της ολοένα επεκτεινομένης καταστροφής τα ανεκτίμητα ψυχικά κειμήλια της εθνικής ημών κληρονομιάς» [Φ. Ε. Κ. Α', αρ. 85/18-4-1918]. Το 1926, με την ίδρυση της Ακαδημίας Αθηνών, το Λαογραφικό Αρχείο υπήχθη στη δικαιοδοσία της. *«Η ίδρυσις της Ακαδημίας Αθηνών εν Ελλάδι είναι εθνική ανάγκη εκ των μεγίστων, όπως φωτίζει και χειραγωγή τας δημοσίας υπηρεσίας, μελετά και κανονίζει τα της εθνικής ημών γλώσσης [...] συλλέγη, σπουδάξη τα ήθη και έθιμα, τας διαλέκτους και τον γλωσσικόν θησαυρόν, τας παροιμίας, τους μύθους και τας παραδόσεις, την δημόδη μουσικήν και ποίησιν και καθόλου τα του βίου και της λαογραφίας του ελληνικού λαού».*²⁸

Το ιστορικό και πνευματικό πλαίσιο της γέννησης της ελληνικής Λαογραφίας ως επιστήμης

Η Λαογραφία γεννήθηκε ως επιστήμη τον 19ο αιώνα παράλληλα με την γέννηση της έννοιας του έθνους. Τα εθνικά κινήματα που αναπτύχθηκαν τον 19ο αιώνα είχαν ως βασικό σκοπό το κάθε έθνος να αποτελέσει κράτος. Την εποχή εκείνη αρχίζουν να διαλύονται οι πολυεθνικές αυτοκρατορίες και να δημιουργούνται τα εθνικά κράτη. Προϋπόθεση για τη δημιουργία τους είναι η ανάπτυξη εθνικής συνείδησης. Η λαογραφικές σπουδές προσπάθησαν μεταξύ άλλων να ξεκαθαρίσουν τα εθνικά στοιχεία στον πολιτισμό κάθε λαού από τα επείσακτα, τα δάνεια δηλαδή στοιχεία από άλλους πολιτισμούς προκειμένου να εδραιωθεί η εθνική παράδοση και η εθνική συνείδηση. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα των Φιλανδών λαογράφων των αρχών του 19ου αιώνα οι οποίοι ανέλαβαν να διακρίνουν τα εθνικά στοιχεία του πολιτισμού τους από αυτά των γειτονικών πολιτισμών, του σουηδικού και του ρωσικού, οι οποίοι ως επικρατέστεροι απειλούσαν να τον αφομοιώσουν.

Προκειμένου να ανταποκριθούν στην ζωτική αυτή ανάγκη οι Φιλανδοί επινόησαν την ιστορική-γεωγραφική μέθοδο γνωστή και ως «φινλανδική» προκειμένου να διακρίνουν τα «δικά τους» πολιτισμικά στοιχεία, από τα «ξένα». Στην Ελλάδα αντίστοιχα εθνική αποστολή της λαογραφίας ήταν να αποδείξει με επιχειρήματα από το βίο και τη γλώσσα του λαού, την αδιάσπαστη συνέχεια του ελληνικού πολιτισμού από την αρχαιότητα ως σήμερα. Τον 19ο αιώνα οι Έλληνες λόγιοι βρέθηκαν στην ανάγκη να αντικρούσουν τις απόψεις του αυστριακού ιστορικού Ph. Fallmerayer ο οποίος υποστήριζε ότι στις φλέβες των νεοελλήνων δεν κυλάει σταγόνα αίμα αρχαιοελληνικό. Στη δεκαετία του 1830 η κατηγορία αυτή έθιξε βαθύτατα τους Έλληνες, καθώς η ρομαντική έννοια του έθνους στηριζόταν βασικά στην πίστη ότι εκείνο που μας συνδέει με τους προγόνους μας και τους συμπατριώτες μας είναι το

²⁸Νόμος 4398/29 Φ. Ε. Κ. Α', αρ. 308/18-3-1926

κοινό αίμα. Καθώς όμως κάτι τέτοιο δεν μπορούσε να αποδειχτεί επιστημονικά στο επίπεδο της φυσικής ανθρωπολογίας η μάχη δόθηκε στο επίπεδο του πολιτισμού. Ο σύγχρονος βίος του ελληνικού λαού και οι εκδηλώσεις του νεοελληνικού πολιτισμού (του πολιτισμού των χωρικών ο οποίος είχε μείνει κοντά στα παραδεδομένα από τους προγόνους, σε αντίθεση με τον αστικό ο οποίος είχε υποστεί την επίδραση της Ευρώπης) ήταν άξιες μελέτης προκειμένου να εντοπιστούν τα απότοκα του ένδοξου παρελθόντος. Χαρακτηριστική της τάσης αυτής είναι η μελέτη του Νικολάου Πολίτη *Μελέτη επί του βίου των Νεωτέρων Ελλήνων: Νεοελληνική Μυθολογία* (τόμος Α΄ 1881, τόμος Β΄ 1874), την οποία έγραψε σε ηλικία μόλις 19 ετών, το 1871. Βέβαια ο επιστημονικός ορίζοντας του Νικολάου Πολίτη, και κατ' επέκταση της ελληνικής Λαογραφίας δεν παρέμεινε αποκλειστικά εθνικός. Ο Πολίτης δεν αρκέστηκε σε μια διαχρονική εξέταση των λαογραφικών φαινομένων, αναζητώντας την ιστορική τους καταγωγή. Ήθελε να συγκρίνει τα ελληνικά δεδομένα με ανάλογά τους από όλον τον κόσμο, όπως δίδασκε η εθνολογία της εποχής του. Η τάση αυτή γνωστή ως συγκριτική μέθοδος εκδηλώθηκε πολύ νωρίς στη σκέψη του Πολίτη στα 1882 και διατυπώθηκε στο εναρκτήριο μάθημά του με τίτλο «Λόγος εισιτήριος εις το μάθημα της ελληνικής μυθολογίας», όταν εξελέγη υφηγητής της Συγκριτικής Μυθολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Ο Πολίτης, λοιπόν, κατόρθωσε να συνδυάσει την εθνική διάσταση της λαογραφίας με την υπερεθνική επιστημονική της βαρύτητα ανατρέχοντας στα μεθοδολογικά εργαλεία της εθνολογίας στην εποχή του.

ΜΟΥΣΕΙΟ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΪΚΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

Ιστορικό-Παρουσίαση

Το πρώτο Λαογραφικό Μουσείο στην Ελλάδα ιδρύεται το 1918 από τον ποιητή Γεώργιο Δροσίνη και τον αρχαιολόγο Γιώργο Κουρουνιώτη με την επωνυμία «Μουσείον Ελληνικών Χειροτεχνημάτων». Με την ίδρυσή του ολοκληρώνεται και θεσμοθετείται πλέον επισήμως από το κράτος το σχήμα της αδιάσπαστης συνέχειας του ελληνισμού και παράλληλα, εκπληρώνονται πλήρως οι λόγοι που κατέστησαν τη λαογραφία «εθνική επιστήμη».

Σύμφωνα με τον ιδρυτικό του νόμο, στο μουσείο κατατίθενται «χειροτεχνήματα ευρισκόμενα εν Ελλάδι και πάσαις ταις υπό των Ελλήνων κατοικουμέναις χώραις, όσα προέρχονται από των μετά την άλωση της Κωνσταντινουπόλεως μέχρι των χρόνων της ιδρύσεως του Ελληνικού Βασιλείου... »

Με τον όρο «χειροτεχνήματα» νοούνται όχι μόνο αντικείμενα τέχνης, αλλά και κοινά αντικείμενα καθημερινής χρήσης. Στην πράξη, πάντως, το Μουσείο συλλέγει πρωτίστως αντικείμενα που φέρουν διακόσμηση και έχουν κάποια καλλιτεχνική αξία και όχι απλώς χρηστικά αντικείμενα²⁹.

Αυτό έχει ερμηνευθεί ως αποτέλεσμα του γεγονότος ότι το Μουσείο βρίσκεται «υπό την εποπτεία της αρχαιολογίας»³⁰, καθώς στη Διοικούσα Επιτροπή του συμμετέχουν αρχαιολόγοι και άνθρωποι των τεχνών, αλλά δεν συμμετέχει ούτε ο «πατέρας» της ελληνικής λαογραφίας Νικόλαος Πολίτης, ούτε ο καθηγητής λαογραφίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Στίλπων Κυριακίδης³¹.

Το 1923 το Μουσείο μετονομάζεται σε «Εθνικόν Μουσείον Κοσμητικών Τεχνών» με στόχο τη «δημιουργία εθνικής κοσμητικής τέχνης... δια της περισυλλογής έργων Κοσμητικών από των αρχαιοτάτων μέχρι των καθ' ημάς χρόνων... ».

Η αλλαγή της επωνυμίας αποτυπώνει τόσο την αισθητική αντίληψη για τον λαϊκό πολιτισμό που επικράτησε αρχικά στην Ελλάδα³² όσο και την επιρροή από πρότυπα που είχαν εισαγάγει ευρωπαϊκά μουσεία, όπως το Victoria and Albert Museum στο Λονδίνο³³. Το μουσείο θα στεγαστεί αρχικά στο Τζαμί Τζισδαράκη στο Μοναστηράκι.

Πρώτη διευθύντριά του θα οριστεί το 1931 η Άννα Αποστολάκη, η οποία ανήκει στη νέα γενιά μορφωμένων γυναικών της μεσαίας και ανώτερης τάξης που έχουν έρθει δυναμικά στο προσκήνιο. Η Αποστολάκη ασχολείται συστηματικά με τη συλλογή και τη μελέτη του υλικού του Μουσείου (Ζώρα 1958), αλλά ο χώρος στο τζαμί είναι μικρός και ακατάλληλος.

Το 1931 το Μουσείο μετονομάζεται σε Μουσείον Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης, για να επανέλθει όμως εκ νέου το 1935 στην προηγούμενη επωνυμία του. Από τότε, παρά το γεγονός ότι οι λαογραφικές σπουδές στην Ελλάδα εξακολουθούν να αναπτύσσονται ως εθνική επιστήμη έως τη δεκαετία του 1950, η συλλεκτική πολιτική του Μουσείου παραμένει προσηλωμένη στη «συλλογή των έργων τέχνης, των άρτιων και «ωραίων» δημιουργημάτων»³⁴.

Η έμφαση στη συλλογή αντικειμένων με μόνο κριτήριο την καλλιτεχνική αξία τους σε μια εποχή κατά την οποία η λαογραφία υπηρετεί την εθνική υπόθεση, έχει ερμηνευθεί ως μια «ασφαλής» επιλογή³⁵. Παρά τον εθνικό χαρακτήρα του, επομένως, το Μουσείο δεν συμβαδίζει με τις εξελίξεις στα επιστημονικά πεδία της λαογραφίας καταρχήν, και της κοινωνικής ανθρωπολογίας αργότερα, κάτι που θα συνεχιστεί έως τη δεκαετία του 1990.

²⁹ Χατζηνικολάου 2003:14

³⁰ Toundassaki και Caftantzoglou 2005, σελ. 237

³¹ Χατζηνικολάου 2003, σελ. 14

³² Λουκάτος 1992, σελ. 85

³³ Ρωμαίου-Καρασταμάτη 1994, σελ. 169

³⁴ Ρωμαίου-Καρασταμάτη 2008, σελ. 12

³⁵ Toundassaki και Caftantzoglou 2005, σελ. 237-238

Το 1956 αναλαμβάνει τη διεύθυνση η Πόπη Ζώρα και το Μουσείο εισέρχεται στη «χρυσή εποχή» του. Το 1959 η Ζώρα θα καθιερώσει οριστικά την επωνυμία «Μουσείο Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης» ως ανταποκρινόμενη περισσότερο στην προσπάθεια προβολής της καλλιτεχνικής δημιουργίας του ελληνικού λαού. Παράλληλα, θα αναμορφώσει πλήρως την έκθεση στο Τζαμί, θα ξεκινήσει τις πρώτες περιοδικές εκθέσεις και θα συστηματοποιήσει τις επιτόπιες έρευνες για τη συλλογή υλικού.

Το 1973 το Μουσείο μεταφέρεται σε κτήριο της οδού Κυδαθηναίων και έναν χρόνο αργότερα εγκαινιάζεται η νέα έκθεση. Στα επόμενα χρόνια το ΜΕΛΤ θα αποτελέσει πρότυπο για τη δημιουργία πολλών λαογραφικών μουσείων σε όλη τη χώρα, ενώ, παράλληλα, θα πρωτοστατήσει στην καθιέρωση εκπαιδευτικών προγραμμάτων και διαφόρων άλλων δραστηριοτήτων για ποικίλες ομάδες κοινού.

Το 1989 οι μόνιμες εκθέσεις ανανεώνονται, αλλά η εκθεσιακή φιλοσοφία δεν μεταβάλλεται. Η έμφαση εξακολουθεί να δίνεται στα χαρακτηριστικά εκείνα που διαμόρφωσαν την πολιτισμική ταυτότητα του νέου ελληνισμού από τον 17ο έως τις αρχές του 20ού αιώνα, αξίζει να σημειώσουμε όμως πως **δεν υπάρχει μια ενιαία αφήγηση**. Αντ' αυτής, παρουσιάζονται διάφορες πλευρές της λαϊκής τέχνης από παραδοσιακές φορεσιές και κεντήματα έως όπλα της Επανάστασης και εκκλησιαστικά κειμήλια των μικρασιατών προσφύγων. Μια πρώτη τομή στην πρόσληψη του υλικού πολιτισμού και στην ερμηνευτική προσέγγιση του ΜΕΛΤ καταγράφεται το 1994 στην περιοδική έκθεση «Όλυμπος Καρπάθου. Εθνογραφικές εικόνες του σήμερα», όπου τα εκθέματα δεν προβάλλονταν απλώς «ως αξιοπερίεργα», καθώς πρόθεση των επιμελητών ήταν να δουν «αυτό που υπάρχει πίσω από τα αντικείμενα»³⁶.

Λίγα χρόνια πριν το Μουσείο είχε αποκτήσει μια σημαντική συλλογή εργαλείων παραδοσιακών τεχνών και επαγγελμάτων, δωρεά της Ελληνικής Εταιρείας Λαογραφικών Μελετών. Η ένταξη της συγκεκριμένης συλλογής στο Μουσείο είναι εξαιρετικά σημαντική για δύο λόγους. Πρώτον, διότι για πρώτη φορά «καταγράφονται στα μητρώα αμιγώς εργαλεία, χρηστικά αντικείμενα»³⁷, γεγονός που σηματοδοτεί μια αλλαγή αντίληψης ως προς τον χαρακτήρα και την αποστολή του ΜΕΛΤ.

Δεύτερον, διότι σηματοδοτεί την αρχή μιας νέας ερμηνευτικής και εκθεσιακής αντίληψης, η οποία θα εκφραστεί στη μόνιμη έκθεση της συλλογής με τίτλο «Άνθρωποι και Εργαλεία. Όψεις της εργασίας στην προβιομηχανική κοινωνία», στην οδό Πανός 22 στην Πλάκα. Πράγματι, η έκθεση αποτελεί τομή στην ιστορία του ΜΕΛΤ, καθώς συνιστά το πρώτο δείγμα μιας νέας, ανθρωποκεντρικής, ερμηνευτικής αντίληψης του παραδοσιακού πολιτισμού, ενώ, ταυτόχρονα, εναρμονίζεται με τις σύγχρονες εξελίξεις στη θεώρηση του υλικού πολιτισμού τόσο στον ακαδημαϊκό χώρο όσο και στο πεδίο της εφαρμοσμένης μουσειολογίας. Υιοθετεί μια ρεαλιστική οπτική του παραδοσιακού βίου έναντι της συνηθέστερης ρομαντικής ενατένισης του παρελθόντος και πραγματεύεται – μεταξύ άλλων – ζητήματα που, ενώ απασχολούν την έρευνα, συχνά απουσιάζουν από τις εκθέσεις των λαογραφικών μουσείων: ζητήματα συνέχειας και ασυνέχειας, διαφορετικότητας, πολιτισμού των λαϊκών στρωμάτων, κ. λπ.³⁸ Επιπλέον, επιχειρεί να μνήσει τον επισκέπτη στην έννοια της πολλαπλότητας της ερμηνείας. Η έκθεση ολοκληρώθηκε το 2003. Η θετική αποδοχή της και η επιτυχία της στην ενεργό εμπλοκή των επισκεπτών επιβεβαιώνεται και μέσω της συνολικής έρευνας αξιολόγησης που ακολούθησε (Γάτου 2009).

Πολιτική διαχείρισης συλλογών

Μέσα στα εκατό σχεδόν χρόνια της λειτουργίας του, ο τρόπος συγκρότησης και διαχείρισης των συλλογών του Μουσείου Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης αντικατοπτρίζει την

³⁶ Καπλάνη 2003, σελ. 154-155

³⁷ Ρωμαίου-Καρασταμάτη 2008, σελ. 12

³⁸ Νικηφορίδου 2005, σελ. 43-45

εξέλιξη στις αντιλήψεις για τη νεότερη πολιτιστική κληρονομιά, που, με τη σειρά τους, καθορίστηκαν από την εξέλιξη στις κοινωνικές, οικονομικές και ιδεολογικές συνιστώσες της ελληνικής και της διεθνούς πραγματικότητας.

Για πολλές δεκαετίες όπως αναφέρθηκε, τα αντικείμενα του λαϊκού βίου –ενδύματα, κοσμήματα, κεντήματα, υφαντά, κεραμικά κ. ο. κ. –θαυμάζονταν και διατηρούνταν για την αισθητική και καλλιτεχνική τους αξία και για τη δυνατότητά τους να “αποδείξουν” την αδιάλειπτη ιστορική συνέχεια του ελληνισμού από την αρχαιότητα έως σήμερα. Η “λαϊκή τέχνη” ήταν η έννοια που κυριαρχούσε στην ερευνητική προσέγγιση και στη μουσειακή αφήγηση.

Εδώ και μερικά χρόνια, η συλλεκτική και η ερμηνευτική αντιμετώπιση των αντικειμένων από το Μουσείο έχει διαφοροποιηθεί σημαντικά. Το ενδιαφέρον στρέφεται πια και στον άνθρωπο που “κρύβεται” πίσω από το αντικείμενο. Χωρίς να παραγνωρίζεται η αισθητική τους διάσταση, τα αντικείμενα αναγνωρίζονται επίσης ως τεκμήρια του βίου των ανθρώπων που τα έφτιαξαν και τα χρησιμοποίησαν.

Επιδιώκεται η ένταξή τους στα ιστορικά συμφραζόμενα και η αξιοποίησή τους ως μέσων για την κατανόηση και την ανάδειξη διαφόρων πτυχών του νεοελληνικού πολιτισμού. Στη μορφή και στην ιστορία τους ανιχνεύονται οι σύνθετες διαδρομές της συγκρότησης της νεοελληνικής ταυτότητας. Επιπλέον, στις συλλογές και στις εκθέσεις του Μουσείου ενσωματώνονται πια και αντικείμενα του πιο πρόσφατου παρελθόντος, σημαντικά κυρίως για τη σύνδεσή τους με την καθημερινότητα ενός κοντινού αλλά διαφορετικού χθες. Αντιπροσωπευτικά αντικείμενα του αστικού τρόπου ζωής, όπως αυτός διαμορφώθηκε και επικράτησε κυρίως μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, συνυπάρχουν με τα υλικά κατάλοιπα των αγροτοποικιμικών και των πρώιμων αστικών κοινωνιών του 19ου και του 20ού αιώνα.

Στο πλαίσιο αυτό, η μουσειακή έρευνα εστιάζει στην πολύπλευρη τεκμηρίωση των αντικειμένων που συλλέγονται και στη συγκέντρωση κάθε λογής σχετικού υλικού (φωτογραφίες, έγγραφα, ταινίες κ.λπ.). Η ψηφιοποίηση και η ηλεκτρονική διαχείριση του πολύμορφου αυτού υλικού διευκολύνει την αξιοποίησή του στις εκθεσιακές, εκπαιδευτικές και άλλες δράσεις του Μουσείου.

Εκθεσιακές Πρακτικές

Ενδεικτικά παράδειγμα της εκθεσιακής πρακτικής που ακολουθεί το μουσείο στην παρουσίαση των εκθεμάτων της μόνιμης συλλογής του, είναι η έκθεση στο κτήριο της οδού Κυδαθηναίων 17 και η έκθεση «άνθρωποι και εργαλεία», τμήματα της μόνιμης συλλογής του μουσείου.

Η έκθεση παρουσιάζει πτυχές του νεοελληνικού λαϊκού πολιτισμού από τον 18^ο έως και τον 20^ο αιώνα. Αντικείμενα χρηστικά και διακοσμητικά φωτίζουν όψεις της ζωής των ανθρώπων, του κοντινού παρελθόντος και αναδεικνύουν τη δεξιοτεχνία, τη φαντασία και την ευρηματικότητα των λαϊκών τεχνιτών και την πολυμορφία των τοπικών παραδόσεων.

Τα εκθέματα προσεγγίζονται όπως αναφέρθηκε, πρωτίστως ως έργα τέχνης, ενώ χωρίζονται σε ενότητες με βάση κυρίως την τοπικότητα. Παρόλα αυτά υπόκεινται και σε παραπέρα κατηγοριοποιήσεις ανάλογα με το είδος του αντικειμένου, την χρηστική του αξία αλλά και ενίοτε την κοινωνική θέση του ανθρώπου που το κατείχε ή χρησιμοποιούσε.

Πιο συγκεκριμένα, ξεκινώντας από το **ισόγειο** παρουσιάζονται δείγματα από την πλούσια συλλογή κεντητικής του Μ. Ε. Λ. Τ, μία από τις καλύτερες παγκοσμίως.

Στο συγκεκριμένο τμήμα της έκθεσης τα αντικείμενα είναι χωρισμένα σε ενότητες βασισμένες στη γεωγραφική περιοχή από την οποία προέρχονται. Η παρουσίαση των αντικειμένων στις προθήκες, οι οποίες περιλαμβάνουν περισσότερα από ένα αντικείμενα ή και μεμονωμένα, γίνεται αξιοποιώντας, φωτογραφικό υλικό της εποχής, στο οποίο αποτυπώνεται, η θέση που κατείχαν τα αντικείμενα στη καθημερινότητα των ανθρώπων της

εποχής, ενώ στις λεζάντες πέρα από τα περιγραφικά στοιχεία συμπεριλαμβάνεται και σκίτσο που αποτυπώνει το αντικείμενο με λεπτομέρεια.

Στον **ημιώροφο**, βρίσκονται αντικείμενα όπως πιάτα και μαστραπάδες, καλτσοβελόνες, παγούρια και διάφορα άλλα αντικείμενα από πηλό, ξύλο και μέταλλο μαρτυρώντας τις ανάγκες και στιγμιότυπα της καθημερινής ζωής του λαϊκού τεχνίτη.

Σ' αυτό το τμήμα της έκθεσης, στην ανάγνωση και παρουσίαση των αντικείμενων κυριαρχεί η οπτική τους ως έργα τέχνης, αλλά πλέον αναδεικνύονται και ως χαρακτηριστικές εκφάνσεις του δημόσιου, συλλογικού βίου. Οι ενότητες εδώ καθορίζονται πάλι από τον τόπο προέλευσης των αντικειμένων, αλλά και όπου αυτό είναι δυνατό από το υλικό κατασκευής του. Η παρουσίασή τους μέσα στις προθήκες γίνεται με τέτοιο τρόπο ώστε να γίνεται εμφανής η χρησιμότητά τους αλλά και ανάλογα πάντα με το αντικείμενο, και η διακοσμητική τους διάσταση, εάν υπάρχει. Πιο συγκεκριμένα, έχουμε σύνθετες προθήκες στις οποίες γύρω από το αντικείμενο, στο παρασκήνιο υπάρχουν στοιχεία (φωτογραφικό υλικό, σκηνικά, κ. ο. κ) τα οποία συνθέτουν το πλαίσιο μέσα στο οποίο συναντάται εκείνη την εποχή το αντικείμενο.

Στον 1^ο όροφο συναντάμε κάτι ελάχιστα διαφορετικό. Η έκθεση είναι χωρισμένη σε δύο τμήματα: **το πρώτο τμήμα** της έκθεσης είναι θεματικό, ονομάζεται «Εθνογραφικές εικόνες του σήμερα» και περιορίζεται σε αντικείμενα που μαρτυρούν τον ιδιαίτερο τρόπο ζωής που επιβιώνει μέχρι σήμερα στον Όλυμπο της Καρπάθου. Το **δεύτερο τμήμα** της έκθεσης αποτελεί ένα ολόκληρο δωμάτιο, ζωγραφισμένο από τον Θεόφιλο Χατζημιχαήλ, και μια σειρά φορητών έργων του μέσα σε αυτό. Σε αυτό το σημείο πρέπει να επισημανθεί και εδώ, πως η προσέγγιση του δωματίου του Χατζημιχαήλ, είναι πρωτίστως ως έργο τέχνης.

Στον 2^ο όροφο η παρουσίαση των εκθεμάτων ακολουθεί το ίδιο μοτίβο με τα παραπάνω ενώ ο επισκέπτης μπορεί να δει σε αυτό το σημείο κοσμήματα, όπλα και εκκλησιαστικά αντικείμενα με μόνη διαφορά πως στην ενότητα των κοσμημάτων γίνεται διαχωρισμός σε υποενότητες με βάση τα σημεία του σώματος δίνοντας τη διάσταση του αντικειμένου, όχι μόνο ως έργο τέχνης αλλά αναδεικνύοντας και τη χρήση του.

Τέλος στον 3^ο όροφο εκτίθενται φορεσιές ανδρικές και γυναικείες, όχι μόνο καθημερινές αλλά και από ιδιαίτερες περιστάσεις όπως νυφικές και γιορτινές, καταδεικνύοντας την πολυμορφία της ενδυμασίας νεώτερες παραδοσιακές κοινωνίες όπου κάθε τύπος είχε τον δικό του τύπο φορεσιάς. Η διάρθρωση των αντικειμένων και σ' αυτό το τελευταίο τμήμα της έκθεσης γίνεται πρωτίστως σε γεωγραφικές ενότητες, ενώ τα αντικείμενα στις προθήκες ακολουθούν το ίδιο περίπου σχήμα με τους υπόλοιπους ορόφους, δηλαδή τοποθετούνται στις προθήκες συνοδευόμενα από επιπρόσθετα αντικείμενα τα οποία δημιουργούν ένα μοτίβο μέσα από το οποίο το κεντρικό αντικείμενο μπορεί να κατανοηθεί καλύτερα. Στην προκειμένη περίπτωση οι φορεσιές τοποθετούνται σε κούκλες οι οποίες αναπαριστούν τις αντίστοιχες ανθρώπινες δραστηριότητες στις οποίες τους αναλογούν, συνοδευόμενες από τα κατάλληλα αντικείμενα και μοτίβα.

Το Νέο μουσείο

Σε αυτό το σημείο, και κλείνοντας το κομμάτι της εργασίας που αφορά το Μουσείο Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης κρίνεται σκόπιμο να γίνει και μια συνοπτική παρουσίαση των βασικών αξόνων που πάνω στους οποίους συντελείται η μεταφορά του μουσείου σε μια άλλη τοποθεσία. Μια αλλαγή που δίνει διαφορετικές δυνατότητες στον οργανισμό, αναδομεί σε όλες του τις λειτουργίες και που εν τέλει σηματοδοτεί μια στροφή στην πολιτική που μέχρι τώρα ακολουθούσε στην προσέγγιση της λαϊκής πολιτισμικής κληρονομιάς. Για να το κάνουμε αυτό θα βασιστούμε τόσο στη μουσειολογική-μουσειογραφική μελέτη του οργανισμού, όπως δημοσιεύεται, πάνω στο συγκεκριμένο έργο αλλά όπως και παραπάνω, θα αξιοποιηθούν και στοιχεία τα οποία λήφθηκαν μετά από συνάντηση με το επιστημονικό προσωπικό του Μ. Ε. Λ. Τ και τους συντελεστές της μελέτης.

Χωροθέτηση

Οι πολυποίκιλες λειτουργίες και δραστηριότητες του ΜΕΛΤ αδυνατούν πια να εξυπηρετηθούν στους υπάρχοντες κτιριακούς χώρους. Από το 1988, με την παραχώρηση του πρώτου ακινήτου, το ΜΕΛΤ αποφασίστηκε να εγκατασταθεί σε ένα σύνολο 26 κτηρίων ιδιοκτησίας του ΥΠΠΟ, που βρίσκονται στο Μοναστηράκι και συγκεκριμένα επί των οδών Άρεως Αδριανού Βρυσακίου Κλάδου.

Στο πλαίσιο μιας διαχρονικής ανάδειξης της ιστορίας της Αθήνας, το εν λόγω κτιριακό σύνολο στο οποίο συνυπάρχουν έντονα στοιχεία οικιστικών χώρων (σπίτια, αρχοντικά), χώρων λατρείας και κοινωνικών εκδηλώσεων (εκκλησίες, πλατείες) και χώρων οικονομικής και εμπορικής δραστηριότητας αναδεικνύει με μοναδικό τρόπο τα τεκμήρια του προβιομηχανικού παραδοσιακού τρόπου ζωής και οργάνωσης στην περιοχή.

Με τη στέγαση του Μουσείου στο συγκεκριμένο οικοδομικό τετράγωνο, αξιοποιείται μια από τις σημαντικότερες σωζόμενες γειτονίες της παλιάς Αθήνας. Στο τετράγωνο αυτό συμπυκνώνονται με μοναδικό τρόπο τεκμήρια που αντικατοπτρίζουν την ιστορικο οικονομική, πολεοδομική και αρχιτεκτονική εξέλιξη ενός από τα παλαιότερα τμήματα της πόλης των Αθηνών. Διασώζονται εδώ, τμήματα του υστερορωμαϊκού τείχους εντοιχισμένα κατά τόπους σε νεότερα οικοδομήματα κατάλοιπα μεταβυζαντινών μνημείων όπως οι ναοί του Αγίου Θωμά και του Αγίου Ελισαίου, απομεινάρια του αρχοντικού Χωματιανού Λογοθέτη της ύστερης οθωμανικής περιόδου, αλλά και ένα σύμπλεγμα νεότερων οικιών και καταστημάτων.

Η μόνιμη στέγαση του ΜΕΛΤ στον χώρο αυτό, εξυπηρετεί ένα ακόμη σημαντικό στόχο, τη διάσωση και ανάδειξη της πολύμορφης νεώτερης πολιτιστικής κληρονομιάς μέσα στο κέντρο της πόλης, με στόχο την κατάδειξη στοιχείων της διαχρονικότητας του ελληνικού πολιτισμού. Η διάσωση και αποκατάσταση κτισμάτων χαρακτηριστικών για την αρχιτεκτονική ιστορία της περιοχής (Αρχοντικό Χωματιανού Λογοθέτη κ.ά.) και η παράλληλη στέγαση λειτουργιών απόλυτα συμβατών με αυτά, τονώνουν και αναβαθμίζουν την περιοχή εξασφαλίζοντας την προστασία του φυσικού, οικιστικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος της περιοχής. Διατηρείται έτσι αμιγής η εικόνα ενός τετραγώνου πολεοδομικής μορφής της παλαιάς Αθήνας, η προστασία του οποίου θα το αναγάγει σε ένα ζωντανό μνημείο αστικής ιστορίας.

Από αυτά τα στοιχεία και όπως θα δούμε παρακάτω γίνεται αντιληπτό πως το μουσείο πλέον είναι υποχρεωμένο να διευρύνει το χρονικό φάσμα το οποίο κάλυπταν οι εκθέσεις του, με τέτοιο τρόπο ώστε να είναι ικανό να χωρέσει αντικείμενα και μνημεία και από άλλες χρονικές περιόδους. Το γεγονός αυτό σημαίνει πρώτα και κύρια πως ο πυρήνας του αντικείμενου του μουσείου, παύει πια να είναι η λαϊκή τέχνη, αλλά κατά κάποιον τρόπο όλος ο νεώτερος πολιτισμός. Αυτό σηματοδοτεί δομικές αλλαγές στη συλλεκτική και επικοινωνιακή πολιτική του μουσείου αλλά και στις εκθεσιακές πρακτικές, αφού πλέον υπηρετεί ένα περισσότερο αναβαθμισμένο σκοπό και ένα διευρυμένο αντικείμενο.

Στο νέο Μουσείο, το ενδιαφέρον πλέον στρέφεται στον άνθρωπο και στην εμπειρία που επιθυμείται να αποκομίσει κατά την επίσκεψή του στο Μουσείο – επιδιώκεται επομένως η “δημιουργία” ενός σύγχρονου Μουσείου «όπου κυριαρχούν οι αρχές της βιωματικής προσέγγισης, της “ψυχαγωγικής εκπαίδευσης” και της ανανεωσιμότητας όπου ο νεώτερος ελληνικός πολιτισμός προβάλλεται σφαιρικά μέσα από την ερμηνευτική προσέγγιση της υλικής αλλά και της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς» ‘όπως μας πληροφορεί η μουσειολογική μελέτη του έργου. Η έκθεση εστιάζει στο διάστημα από το 1750 έως και το 1960, στους δύο αιώνες από τους οποίους προέρχεται και η συντριπτική πλειοψηφία των αντικειμένων των συλλογών του Μουσείου. Χρονικό διάστημα, επίσης, κατά το οποίο ο νέος ελληνικός πολιτισμός συγκροτείται, ακμάζει και εν τέλει “μέσα από ποικίλες συγκυρίες που υπαγόρευαν ανάλογες προσαρμογές και συνεχείς αλληλεπιδράσεις με διαφορετικά πολιτιστικά σύνολα” φτάνει να εμφανίζεται στην “ταυτότητα” των σημερινών Ελλήνων.

Η θεματογραφία της έκθεσης επιχειρεί να προσεγγίσει πλείστες πτυχές του νεώτερου ελληνικού πολιτισμού, οι οποίες συνθέτουν τις πτυχές της ταυτότητας των ανθρώπων που έζησαν ανά τους αιώνες που καλύπτει το περιεχόμενο της έκθεσης, αλλά και των σύγχρονων πολιτών της χώρας.

Σαν κεντρική ιδέα υιοθετείται πως ο νεώτερος ελληνικός πολιτισμός έχει συμβάλει καταλυτικά στη συγκρότηση της ταυτότητας των Ελλήνων είναι το άμεσο παρελθόν τους / μας, ενώ οι Έλληνες μπορούν να ανακαλύψουν σημαντικές πτυχές της ταυτότητάς τους στη νεώτερη πολιτισμική κληρονομιά. Η ανάλυση της κεντρικής αυτής ιδέας θέτει ως επιμέρους στόχους να καλλιεργήσει το ερέθισμα στον επισκέπτη να σκεφτεί πάνω σε ερωτήματα όπως:

Ποιοι είμαστε; Ποιος είναι ο νέος ελληνισμός και πώς έχει συμβάλει το πρόσφατο παρελθόν στη συγκρότηση και τη δυναμική της ταυτότητάς του; Η έκθεση προτείνει ένα “ταξίδι” αυτογνωσίας και ενθαρρύνει τους επισκέπτες να αναζητήσουν πτυχές της ταυτότητάς τους.

Πώς συγκροτήθηκε ο νεώτερος ελληνικός πολιτισμός;

Ποιο είναι το ιστορικό του πλαίσιο; Ποιες επιρροές τον έχουν διαμορφώσει;

Ποιοι είναι οι “φορείς” του;

Πώς τον αντιλαμβάνονται οι Έλληνες και πώς οι αλλοδαποί;

Ποιες είναι οι δημιουργίες του νέου ελληνισμού και πώς “αποτυπώνονται” οι ποικίλες πτυχές της ταυτότητάς του στις δημιουργίες αυτές υλικές και άυλες;

Ποια είναι η λεγόμενη “λαϊκή τέχνη” και ποια τα χαρακτηριστικά της;

Από ερμηνευτική άποψη η έκθεση επιχειρεί **συνδέσεις/συνεχές**; “παιχνίδι” μεταξύ των ενοτήτων (“η μία ενότητα μέσα στην άλλη”). Παραθέτει “ιστορίες” που “ξετυλίγονται” παράλληλα με την έκθεση αντικειμένων (ιστορικό κοινωνικό πλαίσιο/φόντο). Ενθαρρύνει το χιούμορ/την “κριτική” συγκίνηση/τον αναστοχασμό. Επιχειρεί τη μερική αναπαράσταση της πολλαπλότητας της ελληνικής κοινωνίας. Προς ενίσχυση της κεντρικής ιδέας και των βασικών στόχων, η ερμηνευτική προσέγγιση της έκθεσης βασίζεται, κατά κύριο λόγο, στη βιωματική μάθηση που δίνει έμφαση στο ρόλο της εμπειρίας μέσα στη μαθησιακή διαδικασία. Εδράζεται, επίσης, σε πολλά σημεία, στην “τεχνική” της “αφήγησης ιστοριών” (storytelling). Ο “λόγος” της έκθεσης, επομένως, βασίζεται στη χρήση διαφορετικών ερμηνευτικών “φωνών”.

Τα ερμηνευτικά μέσα που θα χρησιμοποιηθούν είναι μια σύνθεση συμβατικών και νέων. Τα εκθέματα και οι εκθεσιακές ενότητες συνθέτουν κείμενα, εικόνες, προβολές βίντεο, κατασκευές και πολυμεσικές εφαρμογές. Επιχειρείται η επίτευξη της καλύτερης δυνατής σχέσης μεταξύ “ερμηνευτικού μέσου” και “στόχου/περιεχομένου” της κάθε εμπειρίας που προσφέρεται στον επισκέπτη.

ΕΘΝΙΚΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ

Ελληνική Εθνολογική Εταιρεία

Είναι γεγονός, πως για να μπορεί να κατανοήσει κάποιος σήμερα τον τρόπο λειτουργίας του Εθνικού Ιστορικού Μουσείου θα πρέπει να αναζητήσει την απάντηση στην ίδρυση και την δραστηριότητα της Ιστορικής Εθνολογικής Εταιρείας, το ευρύτερο ρόλο της αλλά και τη συμβολή της στη δημιουργία και διαμόρφωση των συλλογών που εκτίθενται σήμερα στο Ε. Ι. Μ., αλλά και στο ιστορικό και κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο της εποχής που ιδρύθηκε η Ι. Ε. Ε. και το Εθνικό Ιστορικό Μουσείο.

Στο κλίμα του ενδιαφέροντος για την πολιτιστική κληρονομιά των νεότερων χρόνων και ειδικότερα για τις υλικές μαρτυρίες, ιδρύθηκε, το 1882, από ανθρώπους του πνεύματος η Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος στην Αθήνα. Η ίδρυση της Εταιρείας και του μουσείου της σχετίζεται με τη διαδικασία συγκρότησης εθνικών κρατών που έδωσε το έναυσμα για την ανάπτυξη θεσμών και φορέων, όπως του μουσείου, που θα τεκμηριώναν την ταυτότητα της εθνικής ομάδας και θα εμπλούτιζαν το ιδεολογικό της οπλοστάσιο. Επίσης, εικονογραφεί άλλη μια τάση της εποχής: αυτήν της πολιτιστικής δράσης που αναπτύσσεται από την ιδιωτική πρωτοβουλία και ενεργοποιείται χάρη στο ενδιαφέρον ενός κύκλου λογίων, οι οποίοι επιδεικνύουν τον ίδιο ζήλο για παρόμοιες δραστηριότητες³⁹

Χαρακτηριστικό της Ι. Ε. Ε. Ε. ήταν ο φιλεκπαιδευτικός της χαρακτήρας, δηλαδή η διάδοση της ιστορικής γνώσης και του ελληνικού πολιτισμού μέσω της πνευματικής εκπαίδευσης και η διαμόρφωση της εθνικής συνείδησης. Ιδιαιτερότητα της Εταιρείας αυτής αποτέλεσε το γεγονός ότι σε αντίθεση με τους άλλους εκπολιτιστικούς συλλόγους το ενδιαφέρον της δεν περιορίστηκε στη συλλογή και διάσωση μνημείων της αρχαιότητας. Αντιθέτως, εστιάστηκε εξ αρχής και αποκλειστικά στη συγκέντρωση ιστορικών και λαογραφικών τεκμηρίων και ειδικότερα τεκμηρίων της εποχής του επαναστατικού αγώνα, αλλά στην έρευνα και την επιστημονική μελέτη. Το πνεύμα που διήπε τη συγκρότηση και τον σκοπό της αποτυπωνόταν άλλωστε και στην ίδια την ονομασία της: Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος.

Η ΙΕΕΕ ιδρύθηκε το 1882, έπειτα από ενέργειες μελών του Φ. Σ. «Παρνασσός». Το γεγονός ότι τα μέλη από τα οποία συγκροτήθηκε δραστηριοποιούνταν παράλληλα και σε αυτόν τον σύλλογο ερμηνεύει τη στενή συνεργασία μεταξύ των δύο συλλόγων και επιβεβαιώνει την ταυτόχρονη δράση των ίδιων προσωπικοτήτων στο κοινωνικό γίγνεσθαι. Ειδικότερα, μεταξύ των μελών του Φ. Σ. «Παρανασσός» που υπήρξαν και μέλη της ΙΕΕΕ μπορούν να αναφερθούν πολλά πρόσωπα του πνεύματος και των γραμμάτων και γενικότερα της ανώτερης αστικής τάξης της πρωτεύουσας. Στα πρόσωπα αυτά συγκαταλέγονται –εκτός από τους καθηγητές στο Πανεπιστήμιο Αθηνών Σπυρίδωνα Λάμπρο και Νικόλαο Πολίτη ο εκδότης της Εστίας Γεώργιος Κασδόνης, καθώς και ο αρχισυντάκτης της «Διαπλάσεως των Παίδων» και λογοτέχνης Αριστοτέλης Κουρτίδης, οι ποιητές Γεώργιος Δροσίνης και Κωστής Παλαμάς, ο Ιωάννης Φέρμπος, ο αρχαιολόγος-λογοτέχνης Αλέξανδρος ΡίζοςΡαγκαβής, ο δημοσιογράφος, ποιητής και θεατρικός συγγραφέας Χαράλαμπος Άννινος, ο διευθυντής της Πολυτεχνικής Σχολής Αναστάσιος Θεοφιλίας, ο νομικός και συγγραφέας Θεμιστοκλής Νικ. Φιλαδελφεύς, ο ιστορικός γεωγράφος Κωνσταντίνος Ν. Ράδος.

Στην προκήρυξη της ίδρυσης της Εταιρείας περιγράφεται εκτός από τους σκοπούς της και το είδος των συλλογών που επρόκειτο να συστήσει. Η ποικιλία τους αποδεικνύει την ευρύτητα των πεδίων της συλλεκτικής πολιτικής της. Στα παραπάνω θα πρέπει να προστεθεί η πρόθεσή της να συλλέξει τεκμήρια του δημόδου βίου, όπως και της ελληνικής γλώσσας και φιλολογίας, γεγονός που μαρτυρά την επίδραση της νέας επιστήμης, η οποία στα ελληνικά επρόκειτο να επικρατήσει με τον όρο «λαογραφία».

³⁹ Δημακοπούλου, «Η Ίδρυση της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος», σελ. 3

Επίσης, στην αναγγελία της ίδρυσης της ΙΕΕΕ προσδιορίζεται το κριτήριο για την επιλογή των συγκεκριμένων τεκμηρίων. Για την Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία, όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται, σημαντική ήταν η συλλογή τεκμηρίων «...συντελούντων εις διαφώτισιν τῆς μέσης καὶ νεωτέρας ἑλληνικῆς ἱστορίας καὶ φιλολογίας, τοῦ βίου καὶ τῆς γλώσσης τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ ἡ σύστασις μουσείου περιλαμβάνοντος τὰ τοιαῦτα μνημεῖα τοῦ ἔθνικοῦ βίου». Στο ίδιο κείμενο προσδιορίζονταν λεπτομερῶς ἡ γραμμὴ που θα ακολουθοῦσε ἡ Εταιρεία στη συλλεκτικὴ πολιτικὴ της.

Συγκεκριμένα ἐπιδίωκε να συγκεντρώσει ὅπλα, ἐνδυμασίες, σκεύη, ἔργα τέχνης καὶ ἐν γένει κάθε τι το οποίο θα βοηθοῦσε στη σκιαγράφηση των βασικῶν χαρακτηριστικῶν του «βίου του ἑλληνικοῦ λαοῦ» καὶ παράλληλα θα διαφώτιζε τον **ἐνιαῖο** χαρακτήρα της ἑλληνικῆς ἱστορίας στους μέσους καὶ νεότερους χρόνους, ἐνῶ ἀξίζει να σημειωθεῖ ὅτι στη συγκεκριμένη αναγγελία προσδιορίζονταν καὶ μια διαφορετικὴ προσέγγιση των αντικειμένων, ὄχι μόνο ὡς κειμηλίων-ἐνθυμημάτων ἀλλὰ καὶ ὡς ἔργων τέχνης, που εἶχαν καλλιτεχνικὴ ἀξία, ἐκτὸς της ἱστορικῆς. Ἀλλωστε, μια ἀπὸ τις σαφεῖς προγραμματικὲς ἰδέες της Εταιρείας σαφῶς ἦταν ἡ διάδοση της γνώσης της ἱστορίας της ἑλληνικῆς τέχνης, κυρίως σε περιόδους κατὰ τις οποίες ἡ ἀξία της θεωρεῖτο εὐτελής. Ἡ φροντίδα για τὴ συγκέντρωση ἐθνολογικοῦ υλικοῦ καὶ ἡ σύσταση της ἀντίστοιχης συλλογῆς μπορεῖ να ἐρμηνευθεῖ καὶ ὡς ἀποτέλεσμα της πνευματικῆς καὶ ἐπιστημονικῆς ἀναζήτησης του Ν. Πολίτη. Πολύ πιθανόν ἡ ἐνασχόληση του Ν. Πολίτη με τὴ ζωὴ στον χώρο της υπαίθρου καὶ με τις παραδόσεις του λαοῦ υπηρετώντας βέβαια τὸ ἰδεολογικὸ αἴτημα της ἐποχῆς για τὴν ἀπόδειξη της συνέχειας του ἑλληνισμοῦ στον χώρο καὶ στον χρόνο να λειτούργησε ὡς ἐναυσμα για τὴ σύσταση της ἐθνολογικῆς συλλογῆς. Ἐπομένως, ἡ ἐπιλογή του ὀρου «ἐθνολογικὴ» Εταιρεία εἶναι ἐνδεικτικὴ της ἐπιθυμίας της να συνδέσει τὸ ὄνομά της με τὴ συναγωγή του συγκεκριμένου υλικοῦ. Ἐξάλλου, ὁ Ν. Πολίτης, τὸ 1883, δὲν εἶχε εἰσαγάγει ἀκόμα τὸν ὀρο «λαογραφία», οὔτε εἶχε διατυπώσει τους στόχους της ἐπιστήμης αὐτῆς

Σε ἀντίθεση με τὸ παρελθόν, τὸ ζητούμενο αὐτὴ τὴ φορὰ δὲν ἦταν ἡ ἐθνικὴ ομάδα να μπορέσει να ταυτιστεῖ με τὸ ἀρχαιοελληνικὸ παρελθόν, ἀλλὰ με ἕνα σύνολο τεκμηρίων που θα φανέρωναν ὅτι οἱ σύγχρονοι κάτοικοι διατηροῦσαν στοιχεῖα διαχρονικὰ στην ταυτότητά τους καὶ ἀποδείκνυαν τους δεσμούς καταγωγῆς τους ὄχι μόνο με τὴν ἀρχαιότητα ἀλλὰ καὶ με τὸ Βυζάντιο καὶ τὴ νεότερη ἐποχὴ.

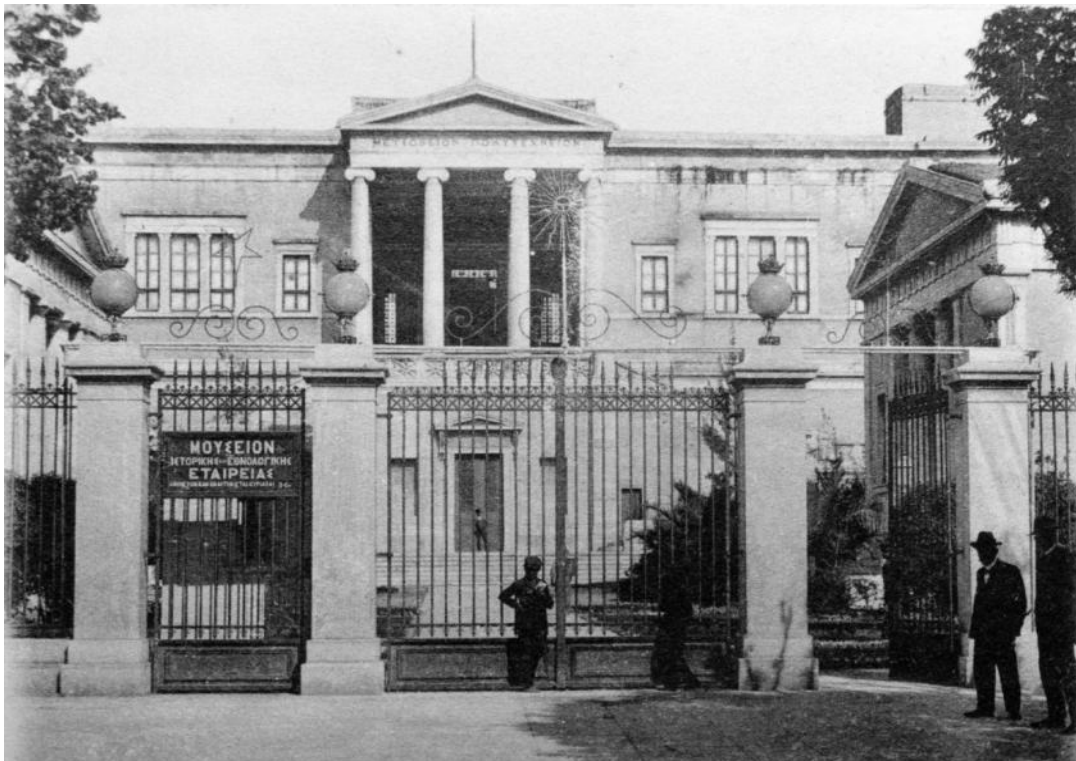
Ἐνας βασικὸς λόγος για τὴ συλλογὴ τεκμηρίων, που θα προσέγγιζαν τὸ νεότερο παρελθόν καὶ θα ὀδηγοῦσαν στην ἰδρυση ἐνός μουσείου ἀφιερωμένου σε αὐτό, ἦταν τὸ ἐνδιαφέρον για τὴν Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση καὶ ἡ ἀνάγκη για τὴν παρουσίαση ἀντιπροσωπευτικῶν δειγμάτων των προγόνων που πέτυχαν τὴν ἀποτίναξη του τουρκικοῦ ζυγοῦ καὶ που θα λειτουργοῦσαν ὡς πρότυπα προς μίμηση της νεότερης γενιάς. Δείγμα της προσέγγισης αὐτῆς ἀνανακλάται σε ἐπιστολὴ που ἀπηύθυνε ἡ ΙΕΕΕ προς τὴν Πρυτανεία του Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου, προκειμένου να της παραχωρηθῶν προσωρινὰ τα κενὰ δωμάτια της Σιναίας Ἀκαδημίας, ὅπου αναφέρεται ὅτι σκοπὸς της Εταιρείας: «...εἶνε ὁ συνεχισμὸς τοῦ ἔργου τῆς «ἀρχαιολογικῆς» διὰ τῆς ἐξερευνήσεως τῆς ἱστορίας, τῆς τέχνης καὶ τοῦ κοινωνικοῦ ἐν γένει βίου τῆς Ἑλλάδος κατὰ τούς μέσους Αἰῶνας μέχρι τῶν νεωτάτων χρόνων...». ⁴⁰

⁴⁰ ΑΙΕΕΕ, Πρόχειρη ἐπιστολὴ της ΙΕΕΕ προς τὴν Πρυτανεία του Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου, Ἀρ. Πρωτ. 126, Ἀθήνα, 15-12-1892

ΕΚΘΕΣΙΚΕΣ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ

Το σήμερα μέσα από το χθες...

Για την καλύτερη κατανόηση του τρόπου με τον οποίο είναι δομημένη η έκθεση της συλλογής του Εθνικού Ιστορικού Μουσείου, των μέσων που χρησιμοποιούνται αλλά και της λογικής που την διέπει σε συνδυασμό με την ιστορική ανάγνωση την οποία υιοθετεί σήμερα, είναι αναγκαίο να κάνουμε μια σύντομη αναφορά στις εκθεσιακές πρακτικές που αξιοποιήθηκαν στο Μουσείο της Εθνολογικής Εταιρείας, τον πρόγονο του σημερινού Εθνικού Ιστορικού Μουσείου, το οποίο στεγαζόταν για χρόνια στις αίθουσες του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου έως ότου μεταστεγαστεί μετά από πολλές περιπέτειες στο σημερινό κτήριο της Παλαιάς Βουλής το 1961.

Εικόνα 1: Η είσοδος του Ε. Μ. Π. το 1900, διακρίνεται η πινακίδα της Ι. Ε. Ε. Ε.

Οι συλλογές του μουσείου της Ι. Ε. Ε. Ε. ακολουθούσαν το εκθεσιακό μοντέλο που επικρατούσε στο εξωτερικό και οργανώνονταν ταξινομικά αλλά και σε θεματική διάταξη. Επειδή όμως η παραπάνω περιγραφή αφορούσε μια περιοδική έκθεση, αυτό που έχει ενδιαφέρον να αντιληφθεί κανείς είναι ποια ήταν η οργάνωση και η διάταξη των μουσειακών συλλογών στη μόνιμη έκθεση.

Σε αντιδιαστολή με την έκθεση των κειμηλίων του αγώνα του 1821, για τη μόνιμη έκθεση της ΙΕΕΕ δεν σώζεται αντίστοιχη λεπτομερής περιγραφή. Για την εικόνα της μόνιμης έκθεσης κατά τα προηγούμενα χρόνια, μεμονωμένα στοιχεία εξάγονται από τα πρακτικά της Εταιρείας, αλλά και από φωτογραφίες που σώζονται στο ιστορικό αρχείο. Από αυτά αντιλαμβάνεται κανείς ότι η μόνιμη έκθεση πρέπει να ήταν διαμορφωμένη κατά παρόμοιο τρόπο με αυτήν του Ιερού Αγώνα του 1884. Η μόνη λεπτομερής παρουσίαση που διαθέτουμε είναι πολύ μεταγενέστερη και αντλείται από τον κατάλογο του μουσείου που εκδόθηκε το 1927 με πρωτοβουλία του Προέδρου της ΙΕΕΕ, Κων. Ράδου.

Όπως και στα μουσεία στη Δύση έτσι και εδώ η ερμηνευτική προσέγγιση της έκθεσης ακολουθούσε την τυπολογική και χρονολογική κατάταξη του υλικού. Τα αντικείμενα του

μουσείου εκτίθονταν μεν κατά ενότητες και έδιναν έμφαση στην αισθητική προσέγγιση, αλλά παράλληλα η διευθέτησή τους γινόταν με τρόπο παρατακτικό και ασφυκτικό. Σε γενικές γραμμές το μουσείο στόχευε, αντιστοίχως με αυτά του εξωτερικού, να ενισχύσει τη συγκρότηση μιας ενιαίας εθνικής συνείδησης και να προσφέρει στον εκάστοτε επισκέπτη την απαραίτητη γνώση που χρειαζόταν για να πληροφορηθεί για τη μεσαιωνική και νεότερη ελληνική ιστορία και πολιτισμό. Αυτό λοιπόν που αντιλαμβάνεται κανείς, είναι ότι το στοιχείο που διαφοροποιούσε την εκθεσιακή πρακτική του μουσείου της ΙΕΕΕ, σε σύγκριση με άλλα μουσεία στην

Ευρώπη, ήταν το γεγονός ότι δεν χρειάστηκε να προβάλλει την εικόνα του «άλλου», αφού η Ελλάδα δεν ανέπτυξε αποικιοκρατική δράση και επομένως δεν είχε λόγους να παρουσιάσει τον πολιτισμό λαών εκτός της Ευρώπης. Γι' αυτό και στην περίπτωση της η λαογραφική συλλογή του μουσείου συνίστατο, κυρίως, από συλλογές νεοελληνικής χειροτεχνίας και παραδοσιακές φορεσιές.

Η έκθεση χωριζόταν θεματικά και χρονολογικά. Το πρώτο τμήμα, το λεγόμενο μεσημβρινό διαμέρισμα, ήταν αφιερωμένο στην Ελληνική Επανάσταση και περιείχε κειμήλια παρόμοια με αυτά που υπήρχαν και στην έκθεση του Αγώνα. Όπως τότε έτσι και τώρα ένα τμήμα ήταν αφιερωμένο στο ναυτικό και ένα άλλο στις εθνικές ενδυμασίες, όμως και τα δύο ήταν εμπλουτισμένα με αντικείμενα που χρονολογούνταν και μετά τον Αγώνα. Επίσης, στο λεγόμενο μεσημβρινό τμήμα, στον χώρο που ήταν αφιερωμένος στην περίοδο της Ελληνικής Επανάστασης είχαν τοποθετηθεί μια μεγάλη και μια μικρή προθήκη που περιείχαν ενθύμια των προσωπικοτήτων του Αγώνα, ακόμα και του Αλή Πασά, καθώς και αναμνηστικά, κοσμήματα ή λαογραφικά είδη, των αγωνιστών. Οι προθήκες πλαισιώνονταν από τις προσωπογραφίες των στρατιωτικών και πολιτικών αρχηγών της Επανάστασης καθώς και αυτών της βαυαρικής δυναστείας, όπως και ορισμένων φιλελλήνων. Το δεύτερο, το ναυτικό τμήμα, περιλάμβανε ναυτικά ενθύμια από διάφορους πολέμους των Ελλήνων από την Επανάσταση και μετά από αυτήν, όπως σημαίες, όπλα, πυροβόλα, μετάλλια, σφραγίδες, παράσημα κ. α.

Στο κεντρικό διαμέρισμα, που οριζόταν από τις μαρμάρινες στήλες που στήριζαν την οροφή και χώριζαν την αίθουσα σε δύο διαδρόμους, από τη μια και από την άλλη πλευρά που προσδιορίζονταν από γυάλινες προθήκες με ανδρείκελα και κέρινα ομοιώματα με εθνικές ενδυμασίες και ενδυμασίες αξιωμάτων, εκτίθονταν ενθύμια από τις σχέσεις των Ελλήνων με τον Ναπολέοντα και με φιλέλληνες. Στο ίδιο τμήμα εκτίθονταν το μνημείο του David d'Anger, εις μνήμην του Μάρκου Μπότσαρη, συλλογή ενθυμίων του Λόρδου Βύρωνα και σειρά προσωπογραφιών των Ελλήνων Οσποδάρων της Μολδοβλαχίας.

Στο τέταρτο τμήμα παρουσιάζονταν και άλλες προσωπογραφίες των στρατιωτικών ανδρών του Αγώνα καθώς και συλλογή όπλων τους, εθνικές ενδυμασίες, προσωπογραφίες των διδασκάλων του Γένους και των εθνικών ποιητών, όπως και ενθύμια του Μεσολογγίου και διάφορα εκμαγεία προσωπικοτήτων της Επανάστασης. Τέλος, το Βόρειο τμήμα ή αλλιώς Χριστιανικό, περιείχε ενθύμια και προσωπογραφίες των θρησκευτικών ηγετών του έθνους, κειμήλια της εκκλησιαστικής ιστορίας, αγιογραφίες, κατάλοιπα μεσαιωνικών πανοπλιών, επτανησιακές σημαίες κ. ά

Από την παραπάνω περιγραφή διαπιστώνεται ότι ο τρόπος με τον οποίο οργανώνονταν τα εκθέματα στο νότιο χώρο και η σύνδεση των θεματικών ενοτήτων μεταξύ τους δεν αντανακλούσε ένα προκαθορισμένο ιδεολογικό πρόγραμμα ή συγκεκριμένες αρχές της επιστήμης της ιστορίας. Συνολικά, πάντως, υπήρχε αλληλουχία ανάμεσα στις αυτοτελείς εκθεσιακές ενότητες, η οποία στόχευε στην παρουσίαση των διαδοχικών φάσεων της ιστορίας του ελληνικού έθνους μέσα από τη συγκεκριμένη θεματολογία. Βέβαια, η εκθεσιακή δομή υπαγορευόταν από τη γραμμική χωρική οργάνωση και μόνη εξαίρεση αποτελούσαν κάποια εκθέματα που παρουσιάζονταν σε περίοπτες θέσεις, όπως το μνημείο του David d'Anger.

Τέλος, αν και είναι κατανοητό ότι μέσω των τμημάτων της έκθεσης καταβαλλόταν προσπάθεια να αντιληφθεί ο επισκέπτης ένα χρονολογικό πλαίσιο της εξέλιξης της ελληνικής ιστορίας, δεν είναι σαφές αν τα αντικείμενα σε κάθε αυτόνομο τμήμα κατατάσσονταν με χρονική αλληλουχία. Η παραπάνω οργάνωση - σε συνδυασμό με την πυκνή διάταξη των εκθεμάτων - αποκαλύπτει έναν έντονο διδακτισμό του μουσειακού σχεδιασμού, ο οποίος αντανακλώνταν τόσο στο περιεχόμενο των εκθεμάτων όσο και στον τρόπο που κινούνταν ο επισκέπτης στον χώρο. Η χωροθέτηση και η ταξινόμηση των αντικειμένων ακολουθούσε τις συντακτικές ιδιότητες της κάτοψης. Αυτό που θα μπορούσε να υποστηριχθεί είναι ότι στην εκθεσιακή εφαρμογή του υλικού, η ΙΕΕΕ επιχειρούσε να τονίσει τον αναμνηστικό του χαρακτήρα αλλά και την ηρωική διάσταση των αγωνιστών, που είτε ήταν οι αρχικοί κάτοχοι των εκθεμάτων είτε απεικονίζονταν σε αυτά, κυρίως μέσα από προσωπογραφίες και προτομές.

Στην ουσία η γοητεία αυτών των εκθεμάτων απέρρεε από τη στενή επαφή που είχαν με τον κάτοχο κατά τη διάρκεια της ζωής του και οφειλόταν σε μεγάλο βαθμό στον σεβασμό που έτρεφε η κοινότητα στο πρόσωπό του. Με αυτούς τους όρους, τα αντικείμενα γίνονταν φορείς μυθικών, ιερών και υπερφυσικών χαρακτηριστικών, εξαιτίας της αξίας που αποκτούσαν από το γεγονός ότι είχαν ενταχθεί σε καθορισμένες ιστορικές περιστάσεις και, χάριν αυτών, σε ένα ευρύτερο πλαίσιο και λειτουργούσαν ως αναμνηστικά μιας κοινότητας⁴¹

Παράλληλα, η διάταξη των εκθεμάτων προέβαλλε συγκεκριμένα ιστορικά γεγονότα και πρόσωπα που πρωταγωνίστησαν στους αγώνες για την ελληνική ανεξαρτησία και τη σύσταση του νέου ελληνικού κράτους, με έμφαση βέβαια στο 1821, με σκοπό την παρουσίαση μιας ερμηνείας της νεότερης ελληνικής ιστορίας που θα τύγχανε της κοινής αποδοχής του κοινού.

Σε αντίθεση με τα άλλα ευρωπαϊκά μουσεία, στο μουσείο της ΙΕΕΕ δεν χρησιμοποιήθηκαν ποτέ για την προβολή των συλλογών μεγάλες εκθεσιακές αναπαραστάσεις, όπως ήταν τα διοράματα και το period room. Ένας σημαντικός λόγος για την παραπάνω τακτική ήταν ίσως ο περιορισμένος χώρος που διέθετε.

Η έλλειψη επαρκούς χώρου και η διαφοροποίηση στο περιεχόμενο των συλλογών της ΙΕΕΕ, σε σχέση με αυτές του εξωτερικού, δεν μείωσε ωστόσο το ενδιαφέρον της για την καλύτερη δυνατή έκθεσή τους.

Με γνώμονα την ενίσχυση της γνωστικής και αισθητικής εμπειρίας των επισκεπτών, η Εταιρεία κατέβαλε κάθε φροντίδα για τη σωστή παρουσίαση και προστασία των συλλογών. Σ' αυτό το πλαίσιο, τα εκθέματα συνοδεύονταν από περιορισμένο πληροφοριακό υλικό, διέθεταν δηλαδή συνήθως τίτλο, έτος απόκτησης και όνομα του δωρητή. Σύμφωνα με τα ευρωπαϊκά πρότυπα και αντιστοιχώς με την ανάλογη φροντίδα που είχε καταβληθεί σε μουσεία, όπως το Εθνικό Αρχαιολογικό και το Μουσείο της Ακρόπολης, η Εταιρεία προέβη κατά διαστήματα στην κατασκευή γυάλινων βιτρινών, ειδικών συρταριών, αλλά και ανθρώπινων ομοιωμάτων αφενός για την προστασία και αφετέρου για την καλύτερη παρουσίαση στολών και ενδυμασιών καθώς και άλλων κειμηλίων.

Το εθνικό ιστορικό μουσείο σήμερα μουσειογραφικός σχεδιασμός και Ιστορική αφήγηση

Περνώντας στο σήμερα, μπορούμε να πούμε πως, σε επίπεδο εκθεσιακών πρακτικών και αξιοποίησης εκθεσιακών μέσων λίγα πράγματα είναι διαφορετικά, ενώ το ίδιο όπως θα δούμε παρακάτω ισχύει και για την ιστορική αφήγηση που υιοθετείται όπως αυτό φαίνεται μέσω της έκθεσης. Η μόνιμη συλλογή του Εθνικού Ιστορικού Μουσείου, που σήμερα στεγάζεται στο κτήριο της Παλαιάς Βουλής των Ελλήνων, διαρθρώνεται σε 18 χώρους και ταυτόχρονα θεματικές ενότητες:

5. ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ 1453 μ. Χ.

⁴¹Pearce, Μουσεία, Αντικείμενα και Συλλογές, σελ. 272-279

6. ΛΑΤΙΝΟΚΡΑΤΙΑ - ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑ 13ος-18ος αι.
7. Η ΑΦΥΠΝΙΣΗ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ 1670-1821
8. Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ 1821-1827
9. ΤΑ ΟΠΛΑ ΤΟΥ ΑΓΩΝΑ
10. ΕΛΛΗΝΕΣ ΛΟΓΙΟΙ ΣΤΗ ΔΥΣΗ 14ος-15ος αι.
11. ΓΕΓΟΝΟΤΑ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ
12. ΦΙΛΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ
13. Ο ΝΑΥΤΙΚΟΣ ΑΓΩΝΑΣ ΤΟΥ 1821
14. Η ΙΔΡΥΣΗ ΤΟΥ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ
15. ΕΔΡΑΙΩΣΗ ΤΟΥ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΕΥΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΔΙΕΥΡΥΝΣΗ ΤΩΝ ΣΥΝΟΡΩΝ
16. ΒΑΛΚΑΝΙΚΟΙ ΠΟΛΕΜΟΙ 1912-1913
17. Β΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ
18. ΕΝΘΥΜΙΑ ΒΑΣΙΛΕΙΑΣ ΟΘΩΝΑ
19. ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ
20. ΕΝΔΥΜΑΣΙΕΣ ΜΕ ΚΑΒΑΔΙ, ΣΙΓΚΟΥΝΙ, ΣΑΓΙΑ ΚΑΙ ΑΝΤΕΡΙ
21. ΕΝΔΥΜΑΣΙΕΣ ΜΕ ΦΟΥΣΤΑΝΙ ΚΑΙ ΦΟΥΣΤΑ
22. ΟΨΕΙΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

Πραγματοποιώντας μια διαδρομή στην έκθεση της μόνιμης συλλογής του μουσείου, θα αντιληφθεί κανείς σχετικά σύντομα (αλλά και όπως θα δούμε παρακάτω) ένα επαναλαμβανόμενο εκθεσιακό μοτίβο, το οποίο διαπερνά όλες τις εκθεσιακές θεματικές ενότητες και κυρίως αυτές που αφορούν την νεώτερη ελληνική ιστορία, από την άλωση της

Εικόνα 2: άποψη λεζάντας αντικειμένου

Κωνσταντινούπολης έως και την ενότητα των βαλκανικών πολέμων. Τα ιστορικά γεγονότα έτσι όπως μεταφέρονται μέσα από τα αντικείμενα και τα εκθεσιακά κείμενα είναι θολά και ασαφή αφού όπως θα δούμε απουσιάζει πλήρως η περιγραφή ενός σαφούς ιστορικού πλαισίου μέσα στο οποίο εντάσσονται και δίνεται ιδιαίτερη έως και μοναδική έμφαση στο πρόσωπο στο οποίο ανήκαν, συνήθως σε κάποια μορφή της εποχής, δίνοντας έτσι στο αντικείμενο μία και μοναδική διάσταση, και καθοδηγώντας τα συναισθήματα και το δέος του επισκέπτη, καθιστώντας το ίδιο το αντικείμενο απλά και μόνο ως ένα εργαλείο, σύνδεσης με την εκάστοτε προσωπικότητα. Αυτό γίνεται ακόμα πιο σαφές αν σκεφτεί κανείς πως στα εκθεσιακά κείμενα που συνοδεύουν τα αντικείμενα απουσιάζει κάθε είδους πληροφορία σχετική με τη φύση του αντικειμένου, την όποια ιδιαίτερη

χρήση του, κ.λπ., με αποτέλεσμα ο επισκέπτης να έχει μια σαφή εικόνα για το ιδιοκτήτη του αντικειμένου, αποκομίζοντας το σχετικό δέος και συγκίνηση, αλλά να του είναι παντελώς άγνωστη σε αρκετές περιπτώσεις η χρησιμότητα του αντικειμένου (εικ. 2). Η έκθεση, διαρθρώνεται σε 18 ενότητες, χωρισμένες με χρονολογική σειρά, ξεκινώντας από την άλωση της Κωνσταντινούπολης και φτάνοντας μέχρι και τον Β΄ Π. Π. Στις πρώτες 11 ενότητες η πλειονότητα των αντικειμένων που συναντάμε είναι προσωπογραφίες/πορτραίτα, όπλα, προσωπικά αντικείμενα καθημερινής χρήσης, έπιπλα, πίνακες ζωγραφικής, σημαίες, πολεμικό εξοπλισμό, παραδοσιακές φορεσιές κ.α.

Με δυσκολία μπορεί να πει κανείς αν ο τρόπος που είναι δομημένη η έκθεση εμπίπτει σε κάποιο συγκεκριμένο σχεδιασμό, βασισμένο σε μια μουσειολογική και μουσειογραφική

μελέτη προσαρμοσμένη στις προδιαγραφές του σύγχρονου μουσείου, αφού εκ πρώτης όψεως η τοποθέτηση των αντικειμένων τόσο στις προθήκες, όσο και στον ευρύτερο χώρο γενικότερα, δεν δίνει κανένα στοιχείο στον απλό επισκέπτη για τη λογική που διέπει το σχεδιασμό της έκθεσης. Τα αντικείμενα μεμονωμένα και σε προθήκες, βρίσκονται παντού περιμετρικά του χώρου σε πολύ διαφορετικά ύψη μεταξύ τους, αλλά και σε αποστάσεις που αυξομειώνονται απρόβλεπτα, με αποτέλεσμα, σε συνδυασμό με τις απομακρυσμένες και δυσανάγνωστες σε αρκετές περιπτώσεις λεζάντες, και με την απουσία οποιουδήποτε στοιχείου που να προτείνει μια διαδρομή στο χώρο, να δημιουργείται πολύ σύντομα αίσθηση κόπωσης και σύγχυσης στον επισκέπτη και η πληροφορία να καθίσταται ενίοτε μη προσβάσιμη.

Σε ορισμένες ενότητες όπως για παράδειγμα στην ενότητα «ο ναυτικός αγώνας του 1821», συναντάμε ανάμεσα σε ακρόπρωρα πλοίων που έλαβαν μέρος σε απελευθερωτικές επιχειρήσεις, σημαίες, πορτραίτα προσωπικοτήτων και ναυτικό πολεμικό εξοπλισμό επιφανών αγωνιστών του ναυτικού αγώνα, μεταγενέστερα έως και σύγχρονα έργα τέχνης καθώς και τον πρώτο τυπογράφο, κάνοντας έτσι ορισμένες ενότητες σαν και αυτή να θυμίζουν τις *cabine de curiosité* των περασμένων αιώνων.

Είναι ιδιαίτερα σημαντικό σε αυτό το σημείο να σταθούμε σε μερικά από τα φαινόμενα τα οποία συναντώνται κατ' επανάληψη στην έκθεση και που σχετίζονται τόσο με του μουσειογραφική λογική που διέπει το στήσιμο της, αλλά και ακόμη πιο σημαντικό, με την αντίληψη της ιστορικής ανάγνωσης που υιοθετεί το Εθνικό Ιστορικό Μουσείο στην προσέγγιση της ιστορικής περιόδου που αντανακλούν οι συλλογές του, όπως αυτή εκφράζεται από την τοποθέτηση των εκθεμάτων στο χώρο και στις προθήκες, την ποιότητα και την περιεκτικότητα της πληροφορίας, κλπ. και τέλος με την σύγχρονη μουσειολογική στη χώρα μας.

Η ανάγνωση του αντικειμένου

Ένα συχνό φαινόμενο που θα παρατηρήσει κανείς σχεδόν στην πλειονότητα των ενοτήτων της έκθεσης, είναι το ιδιαίτερο ύψος στο οποίο τοποθετούνται τα πορτραίτα των προσωπικοτήτων της περιόδου σε σχέση όχι μόνο με τα υπόλοιπα εκθέματα, αλλά και με το ίδιο το οπτικό πεδίο του επισκέπτη (εικ.3). Το γεγονός αυτό με μια πρώτη ματιά ή καλύτερα με τη ματιά του μέσου επισκέπτη, ίσως μοιάζει «αθώο», αδιάφορο, σχετικά δυσλειτουργικό. Παρ' όλα αυτά το κλειδί για την ερμηνεία του συγκεκριμένου φαινομένου αλλά και άλλων που θα αναφερθούν στη συνέχεια, κατά τη γνώμη μου, βρίσκεται τόσο στη αντίληψη που διαμόρφωσε την έννοια του έθνους στην Ελλάδα (βλέπε παραπάνω κεφάλαια), όσο και στις ρίζες του Εθνικού Ιστορικού Μουσείου, που είναι η συλλογή της Ι. Ε. Ε. και η λογική που τη διαμόρφωσε, αλλά κυρίως στο πως προσεγγίζεται το αντικείμενο μέσα στο μουσείο.

Εικόνα 3: ο επισκέπτης στο χώρο

Η ελαιογραφίες που απεικονίζουν πρόσωπα της ελληνικής επανάστασης για παράδειγμα, όπως σχεδόν και κάθε αντικείμενο που εκτίθεται σε ένα μουσείο, επιδέχονται παραπάνω από μία αναγνώσεις και μπορεί κατ' αυτό τον τρόπο να εκτεθούν ως αντικείμενα με βάση το περιεχόμενό τους, την ιστορική τους αξία, τα καλλιτεχνικά

Εικόνα 4: προθήκη Θ. Κολοκοτρώνη

τους χαρακτηριστικά (τεχνοτροπία, καλλιτέχνης κ. τ. λ.), η επιλογή όμως του τρόπου έκθεσης και τοποθέτησής τους στο χώρο και στις προθήκες, σε συνδυασμό με την συνοδευόμενη πληροφορία, δεν είναι ένα γεγονός που επαφίεται στην τύχη ή σε μια υποκειμενική αντίληψη

περί αισθητικής, αλλά το αποτέλεσμα μιας πολύ συγκεκριμένης αντίληψης γύρω από το αντικείμενο και την ερμηνεία της ιστορίας.

Έτσι λοιπόν στην περίπτωση που εξετάζουμε, το γεγονός πως, εξαιτίας της θέσης που βρίσκονται τα προαναφερθέντα αντικείμενα, σε συνδυασμό με την απουσία οποιασδήποτε άλλης πληροφορίας εκτός του ονόματος του προσώπου που απεικονίζεται, το αποτέλεσμα είναι να αποσιωπούνται τα καλλιτεχνικά τους χαρακτηριστικά, ουσιαστικά αποκλείοντας τον επισκέπτη από αυτού του είδους την πληροφορία, μας οδηγεί στο να υποθέσουμε πως γίνεται μια προσπάθεια να αποστασιοποιηθεί η εκάστοτε προσωπικότητα από την ανθρώπινη υπόσταση και δοθεί μια έμφαση που να καθιστά τόσο αυτή την ίδια την προσωπικότητα υπεράνθρωπη, όσο και της πράξεις που τέλεσε.

Το ίδιο μουσειογραφικό σχήμα, που θέλει το αντικείμενο να παρουσιάζεται δια μέσου του ιδιοκτήτη του με έμφαση σε αυτόν, διατρέχει όλη την έκθεση αφού ελάχιστα είναι τα αντικείμενα αυτά που εκτίθενται

και παρουσιάζονται με άλλο τρόπο. Οδηγούμαστε αναπόφευκτα λοιπόν στο συμπέρασμα πως η ιστορική αφήγηση που υιοθετείται είναι αυτή που θέλει τα ιστορικά γεγονότα να διαγράφονται, όχι μέσα από την παρουσίαση των αντικειμενικών και ενίοτε αντικρουόμενων συνθηκών που οδήγησαν σε αυτά ρίχνοντας φώς σε όλες τους τις πτυχές, αλλά μέσα από τις ηρωικές πράξεις επιφανών προσωπικοτήτων.

Αυτή η αφήγηση δεν θα ήταν τελείως ατυχής αν τουλάχιστον γινόταν μια προσπάθεια να παρουσιαστούν τα πρόσωπα απαλλαγμένα από εξιδανικεύσεις και υπερβολές, τοποθετημένα μέσα στο περιβάλλον στο οποίο έδρασαν και έζησαν αποδίδοντας περισσότερες από μία πτυχές του βίου τους, μέσα από τα αντίστοιχα αντικείμενα. Ένα παράδειγμα στο οποίο αξίζει να αναφερθεί κανείς, είναι η μορφή του Κολοκοτρώνη και ο τρόπος που παρουσιάζεται στην έκθεση. Πιο συγκεκριμένα στην έκθεση της μόνιμης συλλογής του Ε.Ι.Μ. θα μπορούσε κανείς να δει την πλήρη φορεσιά του αγωνιστή και την πολεμική του εξάρτιση καθώς και ένα πορτραίτο του να κρέμεται πάνω απ' τη σχετική προθήκη στην ενότητα (εικ. 4), ενώ θα έχει πρόσβαση στις πληροφορίες που αφορούν τον ρόλο του στην επανάσταση. Όμως δεν θα μπορούσε να αντλήσει κανένα στοιχείο για την δίκη που διεξήχθη εις βάρος του και για τους λόγους που οδηγήθηκε σε αυτή ή τις πολιτικές σκοπιμότητες της αντιβασιλείας. Ο επισκέπτης δεν θα αντλήσει επίσης κανένα στοιχείο για το ρόλο των «προστάτιδων» Μεγάλων Δυνάμεων (Αγγλία, Γαλλία, Βαυαρία) σε αυτή τη δίκη. Το ίδιο βαραίνει και η απουσία μουσειακής αναφοράς στους δικαστές Γ. Τερτσέτη⁴², Α. Πολυζωΐδη που παρά τις απειλές και τους εκβιασμούς αρνήθηκαν να καταδικάσουν τον Θ. Κολοκοτρώνη, καθότι

⁴² Στην απολογία του ο δικαστής Γ. Τερτσέτης ο οποίος διώχθηκε για την έντιμη στάση του στη δίκη του Κολοκοτρώνη, μεταξύ άλλων είπε:

«Δεν είμαι από την Σπάρτη, δεν είμαι Αθηναίος, πατρίδα μου έχω όλην την Ελλάδα· τοιοιτοτρόπως εκφράζεται ο γενναίος Πλούταρχος, είναι σχεδόν δύο χιλιάδες έτη, εις ένα των συγγραμμάτων του· ημείς γεννημένοι εις πλέον ευτυχισμένην εποχήν, δηλαδή όταν η θρησκεία και η φιλοσοφία εφώτισαν, εκήρυξαν, εσφράγισαν το δόγμα της αγάπης και της ισότητος, δυνάμεθα να εκφρασθούμε με φρόνημα ακόμη υψηλότερον από το φρόνημα του παλαιού ανδρός, δυνάμεθα να ειπούμε ότι ημείς δεν είμεθα ούτε από την Ελλάδα, ούτε από την Ιταλία, ούτε από την Γερμανία, ούτε από την Αγγλία, πατρίδα έχομεν το ανθρώπινο γένος· όση γη περιαγκαλιάζει ο εύμορφος αιθέρας είναι αγαπητή μας πατρίδα». (Δημήτρη Φωτιάδη, «Κολοκοτρώνης», εκδόσεις Δωρικός σελ. 25).

απουσιάζουν οποιαδήποτε αντικείμενα που να τεκμηριώνουν τα γεγονότα αυτά. Είναι γεγονός πως ένα μουσείο δεν μπορεί να καλύψει (και δεν θα έπρεπε ίσως), όλα τα ιστορικά γεγονότα μέσα από μία και μόνο έκθεση, παρ' όλα αυτά όμως φέρει την ευθύνη για τον τρόπο με τον οποίο καθοδηγεί τα ερεθίσματα και τα συμπεράσματα του επισκέπτη.

Η ποιότητα και το περιεχόμενο της πληροφορίας

Σε αυτό το σημείο, είμαστε σε θέση να θίξουμε ένα ακόμα φαινόμενο στις εκθεσιακές πρακτικές του σημερινού Ε.Ι.Μ., και που χωρίς αυτό τα παραπάνω συμπεράσματα θα ήταν απλές εκτιμήσεις: την διαχείριση την πληροφορίας στα κείμενα ενοτήτων και αντικειμένων (λεξάντες). Πιο πάνω σχολιάζοντας την διάρθρωση των εκθεμάτων στο χώρο έγινε με ισχύο τρόπο λόγος για τις πληροφορίες που συνοδεύουν τα αντικείμενα και πως αυτό καθορίζει τα συμπεράσματα του επισκέπτη. Είναι γεγονός πως ένα αντικείμενο ιστορικής σημασίας αποκτά τη δική του δυναμική, ακόμη και όταν το συνοδεύουν ελλιπείς, ή και καθόλου πληροφορίες, ειδικά στην περίπτωση των έργων τέχνης ή των τεκμηρίων του βίου κάποιας επιφανούς προσωπικότητας. Παρ' όλα αυτά όμως για να αποκρυπτογραφηθούν σε μεγάλο βαθμό όλες οι κρυφές «ιστορίες» ενός αντικειμένου η ποιότητα και το περιεχόμενο της πληροφορίας όταν αυτό εκτίθεται είναι καθοριστικής σημασίας. Το ζήτημα της πληροφορίας όταν αυτή περιβάλει ένα αντικείμενο αλλά και το σύνολο μιας έκθεσης, αποκτά μεγάλη σημασία στο βαθμό που αυτή θα καθορίσει, την νοηματοδότηση του ίδιου του αντικειμένου αλλά και το συνολικό νόημα της ίδιας της έκθεσης. Πληροφορία αντικειμένου και έκθεσης, τοποθετούνται σε ένα σχήμα που ορίζει την πληροφορία του αντικειμένου να υποστηρίζει την πληροφορία της εκθεσιακής ενότητας στην οποία εντάσσεται και το αντίστροφο.

Έτσι ένα ελλειμματικό ή καθοδηγούμενό, σε επίπεδο πληροφορίας, εκθεσιακό κείμενο ενότητας, μπορεί να οδηγήσει σε λανθασμένα ή καθοδηγούμενα συμπεράσματα, ακόμη και αν η πληροφορία του αντικειμένου είναι πλήρης, όπως και ένα αντικείμενο που υπόκεινται σε προβληματική πληροφορία, να διαστρεβλώνει το νόημα της ενότητας. Ο λόγος για τον οποίο στεκόμαστε στην αμφίδρομη σχέση πληροφορίας αντικειμένου-ενότητας, είναι για την καλύτερη κατανόηση της σημασίας των εκθεσιακών πρακτικών σε ένα μουσείο γενικότερα αλλά και τη βαρύτητα του ρόλου της πληροφορίας σε μουσεία που επωμίζονται την ευθύνη της «αφήγησης» ιστορικών γεγονότων, όπως το Εθνικό Ιστορικό Μουσείο.

Το Ε.Ι.Μ., επιλέχθηκε ως μελέτη περίπτωσης στην συγκεκριμένη εργασία διότι ως μουσείο έχει συμβάλει από τη δημιουργία του, αλλά και συμβάλει ακόμα και σήμερα στην διαμόρφωση της Ελληνικής εθνικής ταυτότητας. Ο τρόπος με τον οποίο διαχειρίζεται και προβάλλει τα ιστορικά γεγονότα στη βάση αυτού του σκοπού, είναι κάτι το οποίο σε ένα μεγάλο βαθμό έχει να κάνει και με τη διαχείριση της πληροφορίας μέσα στην έκθεση. Η αντικειμενικότητα στην ιστορική αφήγηση είναι κάτι που προκύπτει από τη «διαδρομή» που διανύει ένας ερευνητής μελετώντας το σύνολο των διαθέσιμων πηγών, αναπτύσσοντας έτσι μια σφαιρική οπτική των γεγονότων απαλλαγμένος όσο το δυνατόν από τις προσωπικές του πεποιθήσεις.

Η αφήγηση της ιστορίας όμως στο μη επιστημονικό κοινό πρέπει πέρα από όλα τα άλλα ενθαρρύνει την κριτική σκέψη γύρω από αυτή.

Η περίοδος που καλύπτει το Ε.Ι.Μ. στο μεγαλύτερο κομμάτι της έκθεσής του αφορά γεγονότα της νεώτερης ελληνικής ιστορίας όπου έπαιξαν καταλυτικό ρόλο στην διαμόρφωση της σημερινής ελληνικής εθνικής ταυτότητας, αλλά και που για χρόνια μέσα από το κυρίαρχο εκπαιδευτικό σύστημα, παρουσιάζονται μονοδιάστατα και απαλλαγμένα από την πολυπλοκότητα και πολυμορφία που τα διέπει, διαδικασία που τα υπεραπλουστεύει και τα αλλοιώνει σε μεγάλο βαθμό. Την ίδια μονοδιάστατη και απλουστευτική ιστορική αφήγηση υιοθετεί σε μεγάλο βαθμό και το Ε.Ι.Μ. όπως μπορούμε να συμπεράνουμε από την ποιότητα της πληροφορίας της έκθεσης. Όπως αναφέρθηκε και πιο πάνω, η πλειοψηφία των αντικειμένων που περιλαμβάνονται στην έκθεση της μόνιμης συλλογής του μουσείου είναι έργα τέχνης της περιόδου αλλά και σύγχρονα με θέματα εμπνευσμένα από την επανάσταση,

προσωπικά αντικείμενα καθημερινής χρήσης αλλά και έπιπλα, πολεμικές εξαρτήσεις, φορεσιές, σημαίες, τμήματα πλοίων, όπως ακρόπρωρα, κ.α.

Η πληροφορία που συνοδεύει τα εκθέματα, με εξαίρεση μεμονωμένα εκθέματα και την ενότητα που περιλαμβάνει τις φορεσιές και στην οποία θα αναφερθούμε παρακάτω, είναι κατά κύριο λόγο σε ποιόν ανήκαν και η χρονολόγησή τους. Ελάχιστες είναι εκείνες οι περιπτώσεις όπου στη διαδρομή μέσα στην έκθεση ο επισκέπτης θα συναντήσει αντικείμενα τα οποία θα συνοδεύονται από άλλη πληροφορία. Για να είμαστε ειλικρινείς η προσέγγιση του αντικειμένου μέσω της προσωπικότητας στην οποία ανήκε δεν είναι απαραίτητα λάθος από την άποψη ότι σαν πληροφορία δίνει στο αντικείμενο μια άλλη διάσταση δημιουργώντας μια αμεσότητα ανάμεσα στον επισκέπτη και το πρόσωπο καθώς και μια ιδιαίτερη συγκίνηση. Το γεγονός όμως ότι είναι η μοναδική αποσιωπά πτυχές του αντικειμένου που συμβάλλουν στη βαθύτερη κατανόηση του, και η έμφαση μετατοπίζεται μονόπλευρα στο πρόσωπο, ενώ το αντικείμενο φέρει το ρόλο του εργαλείου.

Ένα παράδειγμα που θα μπορούσε να αξιοποιηθεί σε αυτό το σημείο, από την έκθεση της συλλογής του Ε.Ι.Μ. είναι τα αναρίθμητα πορτραίτα και έργα τέχνης που απεικονίζουν είτε επιφανείς προσωπικότητες της εποχής, είτε στιγμιότυπα της επανάστασης, και από τα οποία απουσιάζουν κάθε είδους καλλιτεχνικές πληροφορίες (βλ. εικ. 3), ενώ δεν είναι λίγα και τα αντικείμενα των οποίων η χρήση δεν είναι ξεκάθαρη καθότι δεν δίνονται άλλες πληροφορίες πέρα από την παραδοσιακή τους ονομασία και το όνομα του ιδιοκτήτη. Η ίδια λογική κυριαρχεί στο σύνολο της πληροφορίας που πλαισιώνει τα αντικείμενα της έκθεσης και σταδιακά, σε συνδυασμό με το γενικότερο στήσιμο της έκθεσης, μας οδηγεί στο να συμπεράνουμε πως η εμφατικότητα στα πρόσωπα προδίδει μια αντίληψη σε σχέση με την ιστορική αφήγηση που υιοθετείται, η οποία θέλει να προσεγγίσει τα ιστορικά γεγονότα ή φαινόμενα που αναπτύχθηκαν, μέσα από τα πρωταγωνιστικά πρόσωπα της κάθε περιόδου.

Η προσωποκεντρική αυτή αφήγηση των ιστορικών γεγονότων δεν μπορεί να ισχυριστεί κανείς ότι είναι αυτή καθ' αυτή προβληματική, παρ' όλα αυτά καθίσταται ιδιαίτερα προβληματική όταν με την χρήση της πληροφορίας αποσιωπάται η πολυδιάστατη φύση τους. Ο ρόλος των μεγάλων δυνάμεων στην επανάσταση, ο φιλελληνισμός, η διαδρομή προς την ίδρυση του ελληνικού κράτους, κ. α., επιδέχονται και «δικαιούνται» σαν γεγονότα, όπως και τα αντικείμενα μέσα σε μία έκθεση, παραπάνω από μία «αναγνώσεις». Η σκιαγράφηση τους μέσα από πρόσωπα είναι μια από αυτές αν και κατά τη προσωπική μου εκτίμηση δεν επαρκεί για την ανάδειξη του συνόλου των πτυχών τους και μ' αυτό την βαθύτερη κατανόησή τους.

Τα κείμενα των ενοτήτων από μουσειογραφική άποψη, θα έλεγε κανείς ότι είναι επαρκή στο μεγαλύτερο μέρος της έκθεσης. Βρίσκονται σε ευκρινή σημεία, στον προθάλαμο της κάθε μιας εκθεσιακής ενότητας, σηματοδοτώντας την αρχή της. Η επιτυχία παρ' όλα αυτά ενός κειμένου ενότητας έγκειται σε μεγάλο βαθμό στην ποιότητα της πληροφορίας με την οποία τροφοδοτεί τον επισκέπτη. Τα κείμενα όσο αφορά τον τίτλο και το περιεχόμενό τους, επιτυγχάνουν τεχνικά στο ρόλο τους ως προθάλαμοι των ενοτήτων από την άποψη ότι υποστηρίζονται από το πνεύμα και τη λογική της διάρθρωσης των αντικειμένων στο χώρο και πράγματι εισάγουν τον επισκέπτη στην θεματολογία της ενότητας. Παρ' όλα αυτά, το αν επιτυγχάνουν να αποτυπώσουν πολλαπλές όψεις των περιόδων και των γεγονότων που προσεγγίζει η έκθεση καθώς και το αν συμπορεύονται με το ευρύτερο αντικείμενο μελέτης του μουσείου, έτσι όπως συμπυκνώνεται στον τίτλο του, θα εξεταστεί παρακάτω.

Οι πληροφορίες των εκθεσιακών κειμένων ενοτήτων, για κάποιον που δεν έχει ιστορικές γνώσεις πάνω στην νεοελληνική ιστορία ή τουλάχιστον την ευκαιρία να μελετήσει διαφορετικές πηγές, δεν σηματοδοτούν κανένα προβληματισμό, αφού είναι απλά γραμμένες, απαλλαγμένες από σύνθετες ορολογίες και περιττές πληροφορίες, ενώ είναι συνοπτικές, και κάνουν τον επισκέπτη να αισθάνεται ότι πράγματι έχει μια σαφή εικόνα της περιόδου ή των γεγονότων που έχουν αναφορά στην θεματική ενότητα. Μελετώντας, παρ' όλα αυτά, για τις ανάγκες της εργασίας πηγές της περιόδου που να έχουν αναφορά στις ενότητες της έκθεσης,

είμαστε σε θέση να αξιολογήσουμε την πληροφορία που εμπεριέχεται στην έκθεση με σκοπό να κατανοήσουμε βαθύτερα την λογική που διέπει τις εκθεσιακές πρακτικές του μουσείου αλλά και να αναζητήσουμε τον τρόπο με τον οποίο το Ε.Ι.Μ., επιτελεί το σκοπό του, τη διαμόρφωση της ελληνικής εθνικής ταυτότητας.

Μέσα από τις πηγές

Γενικότερα είναι χαρακτηριστική για τη μουσειογραφική λογική του Εθνικού Ιστορικού Μουσείου η έκθεση που αφορά στην Ελληνική Επανάσταση του 1821. Η Ελληνική επανάσταση του 1821 ήταν ένα μεγάλο ιστορικό γεγονός με εθνική και διεθνή διάσταση. Πάνω στο κύμα που δημιούργησε η Μεγάλη Γαλλική Επανάσταση του 1789, ο αγώνας των ελλήνων για την απελευθέρωσή τους από το ζυγό της Οθωμανικής αυτοκρατορίας έγινε ταυτόχρονα και ένα διεθνές πρόβλημα. Ανέδειξε τους φόβους των δυναστειών της Ευρώπης για ένα νέο κύκλο επαναστάσεων στην Ευρώπη που θα συνέχιζε τη Μεγάλη Γαλλική Επανάσταση του 1879 και έτσι συσπείρωσε τις μεγάλες ευρωπαϊκές δυνάμεις εναντίον της μέσα από την «Ιερά Συμμαχία». Όμως η αποφασιστικότητα των επαναστατών να πραγματοποιήσουν την επανάσταση αμφισβήτησε το Ευρωπαϊκό Status Quo, την Ευρωπαϊκή τάξη πραγμάτων που προστάτευε η «Ιερά Συμμαχία» υπό τον Μέτερνιχ και πυροδότησε τις αντιθέσεις των Μεγάλων Δυνάμεων. Μετά από το αποφασιστικό ξεκίνημα της επανάστασης έβλεπαν με καχυποψία η μια την άλλη για τον τρόπο που θα μπορούσε να επωφεληθεί από την δημιουργία του νέου ελληνικού κράτους. Ειδικά ο φόβος της Αγγλίας πως το νέο Ελληνικό κράτος θα γίνονταν στήριγμα της Ρώσικης Αυτοκρατορίας την οδηγούσε στην θέση για ένα αδύναμο προτεκτοράτο στα όρια της Πελοποννήσου υποτελές στο Σουλτάνο.⁴³

Οι ορισμένες ηγετικές φυσιογνωμίες της επανάστασης που καθόρισαν την πορεία της αποδέχονταν και κινούνταν με βάση αυτό το ασφυκτικό διεθνές πλαίσιο περιορίζοντας τον κοινωνικό και πολιτικό ορίζοντα της επανάστασης⁴⁴. Άλλοι πάλι γίνονταν όργανα της μιας ή της άλλης Μεγάλης Δύναμης. Εμφύλιοι πόλεμοι υποκινήθηκαν από αυτό τον ανταγωνισμό των Μεγάλων Δυνάμεων δίνοντας την ευκαιρία στους Τούρκους να ανασάνουν και να ανατρέψουν τις επιτυχίες της επανάστασης.

Σφαγές όμως και δολοφονίες επαναστατών έγιναν και από κοτασαμπάσηδες ή μεγαλοπλοιοκτήτες (εφοπλιστές) όπως η δολοφονία του αγωνιστή Οικονόμου⁴⁵ που δεν του συγχώρησαν πως εκβίασε με λαϊκή εξέγερση τους πλοιοκτήτες και έβαλε την Ύδρα στον αγώνα. Ανάλογη η περίπτωση του αγωνιστή Μητροπέτροβα⁴⁶, του ήρωα του Βαλτετσίου που μετά την εξέγερση του 1834 (που είχε αντιδυναστικό και κοινωνικό περιεχόμενο) καταδικάστηκε σε θάνατο και τελικά φυλακίστηκε.

Μακριά από το ψυχρό υπολογιστικό πλαίσιο των Μεγάλων Ευρωπαϊκών Δυνάμεων οι λαοί της Ευρώπης στην ελληνική επανάσταση έβλεπαν την ενσάρκωση των ουμανιστικών ιδανικών και την ανάσταση της κλασικής αρχαιότητας. Αυτό οδήγησε σε ένα κύμα

⁴³ Οδηγίες του Άγγλου υπουργού εξωτερικών, Λόρδου Άμπερντιν προς τον πρεσβευτή της Αγγλίας Κάννινγκ (18/1/1829) : «Άπαξ δια παντός πρέπει να σας εξηγήσω ότι ο σκοπός της Κυβέρνησής σας είναι ο δια παντός τρόπου περιορισμός του ελληνικού κράτους εις την Πελοπόννησον και τας Κυκλάδας. »

(Δημήτρη Φωτιάδη, Η Επανάσταση του 21, τόμος IV, εκδοτικός οίκος Ν. Βότση, σελ. 96)

⁴⁴ Σωτηρία των κοτζαμπάσηδων που αντιμετώπιζαν τη δίκαιη λαϊκή οργή, από τον Κολοκοτρώνη για να μη θεωρηθεί η επανάσταση του 21 επανάσταση «καρπονάρων» από τους βασιλείς της Ευρώπης.

(Δημήτρη Φωτιάδη, Η Επανάσταση του 21, τόμος II, εκδοτικός οίκος Ν. Βότση, σελ. 129, Απομνημονεύματα Κολοκοτρώνη.)

⁴⁵ Ο Τρικούπης γράφει σχετικά: «Τοιούτον έλαβε τέλος ο Οικονόμος» θα γράψει ο Τρικούπης, «όστις δια της μεγαλοτολμίας του, ανυπόθη υπεράνω της παντοδυνάμου αριστοκρατίας της πατρίδος του, και πρώτος ωδήγησε φιλοκινδύνως εις τον αγώνα της ελευθερίας και της δόξης ένα λαόν, του οποίου τα ναυτικά κατορθώματα ανεκαίνισαν τα προπατορικά τρόπαια της Σαλαμίνης και της Μυκάλης».

(Δημήτρη Φωτιάδη, «Η Επανάσταση του 21», τόμος II, εκδοτικός οίκος Ν. Βότση, σελ. 103)

⁴⁶ (Δημήτρη Φωτιάδη, «Η Επανάσταση του 21», τόμος II, εκδοτικός οίκος Ν. Βότση, σελ. 103)

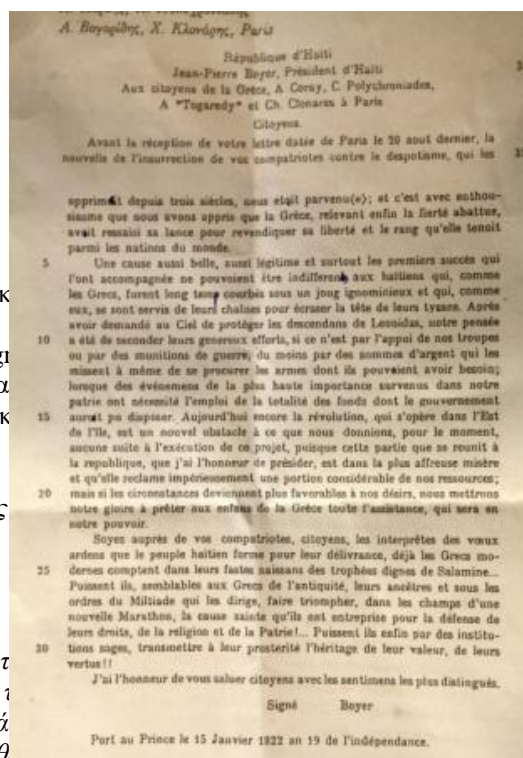
Φιλελληνισμού που είχε κέντρο την Ευρώπη αλλά δεν περιορίστηκε μόνο σε αυτή. Η Αϊτή⁴⁷ ήταν η πρώτη κρατική οντότητα που από το 1822 ακόμη αναγνώρισε την Επανάσταση του 21 και το δικαίωμα των Ελλήνων στην αυτοδιάθεση (εικ. 5). Δεν είναι τυχαίο ότι η Αϊτή ήταν προϊόν της Γαλλικής Επανάστασης και ήταν η πρώτη χώρα που κατάργησε τη δουλεία και κυβερνήθηκε από μαύρους.

Στην Ευρώπη δημιουργήθηκαν φιλελληνικοί σύλλογοι όπου πολλοί πρόσφεραν τον οβολό τους ενισχύοντας οικονομικά την επανάσταση ενώ άλλοι με φτάσανε στην Ελλάδα για να πολεμήσουν και να δώσουν και τη ζωή τους για την απελευθέρωσή της. Ευρωπαίοι φοιτητές διαδήλωναν⁴⁸ ενάντια στις κυβερνήσεις τους απαιτώντας την ολόπλευρη συμπαράσταση στον ελληνικό αγώνα.

Το διεθνιστικό αυτό ρεύμα το εκμεταλλεύτηκαν όμως και ορισμένοι τυχοδιώκτες που είτε έδρασαν με ιδιοτέλεια είτε υπηρέτησαν τις επιδιώξεις Μεγάλων Δυνάμεων σε βάρος της επανάστασης.

Οι ιστορικές ελλείψεις στο πληροφοριακό υλικό της έκθεσης και κυρίως στα κείμενα ενοτήτων, φτάνουν μέχρι το σημείο να λείπει οποιαδήποτε μουσειακή αναφορά στον Ρωσοτουρκικό πόλεμο του 1828 - 1829 που σφράγισε την ανεξαρτησία της Ελλάδας⁴⁹ και έκαμψε τις αντιρρήσεις του Σουλτάνου Μαχμούτ.

Από τη συνοπτική επισκόπηση των ιστορικών πηγών που πραγματοποιήθηκε παραπάνω, και οι οποίες έχουν αναφορά στις ενότητες της έκθεσης, συμπεραίνουμε πως τα ιστορικά γεγονότα προσεγγίζονται επιφανειακά, αποφεύγοντας να αγγίζουν «νευρώνες» της ελληνικής ιστορίας, που

⁴⁷ Δημήτρη Φωτιάδη, «Η Επανάσταση του 21», τόμος II, εκδοτική Εικόνα 4 από την εφημερίδα Έθνος, http://www.ethnos.gr/politiki/arthro/aiti_h_proti_xora_pou_anagi «Το γράμμα προς τον Κοραή και τους τρεις άλλους Έλληνες, δια Δοκίμιον Ιστορικών περί της Ελληνικής Επανάστασεως του φιλικού Ελευθερία... Ισότης

Ιωάννης Πέτρου Βόγερ, πρόεδρος του Χαϊτίου, προς τους Πολίτες Βογορίδη και Κ. Κλωνάρη.

Εις τα Παρίσια

Πριν ή δεχθώμεν την επιστολή υμών, σημειουμένην εκ Παρισίων τ' ενταύθα η είδησις της επαναστάσεως των συμπολιτών υμών κατά 1 διαρκέσαντος εκατονταετηρίδας. Μετά μεγάλου ενθουσιασμού εμάς εδράζατο των όπλων, ίνα κήσεται της ελευθερίας αυτής και την θ' Μία τόσον ωραία και τόσον νόμιμος υπόθεσις, και προ πάντων αι συνοδεύσασαι ταύτην πρώται επιτυχίαι, ουκ εισίν αδιάφοροι τοις Χαϊτίοις, οίτινες, ως οι Έλληνες επί πολύν καιρόν έκλινον τον αυχένα υπό ζυγόν επονείδιστον και δια των αλύσεων αυτών συνέτριψαν την κεφαλήν της τυραννίας.

Ευχηθέντες προς τον ουρανόν, όπως υπερασπισθή τους απογόνους του Λεωνίδου, εσκέφθημεν ίνα συντρέξωμεν τας γενναίας δυνάμεις τούτων, ει μη διά στρατευμάτων και πολεμοφοδίων, τουλάχιστον διά χρημάτων, ως χρησίμων εσομένων διά προμήθειαν όπλων, ών έχετε ανάγκην. Συμβεβηκότα όμως, επιβαλόντα τη πατρίδι ημών μεγάλην ανάγκην. επησχόλησαν όλον το χρηματικόν, εξ ου η Διοίκισις ηδύνατο καταβάλει μέρος. Σήμερον έτι η επανάστασις, η κατά το ανατολικόν μέρος της νήσου επικρατούσα, υπάρχει νέον προς την εκτέλεσιν αυτού του σκοπού κάλυμα. Επειδή το μέρος όπερ ηνώθη μετά της Δημοκρατίας, ής προεδρεύω, υπάρχει εν μεγίστη ενδεία και προκαλεί δικαίως μεγάλην τον ταμείον ημών την δαπάνην. Εάν δ' επέλθωσι κατάλληλοι, ως επιθυμούμεν, αι περιστάσεις, τότε βοηθήσωμεν προς τιμήν ημών τοις τέκνοις της Ελλάδος, όσον δυναθώμεν.»

⁴⁸ Με την είδηση της πτώσης του Μεσολογγίου γίνεται διαδήλωση Γάλλων φοιτητών τα μεσάνυχτα έξω από το παλάτι του βασιλιά της Γαλλίας Καρόλου με αίτημα την επέμβαση της Γαλλίας υπέρ της Ελλάδας. (Δημήτρη Φωτιάδη, «Η Επανάσταση του 21», τόμος III, εκδοτικός οίκος Ν. Βότση, σελ. 178)

⁴⁹ Άρθρο 10 της συνθήκης της Αδριανούπολης, 2 Σεπτέμβρη 1829.

θα γεννούσαν ερωτήματα, αναπαράγοντας με αυτό τον τρόπο εξιδανικεύσεις και αποφεύγοντας να θραύσουν την εικόνα της ελληνικής επανάστασης και του ελληνικού έθνους, έτσι όπως έχει δομηθεί έως σήμερα. Ο επισκέπτης, και σ' αυτό αξίζει να δοθεί σημασία, σύμφωνα με τα παραπάνω, δεν έχει ουσιαστική πρόσβαση στην αντικειμενική πληροφορία αλλά σε μια υποκειμενική αφήγηση, όπως μπορούμε να συμπεράνουμε από την ανάλυση της πληροφορίας, που πραγματοποιήθηκε πιο πάνω, αξιοποιώντας και τις πηγές.

Ενώ θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς λοιπόν, και θα ήταν αληθές, πως πράγματι μια έκθεση, ακόμη και με αναφορά σε ιστορικά γεγονότα, δικαιούται να διαμορφώσει και να παρουσιάσει την δική της οπτική και προσέγγιση, στην πραγματικότητα δεν είναι τόσο απλό, ειδικά από τη στιγμή που αυτό δεν γίνεται σαφές στον επισκέπτη και πόσο μάλλον από τη στιγμή που μια επιλεκτική και υποκειμενική κατά τη γνώμη μου ιστορική αφήγηση, ταυτίζεται με την εθνική ιστορία ενός λαού.

Εικόνα 5: Η επιστολή του προέδρου της Αιτής με την οποία αναγνωρίζει την ανεξαρτησία της Ελλάδας

Στις παραπάνω παραγράφους επικεντρώθηκα σε δύο ζητήματα που σχετίζονται με την έκθεση: στο πως προσεγγίζεται το αντικείμενο μέσα στην έκθεση και το πώς διαρθρώνεται η πληροφορία μέσα στην έκθεση. Σε αυτό το σημείο θα ασχοληθούμε με το πώς τοποθετούνται τα εκθέματα σε σχέση με το χώρο του μουσείου και πως αυτό σε συνδυασμό με την καθορισμένη διαδρομή στην έκθεση, επηρεάζει την συνολική εμπειρία του επισκέπτη.

Διάταξη στο χώρο

Η έκθεση, χωροταξικά, διαρθρώνεται σε ενότητες οι οποίες τοποθετούνται σε αίθουσες και διαδρόμους, και οι οποίες βρίσκονται περιμετρικά της κεντρικής αίθουσας του κτηρίου της παλαιάς βουλής, όπου και βρίσκεται η παλιά αίθουσα συνεδριάσεων του Ελληνικού Κοινοβουλίου, και η οποία λειτούργησε από το 1875 έως και το 1935. Οι ενότητες είναι χωρισμένες χρονολογικά και θεματικά με εξαίρεση την ενότητα που περιλαμβάνει φορεσιές και την αίθουσα των κειμηλίων του Όθωνα στις οποίες υιοθετείται μια διαφορετική λογική σχεδιασμού. Στην ενότητα με τις φορεσιές από όλη την Ελλάδα, τα εκθέματα είναι χωρισμένα γεωγραφικά ενώ στην αίθουσα που έχει αποκλειστική αναφορά στον Όθωνα, τα αντικείμενα είναι τοποθετημένα έτσι ώστε να αναπαριστούν έναν ολοκληρωμένο προσωπικό χώρο του Όθωνα, ενδεχομένως, όπως ήταν την εποχή εκείνη, και τον οποίο ο επισκέπτης μπορεί να δει από απόσταση μόνο αφού προστατεύεται από τζάμι. Μπαίνοντας από την κεντρική είσοδο, ο επισκέπτης συναντά τον κεντρικό διάδρομο και από εκεί κινούμενος προς τα αριστερά, συναντά την πρώτη ενότητα και ξεκινά την πορεία του στην έκθεση. (εικ. 6)

Εικόνα 7: Άποψη αίθουσας του εκθεσιακού χώρου

και η συνολική πληροφορία των αντικειμένων σε μία έκθεση θα καθίστανται προσβάσιμες στον επισκέπτη, διατηρώντας μια ισορροπία στην οποία η μοναδικότητα ενός αντικειμένου δεν θα απορροφάται από το συνολικό νόημα μια ενότητας, αλλά και ότι σε περιπτώσεις όπου η εμφατικότητα σε ένα συγκεκριμένο αντικείμενο κρίνεται αναγκαία, αυτό δεν θα λειτουργεί απονοηματοδοτώντας την ενότητα ή στη χειρότερη την έκθεση.

Στο Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, σε ότι αφορά τη χωροταξική διάταξη, τα εκθέματα αυτόνομα ή σε προθήκες, βρίσκονται τοποθετημένα παντού μέσα στις αίθουσες και τους διαδρόμους, συνήθως περιμετρικά στο χώρο και στους τοίχους, διατηρώντας μικρές αποστάσεις μεταξύ τους, ενώ δεν απουσιάζουν και περιπτώσεις ενοτήτων όπου συναντάμε αντικείμενα και στο μέσο της αίθουσας (εικ. 7). Από τα πιο προβληματικά στοιχεία που συναντάμε στην έκθεση είναι η πυκνότητα των αντικειμένων σε σχέση με το μέγεθος των αιθουσών, το μεγάλο ύψος στο οποίο τοποθετούνται και υπερβαίνει το οπτικό πεδίο του επισκέπτη, αλλά και ότι απουσιάζει μια λογική σειρά που να διευκολύνει και υπό περιπτώσεις να καθοδηγεί τον επισκέπτη στο πώς να κινηθεί μέσα στο χώρο, δεδομένης και της πολύ διαφορετικής φύσης των εκθεμάτων (εικ. 8).

Τα παραπάνω οδηγούν τον επισκέπτη σε σύγχυση και κόπωση σε σύντομο χρονικό διάστημα, αφού βρίσκεται περιτριγυρισμένος από αντικείμενα των οποίων το ύψος οι αποστάσεις, και το μέγεθος, αυξομειώνονται απρόβλεπτα μέσα στο χώρο, καθιστώντας δύσκολο να απορροφήσει, να συγκρατήσει, και να επεξεργαστεί, από ενότητα σε ενότητα, τον μεγάλο όγκο των οπτικών ερεθισμάτων και των πληροφοριών. Κατά την άποψη μου, ακόμη και η εμφατικότητα που δίδεται σε ορισμένα εκθέματα μέσα στις ενότητες, υπό περιπτώσεις, επισκιάζεται, στο μη εκπαιδευμένο μάτι του επισκέπτη, από την προβληματική χωροταξική διάταξη. Αυτό σε καμία περίπτωση δεν σημαίνει, πως η χωροταξική διάταξη, μπορεί να μειώσει το δέος και τη συγκίνηση του επισκέπτη, όταν αντικρίζει, τη Χάρτα του Ρήγα, το βόλι που σκότωσε το Μάρκο Μπότσαρη, τα προσωπικά αντικείμενα του Καποδίστρια, και που γενικότερα εκπέμπουν τα

Κατά τη γνώμη μου, το αντικείμενο σε μια έκθεση δεν ολοκληρώνεται νοηματικά μέσα από την μοναδικότητά του, αλλά νοηματοδοτείται μέσα από μια σύνθεση στοιχείων όπως, η σχέση του με το χώρο που το περιβάλλει και το πώς δένει με αυτόν, αλλά και από το γεγονός ότι είναι τμήμα ενός συνόλου αντικειμένων που συνθέτουν μια ενότητα. Η χωροταξική διάταξη των εκθεμάτων συν τοις άλλοις, όταν είναι προϊόν μελετημένου σχεδιασμού, διασφαλίζει μαζί με άλλους παράγοντες, πως τόσο η μοναδική, όσο

Εικόνα 8: Άποψη αίθουσας του εκθεσιακού χώρου

ιστορικά τεκμήρια από μόνα τους, αλλά μπορεί να τα περιορίσει σημαντικά, να αποσιωπήσει πτυχές τους, ή ακόμη και να τα κάνει να περάσουν απαρατήρητα.

Οι προθήκες στην έκθεση διαφοροποιούνται από ενότητα σε ενότητα, αν και ακόμη και εδώ επικρατεί η εντύπωση, πως απουσιάζει κάποιος μελετημένος σχεδιασμός και πως το ίδιο το υλικό καθορίζει την οργάνωσή του. Ανάμεσα στις ενότητες θα συναντήσουμε προθήκες οι οποίες φιλοξενούν μεμονωμένα αντικείμενα, θεματικές αφιερωμένες σε ένα πρόσωπο, προθήκες όπου θα κυριαρχεί ένα είδος αντικειμένου, και τέλος μεικτές στις οποίες φιλοξενούνται αντικείμενα διαφορετικής φύσης τα οποία ομαδοποιούνται υποτυπωδώς μέσα στις προθήκες ανάλογα με το είδος τους ή την προσωπικότητα στην οποία ανήκαν.

Συμπεράσματα

Συμπερασματικά, κλείνοντας το δεύτερο κεφάλαιο και μαζί με αυτό και την ανάλυση της έκθεσης του Εθνικού Ιστορικού Μουσείου, πριν περάσουμε στα συμπεράσματα της συγκριτικής μελέτης των δύο μουσείων, μπορούμε να πούμε πως το μουσείο, με όλο τον ιστορικό πλούτο που περιλαμβάνει στις συλλογές του, δεν έχει καταφέρει ακόμα να ξεπεράσει τις εκθεσιακές πρακτικές αλλά και την γενικότερη προσέγγιση και τους σκοπούς της Ι. Ε. Ε. Ε στο ζήτημα του έθνους και της διαμόρφωσης της εθνικής ταυτότητας. Η προσέγγιση του Εθνικού Ιστορικού Μουσείου, βασίστηκε σε δύο κυρίως άξονες: α) Στις εκθεσιακές πρακτικές που υιοθετεί για να μεταδώσει τα μηνύματα του και β) στην ιστορική ανάγνωση και προσέγγιση του παρελθόντος που διέπει την έκθεση του.

Το Ε. Ι. Μ, αποτυγχάνει να συγχρονιστεί με τα νέα εκθεσιακά και μουσειολογικά δεδομένα, αλλά και να ενσωματώσει την πλούσια θεωρητική κληρονομιά της Ι. Ε.. Ε. Ε. στην σύγχρονη συζήτηση γύρω από το εθνικό ζήτημα, αλλά και την ανάγνωση των ιστορικών γεγονότων. Αξιοποιεί ένα ξεπερασμένο εκθεσιακό μοντέλο και αναπαράγει μέσα από αυτό τον μύθο της ιστορικής συνέχειας στην ελληνική ιστορία,, αποσιωπώντας πτυχές της που θα άλλαζαν την αντίληψη που έχουμε σήμερα. Όχι μόνο για τα ιστορικά γεγονότα στα οποία έχει αναφορά το ΕΙΜ, αλλά και στον τρόπο που αντιλαμβανόμαστε την Ιστορία. Παρ' όλα αυτά οι προβληματικές που εντοπίστηκαν και αναλύθηκαν στο συγκεκριμένο κεφάλαιο δεν αφορούν μόνο το συγκεκριμένο μουσείο, είναι προβληματικές που απλώνονται και έχουν αναφορές τόσο σε αυτά κάθε αυτά μουσειολογικά ζητήματα, όσο και σε ευρύτερα ζητήματα τα οποία προϋποθέτουν αλλαγές έξω από τη σφαίρα του Ελληνικού μουσείου τα οποία όμως μπορεί κανείς να δει να αντανακλώνται σε αυτό.

Η σημασία του Εθνικού Ιστορικού Μουσείου σήμερα

Το ΕΙΜ συμβάλλει σημαντικά στη δημιουργία της εθνικής ταυτότητας. Δυστυχώς όμως με την μονομέρεια και την υποκειμενικότητα στην ιστορική αφήγηση όπως προκύπτει από τα εκθέματα και την μουσειογραφική λογική του δημιουργεί μια ψευδή συνείδηση.

Το ΕΙΜ χρειάζεται περισσότερο χώρο για τις συλλογές του, οικονομική ενίσχυση και σύγχρονα τεχνικά μέσα ώστε να ζωντανεύει η ιστορική αφήγηση που τόσο υποβλητικά επιβάλλουν τα εκθέματά του. Πάνω από όλα όμως χρειάζεται να ενισχυθεί η επιστημονική προσέγγιση της ιστορίας χωρίς εθνικές θρησκευτικές ή άλλες προκαταλήψεις και σκοπιμότητες.

Η έκθεση του ΕΙΜ πρέπει να επανακαθορίσει τους στόχους στη βάση της μουσειολογικής - μουσειογραφικής επιστήμης και της επιστήμης της ιστορίας, έχοντας όμως σαν οδηγό τη ρήση του Δ. Σολωμού: «Το έθνος πρέπει να θεωρεί εθνικόν ό, τι είναι αληθές».

Τα πορτραίτα των αγωνιστών του 21 πρέπει να κατέβουν στο «ύψος» του επισκέπτη ώστε να μπορέσει ο λαός να εξυψωθεί σε δημιουργό της ιστορίας του έθνους του.

Όχι σαν ένα «περιούσιο» έθνος, τέτοια δεν υπάρχουν, αλλά μέσα από την επιστημονική έρευνα και γνώση να συνειδητοποιήσει την εθνική του υπόσταση σαν μια ψηφίδα στο μωσαϊκό των εθνών και των πολιτισμών.

Τα βαλκανικά κράτη με τον πλούτο των πολιτισμών και την εθνική ανομοιογένειά τους έχουν ένα επιπλέον λόγο να επιλέξουν ανάμεσα στο όραμα που εκφράστηκε με το θούριο του Ρήγα ή την καλλιέργεια του εθνικιστικού μίσους. Το δεύτερο το έζησαν με οδυνηρό τρόπο οι λαοί της Γιουγκοσλαβίας στην πρόσφατη ιστορία με τις σφαγές, τις εθνοκαθάρσεις και τις αιματηρές επεμβάσεις των σύγχρονων Μεγάλων Παγκόσμιων Δυνάμεων.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ

Σκοπός της παραπάνω έρευνας και μελέτης, ήταν μέσα από την ανάλυση των εκθεσιακών πρακτικών του Μουσείου Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης και του Εθνικού Ιστορικού Μουσείου, να αντιληφθούμε τον τρόπο με τον οποίο το μουσείο συμβάλει και «παρεμβαίνει» σε έναν ζωντανό, και επίκαιρο διάλογο, που αφορά το πώς εν τέλει διαμορφώνεται και δομείται η εθνική ταυτότητα ενός λαού. Η επιλογή των συγκεκριμένων μουσείων αφορούσε κυρίως το περιεχόμενο των συλλογών του και τη σημασία τους στην ανάδειξη πτυχών της νεώτερης ελληνικής ιστορίας, αλλά και την ιστορική τους διαδρομή, τη συνεισφορά τους στην ελληνική μουσειολογία αλλά και στις συναφείς με αυτήν επιστήμες όπως η, την λαογραφία η εθνολογία η ανθρωπολογία. Μία επιπλέον αιτία για την επιλογή των συγκεκριμένων μουσείων, σε άμεση σχέση με το αντικείμενο της εργασίας, είναι οι διαφορετικές προσεγγίσεις που αντανακλούν μέσα από τις εκθεσιακές πρακτικές τους, στη διαμόρφωση της ελληνικής εθνικής ταυτότητας. Η διαφορετικότητα στη προσέγγιση του ζητήματος, δεν θα πρέπει να υποθέσουμε, ότι προκύπτει μόνο από την διαφορετική πολιτική που χαράζει το ένα μουσείο σε σχέση με το άλλο στην αξιοποίηση του υλικού του· θα ήταν προτιμότερο να συσχετιστεί και να εντοπιστεί στη διαφορετικότητα του υλικού που καλείται να διαχειριστεί το κάθε μουσείο, στο αντικείμενο μελέτης του, αλλά και στις συνθήκες που οδήγησαν στη δημιουργία του.

Το Μ. Ε. Λ. Τ, σε αδιάρρηκτη σχέση με την επιστήμη της λαογραφίας, γεγονός που καθόρισε τον χαρακτήρα του και την προσέγγισή του, σε αντίθεση με το κυρίαρχο πνεύμα της εποχής της ίδρυσής του, που επιζητούσε την επιβεβαίωση της ιστορικής συνέχειας στην ελληνική ιστορία και πάνω σε αυτό τη δόμηση της εθνικής συνείδησης, διαμόρφωσε, μια διαφορετική προσέγγιση που αφορούσε τόσο την ερμηνεία του αντικειμένου μέσα στο μουσείο όσο και την ανάγνωση της ελληνικής ιστορίας. Μέσα από τις εκθεσιακές πρακτικές του υποστήριξε πως τόσο τα υλικά τεκμήρια της ελληνικής λαϊκής τέχνης όσο και το πλαίσιο δημιουργίας τους επιδέχονται πολλαπλές ερμηνείες, μετατοπίζοντας το ενδιαφέρον από την αναζήτηση της εθνικής καθαρότητας, στον άνθρωπο.

Στο δεύτερο κεφάλαιο της συγκριτικής μελέτης ανέλυσα πώς το Εθνικό Ιστορικό Μουσείο προσεγγίζει τα ιστορικά γεγονότα των περιόδων που εμπίπτουν στο αντικείμενο μελέτης του, μέσα από τις εκθεσιακές πρακτικές αλλά και από το πλαίσιο και τις συνθήκες ίδρυσης και δημιουργίας του από την ΙΕΕΕ. Μέσα από αυτή την ανάλυση μπορεί να διακρίνει κανείς πως το Ε. Ι. Μ. υιοθετεί μια διαφορετική προσέγγιση από αυτή του Μ. Ε. Λ. Τ. στους τομείς της ερμηνείας του αντικειμένου και της ανάγνωσης των ιστορικών γεγονότων. Το Ε. Ι. Μ. έχοντας ως βασικό στόχο την ανάδειξη ιστορικών γεγονότων της νεώτερης ελληνικής ιστορίας, αξιοποιεί την ιστορική δυναμική των αντικειμένων του, ως τη μόνη διάσταση τους, που πρέπει να αναδειχθεί και το νόημα που εκπέμπουν ως αυτονόητο. Ταυτόχρονα μελετώντας τις πηγές, είμαστε σε θέση να διακρίνουμε πως στο επίπεδο της πληροφορίας, ακολουθεί μια επιφανειακή ιστορική ερμηνεία της περιόδου και μια γεγονοτική προσωποκεντρική αφήγηση η οποία μέσα από τη δομή της έκθεσης αποδίδεται με ένα απόλυτο-αδιαμφισβήτητο τρόπο. Το ερώτημα που καλούμαστε να απαντήσουμε μέσα από τη συγκριτική μελέτη είναι τι είδους εθνική ταυτότητα οικοδομείται μέσα από την κάθε προσέγγιση και τι συνέπειες μπορεί να έχει αυτό στο σήμερα.

Η εθνική ταυτότητα ενός λαού, όπως φάνηκε και από το πρώτο μέρος της εργασίας, είναι ένα σχήμα το οποίο είναι δύσκολο να περιοριστεί σε ένα και μοναδικό και να του προσδώσει κανείς πάγια χαρακτηριστικά, παρ' όλα αυτά είναι ένα σχήμα του οποίου η προσέγγιση θα πρέπει να κυριαρχείται από επιστημονικά κριτήρια απαλλαγμένα από μύθους και προκαταλήψεις. Ο ρόλος του μουσείου σε αυτή την ανοιχτή συζήτηση που μετράει αιώνες και επιχειρεί να ορίσει την έννοια του έθνους και της εθνικής ταυτότητας, δεν μπορεί να είναι άλλος από το να διαχωρίσει την ιδεαλιστική οπτική που αναπτύσσεται γύρω από την εθνική ταυτότητα και να αναδείξει την επιστημονική διάσταση του όρου. Αυτό προϋποθέτει

το ίδιο το μουσείο ως θεσμός που δεν επικεντρώνεται μόνο στην προβολή των εκθεμάτων αλλά και στην επιστημονική έρευνα και εξέλιξη, να υιοθετεί και το ίδιο μια πλουραλιστική προσέγγιση, ρίχνοντας φως σε όλες τις πτυχές που πλαισιώνουν το αντικείμενο μελέτης του.

Στην προκειμένη περίπτωση, είναι ύψιστης σημασίας, δεδομένης της σημασίας της εθνικής ταυτότητας στο σήμερα, να ενθαρρύνει τον επισκέπτη στην αντιληφθεί την πολυδιάστατη φύση της έννοιας αυτής, αλλά και να τον καθοδηγήσει στο να κατανοήσει το γεγονός πως η αλληλουχία των ιστορικών γεγονότων που διαμορφώνει τα εθνικά χαρακτηριστικά ενός λαού δεν είναι γραμμική και μονοδιάστατη, αλλά κατά τη γνώμη μου, ασυνεχής και επιδέχεται περισσότερες από μία ερμηνείες. Στη βάση αυτού του συμπεράσματος μπορούμε να πούμε πως η προσέγγιση της πολλαπλής ερμηνείας που υιοθετείται από το Μουσείο Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης τείνει να βρίσκεται πιο κοντά στην επιστημονική διάσταση του όρου της εθνικής ταυτότητας, συμβάλλοντας στην αποκρυστάλλωση της ουσίας του, απαλλαγμένης από ιδεαλιστικούς μύθους, σε σχέση με αυτή του Εθνικού Ιστορικού Μουσείου, η οποία δίνει μεγαλύτερη βαρύτητα στην ιδεαλιστική διάσταση της έννοιας του έθνους, μέσα από την μονοδιάστατη παρουσίαση των ιστορικών γεγονότων και την ηρωοποίηση των προσώπων.

Η εθνική ταυτότητα δεν είναι ένα εργαλείο διαχωρισμού των λαών μέσα από τα διαφορετικά πολιτισμικά τους χαρακτηριστικά, αλλά ένας τρόπος να αντιληφθεί ένας λαός τον εαυτό του στα πλαίσια του παγκόσμιου πολιτισμικού χάρτη, και να κατανοήσει βαθύτερα μέσα από τη μελέτη της ιστορίας πως τα χαρακτηριστικά του, δομούνται σε αλληλεπίδραση με αυτόν και όχι αποκομμένα από αυτόν. Με λίγα λόγια, η σημασία της μίας ή της άλλης προσέγγισης της εθνικής ταυτότητας, βρίσκεται στον τρόπο με τον οποίο θα καθοδηγήσει το άτομο, να αντιληφθεί τον εαυτό του στο σήμερα, είτε ως ένα τμήμα δομημένο στη βάση της ιστορικής και πολιτισμικής εξέλιξης και αλληλεπίδρασης, είτε μέσα από μύθους και διαστρεβλώσεις, θα το αποκόψει από αυτήν, οδηγώντας σε συνέπειες γνωστές στην πολύ πρόσφατη ιστορία.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Alexander E.P. 1979 *Museum in motions, the American association for state and local history*
- Alsop, J 1982 *The rare art traditions :the history of collecting and its linked phenomena, Thames and Hundson, London*
- Bernal J.D 1969 *Science in History* , τομ. 1 *The emergence of science*, τομ 2 *The scientific and industrial revolutions*, C.A Watts & Co Ltd, London
- Bostrom H,-O. 1985 “Phillip Hainhofer and Gustavus Adolfus’s Kuntschrank in Upsala σε Impey και Mc gregor, A. *The origins of Museums*, Clarendon press, oxford
- Bronowski, J. Και Mazlish 1970 *The western Intellectual tradition*, Penguin Books
- Burke P. 1969 *The renaissance sense of the Past*, Edward Arnold, London
- Burke. P. 1974 *Tradition and innovation in Renaissance Italt*, Fontana/Collins, London
- Dreyfus and Rabinow , P. 1982 *Michael Fucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics*, Harvester Press, Brighton
- Knowlson, J. *Universsal Language Schemes in England and France 1600-1800*, Toronto University Press, Toronto
- Ornstein, M. 1938 *The role of scientific societies in seventeenth century*, Chicago
- Pearce, S. 1986 “Objects high and low”, *Museum Journal*
- Pearce, S. 1986 “Objects as symbols and signs” *Museum Journal*
- Rinheart, M. 1981 “A document for for the studiolo of Francesco” σε Barasch, M. και Sandier, L.F *Art the Ape of Nature*, Harry N. Abraams, New York
- Seling H. 1967 “The Genesis of Museum” *Architectural Review* 141 σελ 103-114
- Taylor 1948 *The taste of angels: History of art collecting from Rameses to Napoleon*, Little Brown and Co., Boston
- Van Hoist N 1967 *Creators, Collectors and Connoisseurs: The anatomy of artistic taste from antiquity to the present day*, Thames and Hudson, London
- Wittlin A.S. 1970 *Museums in search of a Usable future* MIT press
- Ayal E.B. 1966”Nationalist ideology and economic development” *human Organisation* 25, 230-039

Barth: Fredrik 1969 Ethnic Groups and Boundaries, Boston

Brown D. 1955 Nationalism in Japan: An introductory Historical Analysis, Berkley, University of California

Burn, Andrew R. 1960 The Lyric Age of Greece, London, Edward Arnold

Cliffe, Lionel 1989 "Forging a Nation: The Eritrean Experience, Third World Quarterly 2, no. 4 1-47

Phillip and Derek Sayer 1985. The Great Arch: English State Formation as Cultural Revolution, Oxford Basil, Blackwell

Antony S. «ΕΘΝΟΣ ΚΑΙ ΕΘΝΙΚΗ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ», Οδυσσέας

Εθνη και Εθνικισμος απο το 1780 μεχρι Σημερα. (Καρδαμιτσας)

Γ. Λαμπρινού, «Μορφές του Εικοσιένα», Δ΄ έκδοση, Εκδόσεις «ΤΟΞΟΤΗΣ», 1956

Δημήτρη Φωτιάδη, «Κολοκοτρώνης», εκδόσεις Δωρικός

Κάρλ Μάρξ «Το Ανατολικό Ζήτημα», εκδόσεις Γερ. Αναγνωστίδη